

MANEK

Magazin nezavisne kulture

Broj 9

2020.

ISSN 2334-7090

MANEK

Broj 9
2020. Beograd

IZDAVAČ
Asocijacija Nezavisna kulturna scena Srbije
(NKSS)
koordinator@nezavisnakultura.net
www.nezavisnakultura.net
UREDNIKA
Ana Luković
UREDNIK FOTOGRAFIJE
Luka Knežević Strika
GRAFIČKO OBLIKOVANJE
Mane Radmanović
LEKTURA
Ana Luković
KOREKTURA
Ksenija Đurović, Luka Knežević Strika,
Ana Luković
KOORDINACIJA
Ana Vuković
ŠTAMPA
Standard2 (Beograd)
TIRAŽ
700

NA NASLOVNOJ STRANI
Dušan Rajić „ANTI SOCIAL CLUB” (detalj), 2019.
50×70cm, akril sprej i ulje na papiru
instagram.com/do_it_ok

ZAHVALJUJEMO SE
Sladani Petrović Varagić i Miroslavu Kariću na
pomoći u izboru radova za MANEK galeriju.

NAPOMENA
Za sva zanimanja, titule i srodne termine
napisane u muškom rodu važe i oblici
za ženski rod.

NKSS
nezavisnakultura.net

PODRŠKA

■■■ HEINRICH BÖLL STIFTUNG
Fondacija Hajnrih Bel –
Srbija, Crna Gora, Kosovo

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
OPEN SOCIETY FOUNDATION, SERBIA

Fotografije na prvoj i poslednjoj strani magazina:
Jelena Nikolić

SADRŽAJ

UVODNIK
6 – 9
ŽIVOT U MEĐUVREMENU
Ana Luković

I – PREŽIVLJAVANJE

12 – 21
SEKIROM U GLAVU
Dragana Nikoletić, Ana Luković

22 – 32
SADA JE SAMO VIDLJIVIJE
(AKO IMA KO DA VIDI)
Predrag Cvetičanin, Jelena Dinić

34 – 41
POVRATAK SOLIDARNOSTI
Vida Knežević

42 – 47
ŠUMOMI NA VEZAMA
Jelena Surčulija Milojević

II – BALKAN I MIGRACIJE

50 – 53
BALKANSKOM RUTOM
Ana Luković

54
UMETNICE U EMIGRACIJI:
56 – 57
DARIJA RADAKOVIĆ
58 – 59
ALEKSANDRA POPOVSKA
60 – 61
RENA REDLE

III – ON / OFF

64 – 71
IZOLACIJA KAO
(KONTROLNI) MEHANIZAM
Marko Pejović

74 – 79
UMETNOST I VREME /
AS SOON SLOW AS POSSIBLE
Sladana Petrović Varagić

OGLEDALO VREMENA
82 – 83
PRIGOVOR SAVESTI
Miomir Grujić Fleka, 2000.
86 – 87
SREĐIVANJE FLEKE
SEEcult.org

KNJIŽEVNOST
90 – 96
RASADNIK ČITANJA I
LJUDSKOSTI
Ružica Marjanović
98 – 99
MALA REVOLUCIJA
(SAMO)SVESTI
Ognjenka Lakićević
100 – 103
PESME
Ognjenka Lakićević

DUOGLED
104 – 109
MAŠA SENIČIĆ :
RADMILA PETROVIĆ
Aleksandar Nikolić

MUZIKA
110 – 115
KAD ĐUSKANJE POMAŽE
Svetlana Đolović

STRIP
116 – 121
DNEVNICI 2020.
Vuk Palibrk

LOKALNA SCENA
122 – 127
GOLEMO NEBO LESKOVAČKO
Dušan Blagojević

128 – 137
PRAKTIKOVANJE ZAJEDNIČKOG
Isidora Popović

138 – 143
ONLINE / OFFLINE
PROSTORI KULTURE
Sanja Radulović

Doplgenger
„TODAY IS THE TOMORROW OF YESTERDAY / TODAY IS THE YESTERDAY OF TOMORROW“
Svetlosna instalacija u javnom prostoru, 290×10cm, Vittorio Veneto (Italija), 2018.

ŽIVOT

UVODNIK

U

MEĐUVRE- MENU

TEKST
Ana Luković

Godina za nama jedna je od onih koje život dele na onaj pre i onaj posle nje – ne samo zbog pandemije korona virusa koja je zahvatila svet i prateće zdravstvene i ekonomske krize, već i zbog brutalnosti lančanih reakcija koje su usledile i brojnih otvorenih pitanja o tome kako ćemo ovaj period pregrmeti psihički, fizički, na ličnom i na društvenom planu. Bitke za živote i zdravlje ljudi vode se naizgled haotično i sasvim različito od države do države. Obavezne maske, često pranje ruku i socijalna distanca jedina su konstanta u borbi protiv korona virusa, o kojem i dalje nema jedinstvenih i neporecivih znanja, baš kao ni o rasponu mogućih reakcija ljudskog organizma u susretu sa njim. Ekonomska kriza iz meseca u mesec sve je dublja i ozbiljnija, a izgledi kada bi život mogao da se vrati u normalu jednako su magloviti kao na početku godine, koju su u našem delu planete obeležili karantin, policijski čas i zatvaranje ugostiteljskih i zanatskih objekata, obrazovnih i kulturnih ustanova. Pred izazovima opstanka zdravstvenih sistema u Evropi i svetu preko noći su pucala decenijska savezništva u laktanju za maske, respiratore i ostalu medicinsku opremu, a nemali broj zemalja istakao se nehumanošću prema doseljenicima, starima i nemoćnima koji nisu mogli da se nose s racionalnošću ekonomskih i drugih državnih razloga koji su zasenili važnost njihovih života.

Uz lokalne raspršivače haosa, sakrivače informacija, odasvud iskačuće teoretičare zavera koji ne vole Bila Gejtsa i ostali folklor, u Srbiji smo se u novoj normalnosti pod maskama cele 2020. dovijali kako da zaštitimo sebe, svoje porodice, prijatelje, a bogami i kućne ljubimce, koje smo jedva ugurali na taj spisak, onomad u doba karantina. Tih meseci smo, konzervirani po kućama u ime očuvanja zdravlja i odsečeni od starijih članova porodice s kojima ne živimo, ustupili celokupan javni prostor vlasti čiji predstavnici su nas zastrašivali na sve moguće

načine, a najviše crnim prognozama o tome kako ćemo proći ako ih ne budemo slušali potpuno i bez zadržke. Kao da nam je bilo malo strahovanja, zakatančene su nas prekorevali svakodnevno i nabijali nam osećaj griže savesti što nam pada na pamet da se pomaljamo iz kuća van redova za hranu i toalet papir, onako kako to može samo loš roditelj ili staratelj. Doduše, sem disciplinovanja ljutog predsednika i srdite premijerke, bilo je i razonode: van radnog vremena u kriznom štabu a potpuno nejasno u koje svrhe, promoter paramedicinskih teorija predočavao nam je svoja uverenja razvijena pod stare akademske dane s nonšalancijom kojom još samo kakav razbarušeni golobradi pesnik recituje s kafanskog stola, dok nas je s nacionalnih frekvencija i društvenih mreža bespoštedno zasipalo nadrilekarstvo i nadriinženjerstvo ovdašnjeg medijskog mogula. Da se ne bismo opustili previše, u večernjim satima zastrašivanje je prepušteno razbacanim momcima u crnom koji su sa krovova naših zgrada, uz baklje i skandiranje najmoćnijem među nama, nedvosmisleno poručivali šta im se sve može i koliko da ih se plašimo ako bismo slučajno mislili drugačije ili, daleko bilo, zastranili u buku i proteste! Njihovi pajtaši na ulicama, što vole da biju goloruke građane, studente, novinare pesnicom, kamenicom, bokserom, pendrekom – ne pitaju, u mikrofona, glavu, stomak – ne biraju, držali su nas pod kontrolom onih dana pre leta i oko izbora kada smo se usudili da tražimo malo više slobode. Ubrzo su nam dopustili da se vratimo u radne kolektive i na fakultete, oživele su bašte kafića i teretane, a na jesen i škole. Pred kraj godine dobili smo novu-staru vladu. Bolnice su opet počele da se pune, život se gde god je mogao vratio u onlajn prostor, argumentacija je još jednom ustupila mesto statistici, a mnoge među nama u svemu tome iznad vode je održao samo nagon za opstankom. U devetom Maneku, pregled zbivanja u kulturi počeli smo odatle.

PREŽIVLJAVANJE

BALKAN I MIGRA-

Pozorišta, muzeji, galerije, biblioteke i ostale ustanove kulture koje drže do sebe i svoje publike, čim je proglašen karantin, otvorili su se onlajn i besplatno ponudili najraznovrsnije sadržaje, a države koje drže do kulture obezbedile su pomoć za umetnike i kulturne radnike. Kod nas su takvu pomoć dobili samostalni umetnici, ali je mnogo onih koji su ostali ne samo bez pomoći, već i bez honorarnih ili ostalih nesigurnih poslova dok druge nisu mogli da nađu, a valjalo je i njima lečiti se, hraniti i živeti. Neki među njima su morali da brinu o deci, roditeljima, drugim članovima porodica. O eksploataciji (neplaćenog) rada, ali i o mogućnostima borbe i povratku solidarnosti na umetničku i kulturnu scenu Srbije u ovom broju Maneka piše Vida Knežević, dok nam Predrag Cvetičanin i Jelena Dimić predstavljaju rezultate regionalnog istraživanja o životu i radu kulturnih radnika u vreme pandemije, o egzistencijalnim teškoćama i umetničkim praksama u ovim vanrednim okolnostima. Onlajn obrazovanje, o kom piše Jelena Surčulija Milojević, bilo je izazov za decu, roditelje, nastavnike, studente i profesore kako zbog ovladavanja novim tehnologijama, tako i zbog uspostavljanja drugačijih navika, ali i borbe sa polu i dezinformacijama koje su pratile čitav taj proces. Da sve naše nedaće ne potiču od pandemije podsetio nas je odlazeći ministar kulture koji je poistovećivanjem nasilnika i umetnika u „slučaju Kapetanija“, kao i problematičnim tumačenjem sloboda umetničkog stvaralaštva i govora uspeo da protiv sebe okrene vascelu umetničku, kulturnu i medijsku scenu (Dragana Nikoletić, Ana Luković).

ON/OFF

Umetnički i kulturni život u 2020. funkcionisao je kao i svakodnevni, kao na prekidaču. O tome kako se ponaša dominantna društvena grupa kada joj je takav prekidač u rukama i kako koristi izolaciju kao (kontrolni) mehanizam zarad dužeg opstanka na vlasti piše Marko Pejović, dok Slađana Petrović Varagić preispituje kompleksan odnos umetnosti i vremena u savremenom društvu, pišući o dekonstrukciji pojmova znanja, etike, pa i naučne istine i osvrćući se na deo ovogodišnje umetničke produkcije. Izborom odabranih radova vizuelnih umetnika, svojevrsnom MANEK galerijom, pokušali smo da nadomestimo nedostatak stvarnih izlagačkih prostora u 2020. godini, a izbor su napravili Mane Radmanović i Luka Knežević Strika. Donosimo i priču o festivalu „Na pola puta“ iz pera Ružice Marjanović, profesorke književnosti u Užičkoj gimnaziji i jednog od osnivača te jedinstvene manifestacije koja okuplja književnike i učenike srednjih škola sa prostora ex-Yu. Pesnikinja Ognjenka Lakićević, čiji izbor pesama takođe predstavljamo u ovom broju, piše kako se odlučila za radionice poezije i koliko je važna takva vrsta kreativne razmene, a *DUO-gled* mladih poetesa Maše Seničić i Radmile Petrović kroz paralelni intervju uobličio je Aleksandar Nikolić. Rubrika *Ogledalo vremena* posvećena pokojnom umetniku i novinaru Miomiru Grujiću Fleki (1954-2003) obuhvata neverovatno aktuelan Flekin *Prigovor savesti* koji je pre 20 godina uputio medijima u formi pisma javnosti i priču o nedaćama prolaza s njegovim imenom u rodnom Šapcu (SEEcult.org), pre nego što je najesen dobio svoj konačan izgled. Iscrpan pregled zbivanja na muzičkoj sceni i u nezavisnom izdavaštvu donosi nam Svetlana Đolović, Vuk Palibrk predstavlja svoje animirane i strip dnevnikke koje je radio u 2020, uz izbor crteža iz *Dnevnika korone*, a Dušan Blagojević daje presek kulturnog života u Leskovcu, u rubrici Lokalna scena. Isidora Popović piše o Magacinu u Kraljevića Marka, odnosno o organizaciji života, rada i upravljanja tim kulturnim centrom, a Sanja Radulović o festivalu „Na sopstveni pogon“ koji se, u organizaciji Asocijacije Nezavisna kulturna scena Srbije, već treću godinu za redom održava pod sloganom *Novi prostori kulture*.

Svesno usmeren sopstveni pogon preduslov je borbe – lične i zajedničke, za prostore kulture i prostore slobode. Treba ih osvajati iznova i iznova. Dugujemo to sebi i životu koji je pred nama. Nema izgovora i nema (među) vremena. ■

CIJE

Snimci siledžija kako migrantima čitaju bukvicu šta smeju a šta ne, u senci noći i lica oprezno sakrivenih od nadzornih kamera, na parčetu turobnog beogradskog asfalta između odrtavele autobuske stanice i gradilišta budućeg Beograda na vodi – tog spleta kontroverzi i uber tajnih aranžmana o kojima godinama ne sme da se zucne – samo su osvetlili surovost i sirovost našeg potonuća. I ta naša sramota, pre svega zato što su nasilnici i dalje nekažnjeni, mala je naspram nevolja sa kojima se bežeći od ratova i siromaštva, u potrazi za boljim životom ti ljudi susreću u nekim drugim državama na putu od Bliskog istoka i Afrike do one bogatije Evrope, često najsirovije od sve dece. Kao da u krvavom raspadu Jugoslavije i balkanska društva i ljudi s ovih prostora nisu preživljavali isto, kao da nemamo prijatelje, rođake, komšije koji su odlazili i nastavljaju da odlaze u neke druge zemlje s boljim izgledima za lepši i slobodan život. Izazove emigracije u ovom broju Maneka predstavljaju nam tri sjajne umetnice i hrabre žene: slikarka Darija Radaković koja je od rata u Bosni i Hercegovini izbegla u Crnu Goru, školovala se u Srbiji, a odatle otišla u Kanadu u potrazi za slobodom, pevačica, dirigentkinja i kompozitorka Aleksandra Popovska koja je rođena u Srbiji, a obrazovanje ju je preko Severne Makedonije odvelo do Holandije i vizuelna umetnica i aktivistkinja Rena Redle koju su intelektualna i umetnička radoznalost i humanost na delu doveli iz Nemačke u Srbiju.

PREŽIVLJAVANJE

MINISTARSTVO KULTURE I
INFORMISANJA
VS.
SLOBODA GOVORA I
UMETNIČKOG STVARALAŠTVA

Peter Paul Rubens
"Saturn proždire svoga sina", 1636.

TEKST
Dragana Nikoletić
Ana Luković

FOTOGRAFIJE
Nataša Bojanić
Sonja Beljić

*Sekirom
u
glavu*

Pred kraj jedne teške godine koju su, usled pandemije korone, obeležile restrikcije kulturnih sadržaja, ali i primanja umetnika i radnika u kulturi, a pred kraj četvorogodišnjeg mandata stare i uoči formiranja nove vlade mandatarke Brnabić, ministar kulture Vladan Vukosavljević pobrinuo se da ne ode bez buke. U svom dobro poznatom maniru, uz mnogo bombastičnog patosa, uvreda i problematičnih stavova pokrenuo je jedan od najoštrijih sukoba na domaćoj kulturnoj sceni, u kojem je on ostao sa jedne, a predstavnici umetničkih, medijskih i profesionalnih udruženja i ugledni pojedinci, novinari i umetnici, s druge strane. Čak se i nova-stara premijerka Brnabić ogradila od saopštenja kojima se vodio rat „sa ostatkom sveta“ s pečatom nikad vrednijeg Ministarstva kulture i informisanja Srbije, koje je za sedam dana javnosti isporučilo isto toliko saopštenja povodom „slučaja Kapetanija“, dok su ostale teme iz resora ovog državnog tela u istom roku zavredele svega dve objave.

obliku. Ma koliko to neko želeo da opovrgava, ovo društvo i dalje ume da razlikuje dobro i zlo u njihovim osnovnim sadržajima i postojaće sve dok to bude umeo. Napad nije smeo da se desi, ali ni izložba sa onako užasavajućim pojedinim radovima nije smela da bude otvorena. Ona delom svog takozvanog andergraund sadržaja i pripada 'podzemlju' ljudskog duha, kao što i napadači na nju pripadaju huliganskom podzemlju", ocena je koja je stigla sa najviše državne adrese u resoru kulture u ovoj zemlji.

Ispostavilo se da se sa shvatanjem bivšeg ministra nije slagao niko osim članova njegovog kabineta ili se bar o tome nije oglasio, dok je više udruženja umetnika, radnika u kulturi, istoričara umetnosti i novinara protestovalo narednih dana zbog problematičnih stavova iznetih u saopštenju Ministarstva. Zavijeni pokušaj cenzure sjedinio je Udruženje likovnih umetnika Srbije (ULUS), Savez udruženja likovnih umetnika Vojvodine (SULUV), Asocijaciju Nezavisna kulturna scena Srbije (NKSS), Udruženje likovnih umetnika primenjenih umetnosti i dizajnera Srbije (ULUPUDS), srpsku sekciju Međunarodnog udruženja likovnih kritičara – AICA, Srpski PEN centar, medijske asocijacije, udruženje građana Skupština slobodne Srbije koje okuplja istaknute javne ličnosti i profesore univerziteta, ugledne pojedince... Osude su se ticale izjednačavanja nasilnika i umetnika i mešanja ministarstva u teme umetničkih radova i stvaralačke slobode, uz ocene da su diskvalifikacije radova i umetnika poslednji put zabeležene u nacističkoj propagandi kojom se opravdavalo razračunavanje sa rasno i ideološki nepodobnim autorima. ULUS, SULUV i NKSS upozorili su javnost da je „umesto da zaštititi slobodu umetničkog stvaralaštva, Ministarstvo kulture ohrabrilo huligane da batinama dele pravdu u pozorištima, galerijama i na koncertima“, a slična poređenja sa nacističkom propagandom izneli su dramaturg Nebojša Romčević i odgovorni urednik Vremena Filip Švarn, dok je karikaturista Dušan Petričić upozorio da za suzavcima i fantomkama mogu stići i radikalnije mere cenzurisanja. Njegov kolega Jugoslav Vlahović podsetio je na doba komunizma, kada se zatiranje umetničke slobode nije završavalo izgredima poput onog u Staroj kapetaniji. Grupa psihijatara i psihologa pokrenula je onlajn peticiju zbog neprimerenosti komentara koji se tiču „stanja svesti“ umetnika čiji su radovi bili meta napada i stigmatizovanja osoba sa mentalnim teškoćama neprimerenim rečnikom. Sve to je, pokazaće se, dodatno razjarilo ministarske činovnike koji su se narednih dana raspisali rešeni valjda da, iako već na izlaznim vratima Vlajkovićeve 3, svima saspu u brk sve što nisu u prethodne četiri godine.

Tema oko koje su se uskovitlale misli eks-ministra Vukosavljevića bila je izložba strip-crteža grupe Momci u Galeriji Stara kapetanija u koju je grupa nasilnika 13. oktobra upala i pocepala radove, posle talasa nesuvislih tumačenja pojedinih crteža na društvenim mrežama od „branilaca javnog morala“ i uvreda na račun autora. Policija nije reagovala na prijavljene pretnje smrću, a grupa od petnaestak momaka u fajerkama i fantomkama herojski je demonstrirala moralnu čistoću pred radnikom obezbeđenja i Anitom Bunčić, umetnicom koja je dežurala te večeri, suzavcem i razbucavanjem eksponata. Da sve ne prođe kao još jedno nekažnjeno divljanje desnih ekstremista pobrinulo se Ministarstvo kulture koje je saopštenjem od 15. oktobra istovremeno osudilo upad huligana i izbor teme radova, bezmalo ih poistovećujući ocenom da su „oba modela ponašanja“ neprihvatljiva.

„Ministarstvo kulture i informisanja osuđuje svaki vid nasilja nad umetničkim slobodama i ugrožavanje fizičkog integriteta autora i posetilaca na kulturnim događajima, ali isto tako smatra da prikazivanje i afirmisanje skarednih i nemoralnih sadržaja, zaogrnuto plaštom navodne stvaralačke kreativnosti, s punim pravom izaziva negativne reakcije najvećeg dela javnosti. Prizori sa iskasapljenim bebama odsečenih udova ili sa sekirama u glavama nedonoščadi, predstavljaju patologiju i devijaciju svesti a ne umetnost u bilo kom njenom

KAD KENJKAVAC NASEKIRA DREKAVCE

Retrospektivna izložba strip-crteža pod nazivom „Imali su oko sebe taj neki sjaj“ posle više od dve decenije okupljene grupe Momci, na kojoj se našao i crtež bebe sa sekirom u glavi nazvan *Kenjkavac*, održana je u Galeriji Stara kapetanija u Zemunu, u okviru 11. Međunarodnog festivala „Novo doba“. Crtežom Kenjkavac članovi grupe su zajedničkim, srednjoškolskim snagama opisali brutalnu stvarnost 90-ih, parodirajući ilustracije Rastka Čirića u knjizi „Ale i bauci“. Bio je to izraz njihovog mladačkog bunta, u kom niko nije video ništa sporno ni u to vreme što se drži za najrestriktivnije – do ovoga. Već najavom izložbe na društvenim mrežama, pojedini tviteraši i korisnici Fejsbuka obrušili su se komentarima: „Bolesno“, „Radikalizam“, „Satanisti“, „Opasan humor. Posle, ko je kriv za nasilje među decom...“ začinjnim pretnjama smrću autorima. Pretnje su Momci prijavili policiji, plašeći se pre svega za osoblje galerije, kako strip-autor Dalibor Novak kaže za MANEK, a da „pas koji laje ponekad ujeda“ shvatili su 13. oktobra kada je u galeriju upala grupa mladića, bacila suzavac i pocepala u froncele izložene radove. Ovom se usprotivila Anita Bunčić Četnik, umetnica i predsednica Društva likovnih i primenjenih umetnika Zemuna, bezuspešno pokušavajući da vodi huligana objasni razliku između stvarnosti i umetnosti.

Igrom slučaja, *Kenjkavac* je jedini preživio vandalsko obračunavanje sa crnim humorom. Reakcija policije je u tom trenutku izostala, a nekoliko dana kasnije uhapšeni su A.D. (19) i Ž.M. (35), dvojica 15-godišnjaka i jedan 17-godišnjak osumnjičeni da su pocepali izložene crteže i prskali suzavcem po galeriji. Prva dvojica su priznala krivicu i nagodila se sa tužilaštvom da im kazna bude uslovna, tromesečna, dok maloletnike tek čeka suđenje pred nadležnim sudom. Za ostalima se još tragalo u trenutku pisanja ovog teksta.

Publika je bila prestravljena i „razočarana u sistem u kom posao kustosa i umetnika počinje da spada u visokorizična zanimanja“, kako je svedočila Ivana Dorđević, kustoskinja Stare kapetanije. „Ako danas, dvadeset i kusur godina kasnije, bilo koja od naših tvorevina izaziva

gađenje, sablažnjavanje ili protest, onda smo ili bili daleko ispred vremena ili su kritičari teško zaostali“, ocenili su celu situaciju Momci na koje je iznenadno usmerena pažnja javnosti, iako stavljanjem u pogrešan kontekst. Baš kao i na strip kao andegraund žanr kritike društvenih pojava. „Da li se to desilo spontano tako što je javnost projektovala svoje strahove na nas ili, pak, namerno da bi se od nas načinila laka meta na kojoj besan narod može da da sebi oduška, ne znamo“, priznali su Momci u svom saopštenju.

Čuvenom strip autoru Aleksandru Zografu su u čitavom slučaju „jednako žalosne uloge“ Ministarstva i društvenih mreža, na kojima „nema prostora za razmi-

šljanje“. „Vrteći velikom brzinom vizuelne materijale, konzumenti očekuju ne samo sažete, nego i krajnje direktne poruke u slikama, pa klinca sa sekirom u glavi *ad hoc* doživljavaju isključivo kao poruku satanista“, kaže Zograf za MANEK. Da su bar sekund duže razmišljali, navodi on, možda bi primetili da je to zapravo „satirični crtež, koji je parabola suzbijanja kritičkog mišljenja kod mladih ljudi“. Umesto toga, kako ističe, mnogi „vrtoci društvenih mreža su posmatranjem slike brzinom munje zaključili da oni svakako nisu za ubijanje beba, dok se satanistički crtač zalaže svojim radom da se bebe ubijaju“. U takvom informativno-edukativnom kontekstu, kako kaže jedan od naših najpoznatijih strip autora, lako je zamisliti „15-godišnjeg pripadnika *ad hoc* formirane fašističke falange kako zadivljuje drugove iz razreda, hvaleći se svojom misijom pravednika i kako je pokazao tim smušenim crtačima stripova“.

Ministarstvo kulture i informisanja Srbije narednih dana uvredama i diskvalifikacijama obrušilo se na umetnička udruženja – ULUS, SULUV, a posebno Asocijaciju NKSS za koju je navelo da je „autošoviniistička“, „parapolitička i kvazikulturna organizacija“ vođena „patološkim jednoumljem“. Romčevićeva izjava, uz najavu tužbe, ocenjena je kao „žalostan primer primitivizma, intelektualnog beščašća i morbidne tupavosti“. Za Švarma je navedeno da predstavlja „samo dno posustale i podeljene medijske scene u Srbiji“, te da „afirmiše laž i bolesne optužbe kao način komunikacije i poziva na političko i svako drugo nasilje“. Grupa psihijatar i psihologa pozvana je preko „psihodramske savetnice pod supervizijom, psihološkinje bez supervizije i drugih radnika u oblasti mentalnog zdravlja“ da obavesti javnost „kako se na njihovom, bilo stručnom bilo svakodnevnom jeziku nazivaju eksplicitni prikazi kasapljenja dečijih tela“, te da saopšti „kada i kako su se pretvorili u organ jezičkog nadzora“. Na gotovo unisono zgražavanje javnosti nad salvom uvreda koje je štancalo Ministarstvo kulture i informisanja, u ime tog tela 20. oktobra izdato je saopštenje kojim je proglašen kraj bojnim operacijama (ušlo se „u tehničku fazu vlade“ i „stavila tačka na ovu morbidnu priču“). Međutim, novinski napisi i udruženi poziv medijskih asocijacija da Ministarstvo povuče sve rečeno i izvini se „umeticima, novinarima i javnosti“, avaj, isprovocirali su Vukosavljevića, čiji se odlazak sa funkcije 22. oktobra već merio danima, da se oglasi paunovim pojem. Tako je, za kraj mandata još jedared u svoje ime, a na memorandumu Ministarstva, nagrdio NIN i Vreme optužujući njihove novinare i urednike za strano plaćeništvo i kvazinovinarstvo čija meta je neopravdano, kako smatra, bio baš on.

O ceni slobode

ili

Ko (i kako) pije kad ja plaćam

Ako uvrede i teške reči pripišemo poražavajuće lošim manirima odlazećeg činovničkog aparata Ministarstva kulture, kulturnu javnost bi trebalo da zabrine svojevrsna ucena „izdašnim i redovnim, često i jednim u državi, finansiranjem velikog broja projekata iz oblasti savremenog stvaralaštva (iz godine u godinu)“. Zbog toga bi valjda odabrani stvaraoci trebalo da budu zahvalni i poslušni, uključujući i protagoniste „kvaziumetničkog izživljavanja“ članica „kvazikulturnih organizacija“, kako je pomoćnica ministra iz Sektora za savremeno stvaralaštvo i kreativne industrije Ivana Dedić nazvala NKSS, kanda u pokušaju da zavadi udruženja.

„Manifestujući veliki strah od nepoznatog, od polja društvenog delovanja koje nema kapacitete da razume, ova službenica Ministarstva unizila je ne samo sebe, već i čitavu našu kulturu svodeći je na provincijsku kafanu u kojoj se računa samo snaga sile“, ocenila je za MANEK Marijana Cvetković iz Stanice Servisa za savremeni ples, inače reprezentativnog udruženja u kulturi za oblast Digitalno stvaralaštvo i multimedija.

Pod lupu treba da se stavi i deo saopštenja kojim referiše na poistovećivanje Ministarstva sa nacističkom mašinerijom za potrebe javne polemike, dok, kako je navela Dedić, nema ni govora o nacizmu „kada treba da se od tog istog Ministarstva dobiju sredstva za različite namene i projekte“. Kao da iz svog džepa udeljuje milostinju.

„To je još jedna u nizu poruka koje dokazuju da ljudi koji vode Ministarstvo kulture i informisanja, jednako kao i oni koji vode Vladu Srbije i državu u celini, iz svojih uskih interesa zanemaruju činjenicu da u demokratskom društvu izabrani političari ne poseduju njegove resurse, već njima raspolažu u ime građana“, decidirana je Marijana Cvetković. Ona podseća da je zakonska obaveza Ministarstva da distribuira javni budžet svim akterima u kulturnom životu koji svojim radom doprinose razvoju kulture i opštem dobru, ali i da novac kojim ono gospodari „stvaraju građani Srbije“. I da se od ministra očekuje da savesno brine o svim kulturnim dobrima, „a ne da on smišlja u šta će da ulaže, a u šta neće“.

Istoričarka umetnosti i kustoskinja Milica Pekić, koja je i članica Upravnog odbora Asocijacije NKSS, tvrdi za MANEK da su ministar i njegovi pomoćnici očigledno pogrešno razumeli svoje funkcije „kao pozicije moći, a ne kao pozicije odgovornosti“, te da serija njihovih

SOLIDARNOST U PET DO 12

Simbolično u odnosu na sastavljanje nove vlade, ali i tretman umetnika od strane države, ULUS je organizovao skup podrške Momcima ispred Paviljona Cvijeta Zuzorić u „pet do 12“ 18. oktobra. U proglašenju koji je pročitao Martin Erdeš iz rukovodstva ULUS-a, izraženo je žaljenje „zbog uništenih umetničkih radova“ i ukazano da „uskraćivanje prava na ispoljavanje drugačijeg mišljenja i stavova“ nije tekovina demokratskog društva. „Sloboda izražavanja je Ustavom zagantovana i pozivam Ministarstvo kulture i informisanja da stane u njenu odbranu“, apelovao je Rade Marković, bivši predsednik Vajarske sekcije ULUS-a. Umetnici su držali transparente „Stop desničarskom nasilju u kulturi“, „Stop cenzuri u umetnosti“, „Podrška festivalu ‘Novo doba‘“, „Slatka konceptualna umetnica nudi rešenje – udri umetnost na veselje“. Međutim, iako su bezmalo svi na umetničkoj sceni osudili i nasilje i cenzuru, to se nije moglo zaključiti iz broja prisutnih na protestu. Na ovo je ukazao i karikaturista Dušan Petričić koji je sa protesta obratio prvenstveno „onima koji nisu ovde, a trebalo bi da jesu“, naglasivši da je za sve što nam se događa odgovoran prevashodno nedostatak solidarnosti.

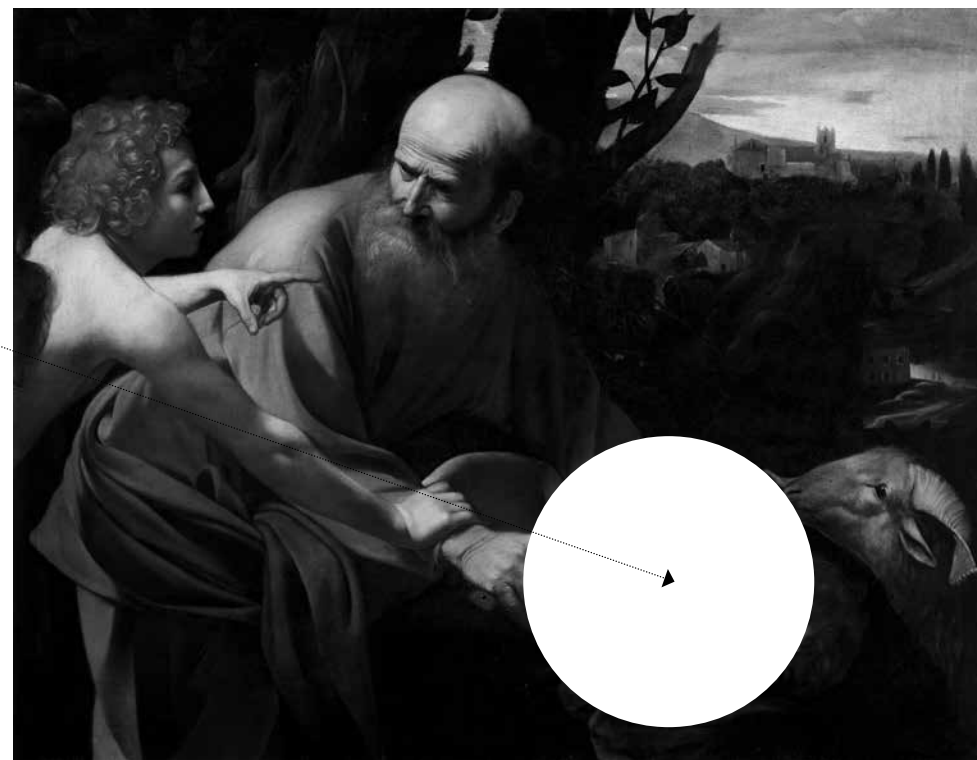
saopštenja „jasno ukazuje na tendenciju privatizacije institucija u svrhu lične promocije ili ispunjavanja ličnih ambicija“. „Izuzetno je opasno kada se resorno ministarstvo ogлуši o bilo koju vrstu nasilja nad umetničkim slobodama ili kada nasilje relativizuje, a zatim i samo počne da vrši nasilje nad umetničkim slobodama, ali i nad pravom na slobodno mišljenje i izražavanje“, ističe Pekić. Na akterima u polju kulture jeste da istovremeno „bdiju nad radom Ministarstva kulture, prijavljuju se na konkurse i bore da se oni odvijaju po kriterijuma struke, a ne po samovolji jednog čoveka“, naglašava.

„Ministarstvo kulture je naša resorna institucija na koju smo kao udruženje upućeni za rešavanje mnogih pitanja, odnosnih na status umetnika, finansijsku podršku programa, održavanja prostornih kapaciteta...“, kaže za MANEK umetnica Vahida Ramujkić, predsednica ULUS-a, ali i ocenjuje da najviši organ upravljanja kulturom „nije monolitna ustanova“, te da saopštenja ne odražavaju opšte stavove. Stoga je, kako navodi, „od krucijalne važnosti“ da najstarije umetničko udruženje razvija „konstruktivnu saradnju“ sa sektorima Ministarstva sa kojima već ima produktivnu razmenu.

„Predlažem da Ministarstvo u svom daljem radu deli novac isključivo onima koji mu upute neki kompliment i da, sa rastom pohvale, budu uvećana i sredstva“, kaže

Mikelandelo Merisi da Karavado
„Žrtvovanje Isaka“, 1598–1603.

za MANEK strip autor Aleksandar Zograf. Komentarišući izjednačavanje izložbe i nasilništva, on navodi da je „smešno uopšte objašnjavati da bi državni činovnici iz oblasti kulture trebalo da razumeju i podrže umetničko stvaralaštvo, a ne one koji to uništavaju“. „Mislim da pripadnici ovdašnje političke elite nisu zainteresovani da pribegnu otvorenoj cenzuri, već nastoje da upotrebe perfidnije metode. Svakako da su njihovi verbalni istupi mig mediokritetima“, ističe Zograf.

Kompleksno pitanje cenzure može biti „stimulišući faktor i mogući pokretač korisne polemike u društvu“, za MANEK kaže umetnica Marija Kauzlarić iz rukovodstva ULUS-a. Mnogo je opasnija i štetnija autocenzura, smatra ona, budući da je „dobrovoljna i sobom nosi kršenja profesionalne etike, a zarad preživljavanja“, zbog čega je i pogubna za umetnost. „Slobodnu misao, bez obzira u kom se obliku, trenutku i mestu pojavljuje nemoć je ograničiti, dok su pokušaji cenzure bili i ostali jalov pokušaj i slika slabosti represivnog aparata koji joj pribegava“, smatra i Marijana Cvetković.

Na molbu da za MANEK pojasne sporne tvrdnje i odgovore na pitanja o cenzuri i slobodama, iz Ministarstva kulture na isteku mandata saopštili su da su „već dali sve odgovore“ u prethodnim objavama. Ostali smo, međutim, bez objašnjenja ko ima prava i na osnovu čega da sputava

umetničku slobodu, kao i da li bi, na osnovu napomene o relativizaciji nacizma u slučaju apliciranja za novce države, odnosno poreskih obveznika, kandidati ubuduće trebalo da budu zahvalni ako prođu na konkursima.

„Čvrsto verujem da objave Ministarstva nemaju nikakve veze ni sa izložbom ni sa Momcima ni drugim umetnicima, već predstavljaju promišljeni pokušaj Vukosavljevića da se u poslednjem trenutku dodvori braniocima vere i nacije i tako sačuva poziciju. Ali, biće da se malo zaigrao“, kaže za MANEK Predrag Cvetičanin, sociolog i istraživač, docent na Filozofskom fakultetu u Nišu, poznat po analizi konkursa raznih institucija.

„Nasilje u Staroj kapetaniji treba staviti u kontekst postojanja permanentnog pritiska da se kulturni prostori pretvore u ugostiteljske objekte“, smatra angažovani umetnik Vladan Jeremić. S druge strane, Vukosavljević se možda preporučivao za neku novu fotelju „dovodeći u pitanje sve ono što ne ulazi u njegovu klerikalnu i ekstremno konzervativnu sliku sveta“, podozreva Jeremić u izjavi za MANEK.

Članovi raznih konkursnih komisija Ministarstva kulture i informisanja Srbije nisu bili voljni da komentarišu problematične stavove iz saopštenja tog državnog tela za naš časopis, već su ili ćutali ili uopšteno hvalili delovanje žirija.

Umesto kraja

Postavka pocepanih strip-crteža u Kapetaniji doživela je svojevrsni preobražaj i završila kao instalacija, kako ju je opisao festival „Novo doba“. Galerija se vratila u redovne tokove, a radovi su „spremljeni za konzervaciju i restauraciju“. Svima koji su „izrazili profesionalnu, strukovnu, ličnu, prijateljsku, kako javnu tako i nevidljivu podršku festivalu nesvrstanog stripa“, „Novo doba“ se zahvalilo preko Fejsbuka.

I zaista, udruživanje umetničkih, medijskih i drugih organizacija, kao i pojedinaca u zaštiti digniteta profesije i ugroženih, jedna je od najboljih posledica zemunskog incidenta. „Udružena reakcija je dobar znak da naše društvo nije potonulo u malodušnost, ravnodušnost i potpuni oportunističarizam“, konstatuje Marijana Cvetković. U konfliktu se, smatra ona, „pokazao integritet nezavisne scene, oličen u pozicijama jasnih vrednosti i jasne vizije izlaska iz aktuelne situacije“.

Smena Vukosavljevića takođe bi bila benefit kada bi njegova naslednica imala veći kredibilitet, bolje brinula o kulturi i medijima i manje slušala komande sa vrha koji sistematično stvara klimu pogodnu desničarima. I kada bi konačno bila stvorena platforma „ravnopravnog razgovora, sa solidarnošću kao bazičnom vrednošću i sredstvom opstanka“, kako navodi Marijana Cvetković. Dok do toga ne dođe, skoro je svejedno ko će obavljati ministarske funkcije. Jer i jedna gnjila jabuka može da pokvari hrpu zdravih, dok se usamljena zdrava voćka lako pretvara u „brlju“ punu zapaljivog etil-alkohola. A to je samo korak od nekontrolisanog požara. Iz mnogih takvih smo jedva izvukli živu glavu, vreme je da o tome počnemo da brinemo preventivno. ■

KAKO ĆE UPRAVLJATI NOVA MINISTARKA

Dok je nastajao ovaj tekst, za novu ministarku kulture i informisanja Srbije izabrana je Maja Gojković, koja je istog dana po preuzimanju dužnosti sa sajta Ministarstva kulture uklonila sva saopštenja njenog prethodnika kojima je ratovao sa umetnicima, novinarima, psiholozima i svima ostalima. Prema pisanju Verana Matića na portalu javniservis.rs, odlučila je i da se povuku sve krivične prijave koje je Vukosavljević podnosio. Na pitanja Maneka da prokomentariše „slučaj Kapetanija“, kao ni na ona o prioritetima kulturne politike i budućem odnosu Ministarstva prema nezavisnoj sceni nije stigla da odgovori. Prerano bi i ishitreno bilo suditi samo na osnovu toga kako će Maja Gojković upravljati mini-

starstvom, iako je teško zamisliti da bi to mogla da radi gore od Vukosavljevića. Kada bi na novom mestu jaču političku poziciju u vladajućoj stranci iskoristila za dobrobit sektora kulture i medija i umesto verbalnog vojevanja, kojem je nemilice pribegavao njen prethodnik, upravljanje započela uspostavljanjem saradnje i sa akterima u kulturi i medijima koji nisu otvoreno provladini, svakako bi dokazala spremnost za pozitivne promene. Čišćenje sajta ministarstva od uvredljivih saopštenja tek je priprema za taj posao.

Maja Gojković završila je Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu i advokatica je od 24. godine. Od 2004. do 2008. bila je gradonačelnica Novog Sada kao prva žena na ovoj poziciji u istoriji tog grada, a u naredne četiri godine bila je odbornica u novosadskoj skupštini. Narodna poslanica u parlamentima Jugoslavije i Državne zajednice Srbije i Crne Gore bila je od 1992. godine, a u jednom mandatu bila je i poslanica Skupštine Vojvodine. Na prvim parlamentarnim izborima bila je u Narodnoj radikalnoj stranci Veljka Guberine, koja se utopila u Srpsku radikalnu stranku čija je članica ostala do 2008. godine. Nakon raskola u SRS-u i odvajanja njenih bivših stranačkih kolega Tomislava Nikolića i Aleksandra Vučića u Srpsku naprednu stranku (SNS), osnovala je Narodnu partiju, za čiju je predsednicu izabrana 2009. godine. Na izborima 2012. nastupila je na listi Ujedinjenih regiona Srbije (URS), a, iako je njena partija isključena iz članstva, podržala je vladu koju su formirali SNS-SPS-URS. Krajem 2012. obavestila je javnost da Narodna partija kolektivno pristupa naprednjacima, ona je postala članica Predsedništva SNS, ali je Narodna partija koja je u parlament ušla na listi URS nastavila da prima sredstva iz budžeta. Za predsednicu Skupštine Srbije izabrana je 2014, a reizabrana 2016. godine i na toj funkciji je bila do izbora za ministarku kulture i informisanja. Govori engleski i nemački jezik.

U javnosti je poznata kao rekorderka po menjanju političkih partija. Svojevremeno je tvrdila da je na njen „životni put“ presudno uticao Endi Vorhol zbog čega je organizovala izložbu njegovih radova u Muzeju grada Novog Sada, a u okviru predstavljanja Vorholovih Dnevnika Beogradu je ponudila i njegov spomenik. Kritiku feminističkih aktivistkinja uz ocenu da je ženama „poslala negativnu poruku“ izazvala je nošenjem najekstremnijeg oblika hidžaba – al amira, nepotrebnog po protokolu zvanične posete Iranu u funkciji predsednice Skupštine Srbije. Kao mala igrala je balet i družila se sa ćerkom Miroslava Antića.

SADA JE SAMO

ISTRAŽIVANJE

TEKST

Predrag Cvetičanin
Jelena Dinić

Rezultati prikazani u ovom tekstu bazirani su na podacima iz istraživanja „Sada je samo vidljivije: život i rad kulturnih radnika i radnica u vremenu korona pandemije“ koje je Centar za empirijske studije kulture jugoistočne Evrope, zajedno sa partnerima iz regiona, realizovao u periodu od maja do jula 2020. godine. Anketirano je ukupno 576 ispitanika¹ u društvima jugoistočne Evrope, ali kako u Albaniji i na Kosovu nije bilo dovoljno odgovora, u tekstu su prikazani rezultati istraživanja u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji, Bosni i Hercegovini i Sloveniji². Osnov za istraživanje je bio onlajn anketni upitnik sa 44 pitanja, od kojih su poslednja dva bila otvorena – u njima smo ispitanike zamolili da ukratko napišu koje je negativne uticaje ova kriza imala na njihov život i rad, kao i da li je imala i neke pozitivne efekte. Osnovni ciljevi istraživanja bili su da se:

¹ — Za sve navedene titule, zanimanja i srodne termine napisane u muškom rodu, važe i oblici za ženski rod.

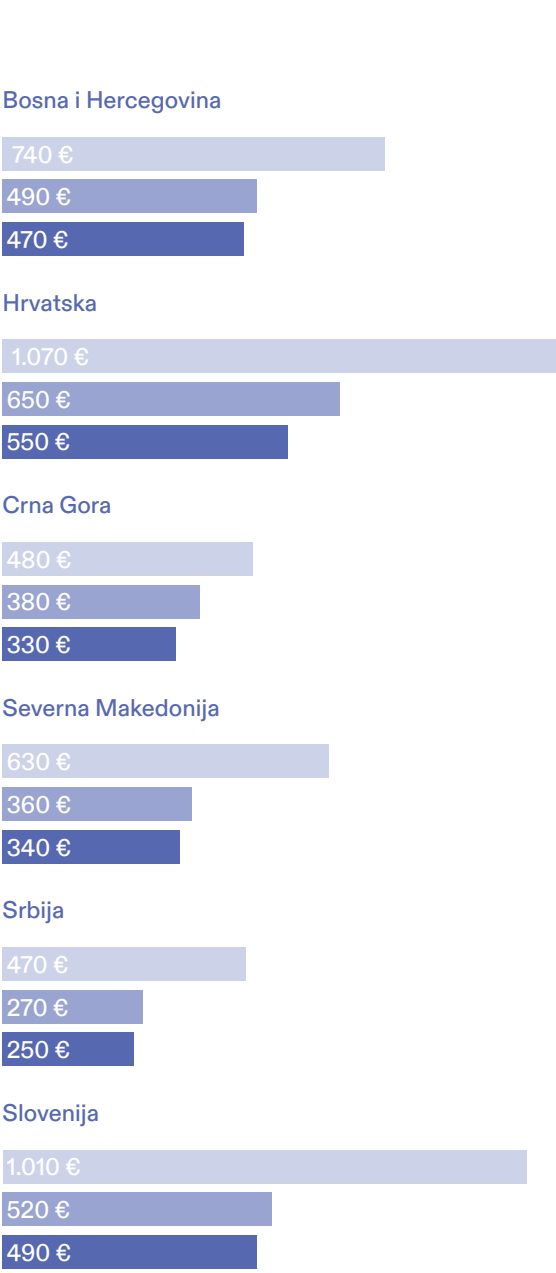
² — Radi se o takozvanom „prirodnom uzorku“ (convenience sample), tako da nije moguće direktno prenositi dobijene rezultate sa uzorka na populaciju, ali i on dovoljno jasno ukazuje na trendove o kojima govorimo u ovom tekstu.

VIDLJIVIJ
JE

a) dokumentuju uslovi života i rada umetnika i drugih kulturnih radnika u društvima jugoistočne Evrope za vreme pandemije izazvane novim korona virusom dok se kriza odvija, kao i efekti koje je ona imala na njihov život i rad; b) da se utvrdi da li su u ovom periodu postojali mehanizmi pomoći kulturnim radnicima (od strane državnih organa na nacionalnom nivou i na nivou gradova, od strane međunarodnih fondacija, umetničkih asocijacija, njihovih kolega ili javnosti), kao i da se lobira za uspostavljanje i primenu takvih mehanizama; i c) da pokušamo da identifikujemo tendencije koje će, kao posledica krize, vrlo verovatno promeniti i život i stvaralaštvo kulturnih radnika u društvima jugoistočne Evrope. U ovom tekstu smo pokušali da, na osnovu preliminarne analize, prikažemo odgovore vezane za prve dve teme.

(AKO IMA
KO DA VIDI)

NEGATIVNI EFEKTI KRIZE NA ŽIVOT I RAD KULTURNIH RADNIKA U DRUŠTVIMA JUGOISTOČNE EVROPE

Grafikon 1 / Prosečni mesečni prihodi ispitanika po zemljama tokom 2019. godine i prosečni mesečni prihodi ispitanika u martu i aprilu 2020. godine (u €)

- Prosečni mesečni prihodi u 2019.
- Prosečni prihodi u martu 2020.
- Prosečni prihodi u aprilu 2020.

Najočigledniji efekti krize na život kulturnih radnika su finansijski. Kulturni radnici u društvima jugoistočne Evrope spadaju u grupu slabo plaćenih zanimanja, posebno u slučaju onih koji rade u civilnom sektoru ili spadaju u grupu slobodnih umetnika. U prethodnom istraživanju „Socio-ekonomski status i stilovi života/stilovi rada zaposlenih/angažovanih u civilnom sektoru u kulturi u društvima jugoistočne Evrope“, koje smo radili 2017. godine, njihovi prosečni mesečni prihodi bili su u Sloveniji 903 €, u Severnoj Makedoniji 380 €, Albaniji 356 €, u Srbiji 324 €, u Crnoj Gori 255 €, a u Bosni i Hercegovini 230 €. Međutim, niski prihodi su samo jedan aspekt prilično nepovoljnih uslova rada slobodnih umetnika i kulturnih radnika u civilnom sektoru u kulturi u društvima jugoistočne Evrope. Između 60 i i 90 odsto anketiranih izvestilo je da nema fiksno radno vreme, što ne znači da rade manje, već da rade više. Preko polovine anketiranih je često ili uvek radilo više od osam sati dnevno i više od 30 odsto često ili uvek više od 40 radnih sati nedeljno. Pored toga, između 30 i 50 odsto ispitanika je često ili uvek radilo i noću, između 50 i 60 odsto radi i vikendom, od 40 do 50 odsto za vreme godišnjih odmora, a između 40 i čak 70 procenata anketiranih (u Bosni i Sloveniji) za taj prekovremeni rad nije bilo plaćeno. Jedna četvrtina anketiranih u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, jedna petina u Severnoj Makedoniji i 16 odsto u Srbiji nije imala zdravstveno osiguranje. Takođe, skoro polovina ispitanika iz Bosne nije imala penziono osiguranje, a situacija nije mnogo drugačija u Crnoj Gori (44%), Severnoj Makedoniji (39%) i Srbiji (33%). Utoliko je kriza izazvana pandemijom novog korona virusa samo učinila njihov neodrživ položaj očiglednim. Od početka krize u većini zemalja u kojima smo radili istraživanje prosečni lični mesečni prihod ispitanika se prepolovio i u narednim mesecima nastavio da se smanjuje (videti grafikon 1).

Prosečan mesečni gubitak o kome ispitanici izveštavaju u Crnoj Gori je oko 120 €, u Srbiji 210 €, u BiH 260 €, u Severnoj Makedoniji 280 €, u Hrvatskoj 470 € i u Sloveniji 530 €, pa tokom 2020. godine očekuju gubitke u iznosu između 3.000 € i 5.000 € (u Sloveniji oko 8.000 €), što je otprilike polovina njihovih prihoda u 2019. godini.

Pri tome, treba imati u vidu da su na grafikonu prikazane prosečne mesečne zarade na nivou čitavog uzorka. Neki od ispitanika su u prvim mesecima krize, nažalost, ostali sa minimalnim prihodima ili bez ikakvih prihoda. Na primer, u martu 2020. 15 umetnika nije uspeło da ostvari nikakve prihode, a njih 146 (26,8%) je imalo prihode manje od 100 €. U aprilu 2020. godine, situacija se pogoršala, pa je 28 ispitanika potpuno ostalo bez prihoda, dok su prihodi njih čak 168 (30,9%) bili ispod 100 €. U Srbiji je, na primer, u martu 2020. godine 90 ispitanika zarađivalo manje od 100 € (43,3%), a u aprilu 2020. njih tačno polovina (104 ispitanika).

Tome treba dodati i da je relativno mali broj ispitanika pre izbijanja krize imao iole značajniju ušteđevinu koja je mogla bar privremeno da ublaži njene efekte i da im vremena da se preorijentišu. Više od trećine ispitanika (34,7%) nije imalo nikakvu ušteđevinu, ušteđevina još trećine je bila do 1.000 €, da bi samo četvrtina (24,8%) ispitanika u uzorku imala ušteđevinu od 1.500 € i veću. Istovremeno, više od polovine ispitanika (54,5%) do trenutka izbijanja krize otplaćivali su nekakav kredit, koji je za više od četvrtine anketiranih (25,9%) bio veći od 150 € mesečno.

U odnosu na ove finansijske probleme, kulturni radnici u društvima regiona su razvili različite odgovore/taktike. U našem uzorku, jedna trećina ispitanika (33,7%) bavi se umetnošću uz drugo, finansijski stabilnije zanimanje. Najveći procenat njih je u Crnoj Gori (56,5%) i Bosni i Hercegovini (46%), dok ih je najmanje u Sloveniji (20,4%) i Hrvatskoj (23,6%). Za skoro dve trećine njih (65,9%) ovo drugo zanimanje donosi više od polovine ukupnih ličnih prihoda. Druga grupa ispitanika, nešto manje od jedne petine anketiranih (18,1%) uspeła je da u periodu krize izazvane pandemijom obezbedi alternativne izvore prihoda. U obrnutoj proporciji sa obavljanjem drugog zanimanja, oni su najbrojniji u Sloveniji (31,5%) i Hrvatskoj (22,5%), a najmanje brojni u Crnoj Gori (14,5%). Treća grupa, nažalost, razmišlja o trajnoj promeni zanimanja i napuštanju umetničke profesije. Na primer, kulturna radnica iz Makedonije koja deluje u oblasti kulturnog nasleđa navodi: „Razmišljam da se povučem iz ovog sektora, pošto su za vreme pandemije uslovi za rad u mom slučaju svedeni na minimum“³. Umetnica sa plesne scene iz Slovenije ukazuje: „...Ne možemo

da planiramo predstave. To je najteži deo. Vlada konstantno menja uslove za izvođačke umetnosti, tako da sam prestala da planiram i prepustila sam se struji. Zabrinuta sam za svoju budućnost i razmišljam o tome da napustim ovaj sektor i da nađem nešto stabilnije“. O promeni zanimanja razmišlja i određeni broj kulturnih radnika u Hrvatskoj („Pošto mi je u potpunosti onemogućeno da radim – učim nove veštine i nadam se da ću za mesec ili dva pronaći posao u nekoj drugoj oblasti.“). Četvrta grupa odgovora na pandemiju je još radikalnija i uključuje namere napuštanja zemlje. Na primer, kustos iz Bosne i Hercegovine navodi: „Nisam u mogućnosti da idem na posao svaki dan, nisam u mogućnosti da radim na svojoj zbirci u Muzeju, nemam dovoljno sredstava da plaćam prevoz vlastitim autom, ne mogu da idem na teren, ne mogu da radim na ozbiljnim naučnim i stručnim radovima, jer fizički nisam u Muzeju, dakle predmeti koje obrađujem mi nisu dostupni... Prvi put u životu ozbiljno razmatram da bježim s Balkana, jer ovdje je nemoguće živjeti u ovakvim (ne)uslovima“. Filmski umetnik iz Severne Makedonije ukazuje da nema baš mnogo izbora: „Ne mogu da plaćam kredit za kuću u kojoj živim, trenutno nemamo posla ni ja, ni moja supruga. Nemam šta drugo da preduzmem, nego kada se otvore granice, da tražim posao izvan zemlje“. Slično je i u Srbiji, umetnica koja radi u oblasti muzike navodi da negativni efekti pandemije uključuju „anksioznost, nezvesnost, manjak posla i novca. Nepoverenje u državne institucije... Šta preduzeti? Ne znam, otići iz ove države čim ovo prođe“. Iako su ovakvi odgovori češći u zemljama koje nisu članice Evropske unije (EU), imamo kulturne radnike koji imaju slične planove i u Hrvatskoj: „Moralna sam da otkážem neke od mojih planova, izgubila sam nekoliko poslova, naš glavni grad je vrlo blizu tome da bankrotira, novac za kulturne događaje je opet redukovan... Šta radim u vezi sa tim? Planiram da se preselim u neku drugu zemlju i vrlo ozbiljno razmišljam o promeni profesije“.

3 — Autori teksta su preveli iskaze sa lokalnih jezika (gde je to bilo potrebno) i sa engleskog (u upitnicima koji su popunjavani na engleskom jeziku, u Sloveniji i Hrvatskoj)

Međutim, finansijske posledice su samo jedna grupa negativnih efekata krize koju je izazvala pandemija korona virusa. Pored njih, u odgovorima ispitanika identifikovali smo i probleme vezane za umetnički rad, negativne uticaje na njihovo mentalno i fizičko zdravlje i šire negativne društvene i političke efekte⁴.

UTICAJ PANDEMIJE NA ŽIVOT I RAD UMETNIKA U SRBIJI

Na početku vanrednog stanja u Srbiji je realizovano još jedno istraživanje o tome kakav je uticaj imala pandemija na život i rad umetnika. Osnova anketnog upitnika je preuzeta od organizacije Culture Venture, a uslovima u našoj zemlji su ga prilagodili članovi Udruženja likovnih umetnika Srbije (ULUS), Asocijacije NKSS i Saveza udruženja likovnih umetnika Vojvodine (SULUV). Onlajn upitnik su u periodu mart-april 2020. popunila 333 umetnika, kustosa, menadžera u kulturi, a među ispitanicima je bilo najviše onih (56,4%) u statusu samostalnih umetnika. Rezultati istraživanja su pokazali da je već od početka pandemije otkazano, odloženo ili prebačeno na internet 80,8 odsto umetničkih događaja u javnom prostoru (performansa, izložbi, koncerta), kao i 61 odsto međunarodnih projekata, 60,4 odsto umetničkih radionica i 56,8 odsto obrazovnih programa. To je, naravno, dovelo do ogromnih gubitaka za umetnike i druge kulturne radnike – sav prihod izgubilo je 39 odsto ispitanika, bez većeg dela prihoda ostalo je 26,4 odsto njih, dok samo 12 ispitanika (3,6%) nije imalo finansijskih gubitaka. Za najveći broj ispitanika (20,7%), u prva dva meseca krize gubitak je bio između 25.000 i 50.000 dinara, 15,9 odsto ispitanika je izgubilo između 50.000 i 100.000 dinara, dok je 16,8 odsto imalo gubitke veće od 100.000 dinara. S obzirom na to da je za skoro dve trećine ispitanika (65,5%) umetnost jedini izvor prihoda, a da u slučaju velikog broja ispitanika (62,5%) njihove porodice zavise od tih prihoda, nije ni čudo da je pandemija dovela do visokog stepena anksioznosti. Veliki broj anketiranih izrazio je zabrinutost da li će uspeti da u narednom periodu obezbedi prihode (69,7%), da dobije nove poslove (64,9%), da li će potpisani ugovori biti poštovani (39,3%) i, kao posledica svega toga, da li će moći da pokriju dnevne troškove (46,2%) ukoliko se situacija ne promeni.

4 — Pandemija je, prema iskazima naših ispitanika, donela sa sobom i neke pozitivne efekte: pozitivne uticaje na njihov umetnički rad, priliku da promisle vlastito delovanje i završe neke od nezavršenih radova; unapredene odnose sa porodicom, decom i prijateljima; zatim, veću brigu o vlastitom zdravlju i generalno stanju organizma, kao i očekivanja da će pandemija dugoročno prouzrokovati pozitivne promene u njihovim društvima. Zbog ograničenog prostora, nažalost, u ovom tekstu nećemo moći da se bavimo i njima.

Problemi vezani za umetnički rad najčešći su kod onih koji se bave izvođačkim umetnostima. Sasvim nezavisno od poražavajućih finansijskih efekata, umetnici se žale da je kriza negativno uticala na njihov umetnički rad. Na primer, balerina iz Srbije navodi da u uslovima vanrednog stanja nema interakcije sa publikom, a nije ni u mogućnosti da ostane u formi: „Tužna sam, jer nemam mogućnost da igram predstave i osetim razmenu energije sa publikom, onu magiju koja nastaje kada stanemo na scenu i predstava počne. Osim toga, u kućnim uslovima nije lako održavati baletsku formu na adekvatan način koliko god da se trudim da vežbam kod kuće...“. Glumica i pozorišni pedagog iz Slovenije ističe: „Ja radim sa ljudima i za ljude, fizički kontakt je od suštinske važnosti. Sasvim mi je onemogućeno da radim, stvaram, predajem. Ja ne verujem u onlajn kurseve. Možda neće biti drugog načina...budućnost je neizvesna. Ali, umetnost uvek nađe put.“ Sa sličnim problemima se suočava i glumac iz Hrvatske: „Kao neko ko se bavi izvođačkim umetnostima – svi projekti su stopirani ili otkazani što je izazvalo ozbiljan gubitak prihoda, i kao neko ko je praktičar – kada je pristup mom radnom prostoru onemogućen – nemam opciju kućnog rada“. Muzičari, takođe, imaju sličan pristup i slične probleme: „Moj posao je vezan za javno muzičko izvođenje – trenutno se bavim onlajn formatima, putem kojih ću i dalje imati kakav-takav kontakt sa publikom dok javni koncerti ne budu ponovo uspostavljeni. Cilj nije da se zaradi, već je to puka potreba da se komunicira i radi svoj posao“.

Za mnoge ispitanike finansijski problemi, nemogućnost da rade i izolacija su doveli do zdravstvenih i psiholoških problema – stresa, nesigurnosti i strepnje. Zanimljivo je da je samo mali broj njih govorio o bolestima ili strahu od zaraze korona virusom. Mlada NVO aktivistkinja, čije su aktivnosti vezane za jačanje kapaciteta kulturnog sektora, ukazuje do čega dovodi kriza: „...ugroženo mentalno zdravlje, smanjena interakcija sa porodicom i prijateljima, veća količina obaveza nego ranije. Pokušavam da napravim što bolji balans rada i odmora i brige o sebi, ali je to, u uslovima izgubljene granice privatnog i poslovnog vremena i prostora, bilo teže nego ikad“. Umetnik iz Srbije koji radi u oblasti savremenog plesa navodi: „Ušao sam u velike dugove. Od silnih poteškoća, um mi se zatvorio i ne mogu da maštam/stvaram, ako me razumete“. Njegova koleginica procenjuje da je „psihičko, emotivno, fizičko stanje gore nego pre pandemije, a skoro svaki od tih aspekata je isključivo vezan za ekonomsku i socijalnu neizvesnost, koja je i pre pandemije bila prisutna,

a sada je znatno pojačana“. Istraživač u oblasti kulture iz Hrvatske ističe: „Verujem da će efekti korone na mentalno zdravlje biti ogromni i zastrašujući. Posebno među preknarnim radnicima čiji status nije regulisan“.

Međutim, za mnoge kulturne radnike negativne posledice pandemije izazvane korona virusom odnose se prvenstveno na šire društvene i političke efekte. Stručnjak u oblasti kulturnog nasleđa iz Hrvatske navodi da je ova zdravstvena kriza „ubila demokratiju i ljudske vrednosti, proizvela nulto poverenje u vladu i zdravstveni sistem i otkrila korupciju u naučnoj zajednici“. Umetnik u oblasti digitalnih medija iz Slovenije ističe da je pandemija „pomogla desničarskoj vladi da u još većoj meri razmontira socijalnu državu, javni radio i televiziju, što će dalje imati posledice na kulturno polje“. Kriza je donela sa sobom „doživljaj mogućnosti kršenja ljudskih prava na koje se ne može uticati“ (pozorišna umetnica, Crna Gora), kao i „sluđivanje ljudi, zastrašivanje, infodemiju, lažne vesti, dizanje panike kod građanstva“ (vizuelna umetnica, Srbija).

Jedan broj ispitanika je bio neprijatno iznenađen slikom koja se tokom pandemije širila o kulturnim radnicima. Vizuelna umetnica iz Hrvatske navodi da su „mediji puni tekstova i komentara da su umetnost, umetnici, kultura, kulturni radnici samo 'proždiratelji' ili 'gutači' nacionalnih ili gradskih budžeta; da su jedini ljudi koji rade oni iz 'realnog sektora', a da svi drugi samo 'žive na njihovoj grbači'... što proizvodi i podržava loš odnos prema umetnosti i kulturi“. Slično tome i grafički dizajner iz Hrvatske ukazuje da mu je kriza „učinila očiglednim da je kulturni sektor percipiran/tretiran kao lepa slika u regularnim okolnostima, kao politička reklama ili kao ukras... To je bila prva stvar koja je odbačena tokom izbijanja krize i imam osećaj da niko (ovde) ne veruje da umetnost ima bilo kakav potencijal – pošto su ovde sada u pitanju 'ozbiljnija' ekonomska pitanja. Imajući to u vidu, osećam se više kao neka vrsta socijalne kategorije koja ne doprinosi društvu, nego potrebuje pomoć. Definitivno postoji nesigurnost u budućnosti“. Na iste tendencije ukazuje i vizuelni umetnik iz Makedonije: „Tokom ovog perioda, postalo je jasno da se povećava neizvesnost u pogledu budućnosti kulture, u pogledu njenog mesta u ekonomiji, pa odatle preknarnost rada u kulturnom sektoru, posebno u onim oblastima koje su usmerene ka kritičkom preispitivanju aktuelnih socio-ekonomskih tokova, još više dolazi do izražaja“.

MEHANIZMI POMOĆI
KULTURNIM RADNICIMA U
DRUŠTVIMA JUGOISTOČNE EVROPE

Većina država u regionu je u ovom periodu donela bar neke mere usmerene na ublažavanje efekata krize. Najčešće se radilo o jednokratnoj, višemesečnoj finansijskoj pomoći u visini minimalne zarade. U našem uzorku, u Hrvatskoj (84,6%) i Sloveniji (78,4%) je većina kulturnih radnika dobila jednokratnu finansijsku pomoć od države, dok se na drugom kraju spektra nalazi Bosna i Hercegovina, gde je tu pomoć dobilo manje od 9,8% ispitanika. Između ovih krajnosti nalaze se Severna Makedonija (50,9% ispitanika), Srbija (49% ispitanika) i Crna Gora (33,3% ispitanika).

MEHANIZMI
POMOĆI
KULTURNIM
RADNICIMA
U
SRBIJI

Reakcije državnih organa u Srbiji na izbijanje pandemije korona virusa bile su uglavnom zakasnele, parcijalne, a neke od njih su otežavale ionako težak položaj kulturnih radnika. Vlada Srbije je 7. maja 2020, nakon učestalih javnih zahteva umetničkih udruženja, odlučila da odobri jednokratnu pomoć od 90.000 dinara za samostalne umetnike koji zbog pandemije korona virusa nisu bili u mogućnosti da rade, ali je isplata ove pomoći počela tek 15. juna 2020. (više od tri meseca nakon uvođenja vanrednog stanja). Ova mera se odnosila na 2.353 kulturna radnika u statusu samostalnih umetnika, ali je pomoć potpuno izostala za veliki broj onih koji daju značajan doprinos kulturnom životu u Srbiji (samostalnih stručnjaka u kulturi, kustosa, menadžera u kulturi, umetnika, tehničara, modela, statista...) koji nemaju ovaj status, a kojima je zbog pandemije i mera usmerenih na borbu protiv nje, uskraćena mogućnost da rade. Već činjenica da se na konkurs za dodelu pomoći iz Fonda solidarnosti (a uslov je bio da nisu dobili pomoć Vlade Srbije) javilo 1.668 kulturnih radnika pokazuje parcijalnost do sada primenjenih mera državnih organa. Mera koja je nanela najviše štete u ovom periodu bila je odluka Sekretarijata za kulturu grada Beograda da otkáže godišnji konkurs za finansiranje i sufinansiranje projekata u oblasti kulture, jer zbog vanrednog stanja „nema uslova da se on realizuje“ i da sredstva preusmeri za pomoć za 309 honorarnih saradnika ustanova kulture u Beogradu. Nema nikakve sumnje da i oni zaslužuju pomoć države, ali ne iz fondova predviđenih za konkurse.

Na ovaj način su, u sred krize, bez važnog izvora finansijskih sredstava ostale desetine udruženja građana koja se bave kulturom u Beogradu i finansiraju se isključivo kroz projekte. Da je ova odluka neutemeljena najbolje se može videti po tome što je Ministarstvo kulture i informisanja realizovalo ovogodišnje konkurse za finansiranje i sufinansiranje projekata u kulturi. Za pohvalu je, iz godine u godinu, i sve doslednije poštovanje procedura u realizaciji ovog konkursa. Problemi, međutim, proizilaze najpre iz ovogodišnjeg smanjivanja budžeta Ministarstva kulture (uprkos povećanju ukupnog državnog budžeta za skoro dve i po milijarde evra, sredstva za kulturu Ministarstva kulture i informisanja su rebalansom smanjena sa 83 miliona € na 67 miliona €, odnosno sa 0,73% državnog budžeta na 0,49%). S druge strane, već višegodišnji problemi ogledaju se u jako malom procentu koji se izdvaja za konkurse u oblasti kulture i stalnom smanjivanju procenta sredstava koje na ovim konkursima dobijaju organizacije koje pripadaju civilnom sektoru u kulturi. Budžeti za konkurse u oblasti savremenog kulturnog stvaralaštva i u oblasti kulturnog nasleđa, na koje se svake godine projektima javljaju hiljade organizacija koje se bave kulturom, kreću se između tri i četiri odsto ukupnog budžeta za kulturu Ministarstva kulture i informisanja (poređenja radi, za održavanje rada 26 republičkih ustanova za kulturu i 14 ustanova kulture dislociranih sa Kosova se izdvaja 70 odsto ovog budžeta). U odnosu na 2019. godinu, ove godine je na konkursu podržano 20 odsto manje projekata (659 projekata 2020. godine, a 824 projekta 2019. godine) i dodeljeno je 25 odsto manje sredstava (276.504.000 dinara 2020. godine, a 372.234.000 dinara 2019. godine). S obzirom na to da organizacije civilnog sektora u kulturi nisu na državnom budžetu poput ustanova kulture i da nemaju nikakvih drugih značajnijih izvora prihoda, osim sredstava koja dobijaju na konkursima, poželjno bi bilo da su bar u ovoj godini krize te organizacije bile „pozitivno diskriminisane“ na konkursu. Međutim, projekti kulturnih institucija su opet dobili 23 miliona dinara više - 113.714.000 dinara, u odnosu na 90.270.000 dinara za projekte organizacija civilnog sektora u kulturi. Tako da je za projekte svih organizacija civilnog sektora u kulturi (udruženja građana, strukovnih udruženja umetnika, kulturno-umetničkih društava) ove godine izdvojeno 1,14 odsto budžeta za kulturu, a za projekte svih članica Asocijacije Nezavisna kulturna scena Srbije (NKSS) – najveće kulturne mreže u našoj zemlji – 0,14 odsto budžeta.

Naravno, kriza izazvana pandemijom korona virusa je pogodila sve ekonomske sektore i milione zaposlenih i jasno je da je Srbija siromašna zemlja, te da su njeni resursi, a samim tim i mogućnosti za pomoć, ograničeni, ali u vremenu u kome su egzistencijalno ugrožene hiljade radnika i radnica u kulturi, kao i njihove porodice, u Srbiji se iz budžetskih sredstava gradi nekoliko monumentalnih spomenika i crkava čiji se troškovi mere u milionima evra, planiraju se gondole, jarboli i proslave novogodišnje večeri. Nije vreme za to.

Međutim, u jednom broju zemalja, države su pružale pomoć i u drugim formama (videti tabelu 1). Na primer, značajnom broju ispitanika u Makedoniji i u Hrvatskoj na državnom nivou isplaćena su sredstva za sve odobrene projekte, uz dozvolu da ih realizuju kada to bude bilo moguće. Takođe, u Hrvatskoj su produženi rokovi za realizaciju projekata koji su bili prekinuti zbog izbijanja pandemije, što je većina naših ispitanika iskoristila. U Crnoj Gori, pak, nešto veći broj ispitanika svedočio je o raspisivanju novih konkursa za projekte, koji će biti realizovani kada pandemija prođe, a u Crnoj Gori i u Hrvatskoj je bio nešto veći procenat onih koji su se javili na nove konkurse za projekte koji mogu biti realizovani onlajn.

Potencijalno značajnu ulogu, posebno u dužem periodu, mogu imati i generalne mere odlaganja plaćanja poreza i taksi ili oslobađanja od tih nameta dok traje pandemija, moratorijuma na otplatu kredita ili dodeljivanje prava na socijalnu pomoć kulturnim radnicima u ovom periodu. Kao što se može videti u tabeli 1, nešto veći broj naših ispitanika koristi mogućnost moratorijuma na otplatu kredita u Crnoj Gori i Hrvatskoj, dok u Sloveniji imamo najveći procenat onih koji koriste priliku za odlaganje plaćanja poreza i taksi ili oslobađanje od njih dok traje pandemija. U Sloveniji je i najveći procenat ispitanika koji koriste pravo na socijalnu pomoć i naknadu za nezaposlene u vreme ove zdravstvene krize, a u Hrvatskoj je, u ovom periodu, za nešto veći procenat ispitanika smanjen iznos zakupa prostora za rad u državnom vlasništvu.

Pored pomoći na državnom nivou, u malom broju slučajeva (manje od 5% ispitanika u svim zemljama) kulturni radnici su dobili finansijsku pomoć od gradova u kojima žive. U Hrvatskoj (22,7%) i Sloveniji (27,5%), je nešto značajniji procenat ispitanika pomognut od fondacija, odnosno drugih donatorskih organizacija, dok je u Sloveniji (45,1%) i u Hrvatskoj (36,4%), ali i u Srbiji (49%) još veći procenat anketiranih pomoć dobio od svojih strukovnih udruženja ili od mreža uspostavljenih na nacionalnom nivou.

Tabela 1 / Tipovi podrške kulturnim radnicima i radnicama u zemljama jugoistočne Evrope

VRSTA PODRŠKE		SRB	BIH	HR	MKD	CG	SLO	Total
Jednokratna finansijska podrška za umetnike i kulturne radnike	N % podrška % zemlja	102 35,10% 49,05%	5 1,70% 9,80%	93 32% 84,55%	28 9,60% 50,91%	23 7,90% 33,33%	40 13,70% 78,43%	291 100%
Isplata sredstava za sve odobrene projekte, uz dozvolu da se realizuju kada to bude moguće	N % podrška % zemlja	5 7,50% 2,40%	1 1,50% 1,96%	34 50,60% 30,91%	18 26,90% 32,72%	4 6% 5,80%	5 7,50% 9,80%	67 100%
Produženje rokova za realizaciju odobrenih projekata	N % podrška % zemlja	20 16,70% 9,62%	3 2,50% 5,88%	64 53,30% 58,18%	9 7,50% 16,36%	12 10% 17,39%	12 10% 23,53%	120 100%
Raspisivanje novih konkursa za projekte koji će biti realizovani kada pandemija prođe	N % podrška % zemlja	7 20,60% 3,37%	3 8,80% 5,88%	9 26,50% 8,18%	1 2,90% 1,96%	12 35,30% 17,39%	2 5,90% 3,92%	34 100%
Raspisivanje novih konkursa za projekte koji će se realizovati onlajn	N % podrška % zemlja	4 5,80% 1,92%	2 2,90% 3,29%	34 49,30% 30,91%	5 7,20% 9,80%	22 31,90% 31,88%	2 2,90% 3,92%	69 100%
Pravo na socijalnu pomoć i naknadu za nezaposlene dok traje pandemija izazvana novim korona virusom	N % podrška % zemlja	7 10,40% 3,37%	3 4,50% 5,88%	20 29,90% 18,18%	10 14,90% 18,18%	8 11,90% 11,59%	19 28,40% 37,25%	67 100%
Moratorijum na isplatu rata kredita dok traje pandemija izazvana novim korona virusom	N % podrška % zemlja	41 30,10% 19,71	6 4,40% 11,76%	38 27,90% 34,55%	15 11% 27,27%	25 18,40% 36,23%	11 8,20% 21,57%	136 100%
Oslobađanje od plaćanja poreza i taksi dok traje pandemija izazvana novim korona virusom	N % podrška % zemlja	11 25% 5,29%	1 2,30% 1,96%	9 20,40% 8,18%	4 9,10% 7,27%	3 6,80% 4,35%	16 36,40% 31,37%	44 100%
Redukcija poreza i taksi dok traje pandemija izazvana novim korona virusom	N % podrška % zemlja	28 33,30% 13,46%	1 1,30% 1,96%	19 22,60% 17,27%	6 7,10% 10,91%	2 2,40% 2,90%	28 33,30% 54,90%	84% 100%
Odlaganje plaćanja poreza i taksi dok traje pandemija izazvana novim korona virusom	N % podrška % zemlja	1 3,84% 0,48%	3 11,54% 5,88%	13 50% 11,82%	3 11,54% 5,45%	3 11,54% 4,35%	3 11,54% 5,88%	26 100%
Nuđenje poslova kulturnim radnicima koji mogu da budu realizovani onlajn	N % podrška % zemlja	80 102 35,10%	13 5 1,70%	100 93 32%	30 28 9,60%	45 23 7,90%	44 40 13,70%	312 291 100%
Smanjivanje iznosa zakupa prostora za rad dok traje pandemija	N % podrška % zemlja	49,04% 5 7,50%	9,80% 1 1,50%	84,55% 34 50,60%	50,91% 18 26,90%	33,33% 4 6%	78,43% 5 7,50%	67 100%
Total	N	2,40%	1,96%	30,91	32,72%	5,80%	9,80%	

A

ŠTA JE TO
VIDLJIVIJE?

Na najopštijem nivou, kriza izazvana pandemijom korona virusa je pokazala da je privatizacija neekonomskih sektora, koju je sa sobom donela neoliberalna koncepcija društvenog razvoja (najočiglednije zdravstva, ali i obrazovanja i kulture), donela katastrofalne posledice. Sada je kristalno jasno da postoje društvena polja u kojima profit ne sme da bude primarni cilj i u kojima je državno ili javno finansiranje neophodno za funkcionisanje.

Drugo, pošto ova zdravstvena kriza neće trajati kratko, postaje očigledna nedovoljnost mera jednokratne finansijske pomoći koje su do sada primenjivane. U sektoru kulture, ali i u drugim sektorima (poput recimo turističkog, ugostiteljskog ili sektora prevoza putnika) imamo situaciju u kojoj ljudi žele da rade, ali im pandemija i mere borbe protiv nje to direktno onemogućavaju. To ukazuje na nužnost kontinuirane finansijske podrške dok traje zdravstvena kriza, bilo u formi socijalne pomoći za mnogo širi krug korisnika ili pak univerzalnog osnovnog prihoda (*universal basic income*) koji bi, u ovom periodu, zamenio druge forme socijalne pomoći i penzije.

S druge strane, stanje u kulturnom polju u regionu pokazuje da je besmislena kulturna politika u kojoj se sva budžetska sredstva troše isključivo na održavanje sistema kulturnih institucija (plate zaposlenih i materijalne troškove), a za njihove programe i sve ostale aktere u kulturnom polju ostaju samo mrvice. Naime, iz analize budžeta za tekuću godinu može se videti da u kulturnoj politici koja nije fokusirana na kulturnu produkciju, održavanje sistema kulturnih institucija košta isto bilo da one rade ili ne rade.

U ovom periodu, najočigledniji je verovatno prekarni položaj kulturnih radnika u statusu samostalnih umetnika, onih koji su samozaposleni i onih koji rade u civilnom sektoru u kulturi. Prosto je neverovatno ono što izgleda kao većinsko uverenje – da njihova država i društvo prema njima nemaju nikakvu odgovornost. Nejasno je zašto se smatra da bi o opstanku ovog često najvitalnijeg dela kulturne produkcije u pomenutim društvima, trebalo da brinu međunarodne fondacije i međunarodne agencije koje počivaju na novcu poreskih obveznika iz drugih zemalja.

I na kraju, pandemija je jasno pokazala i značaj strukovne solidarnosti. Pošto je malo verovatno da će države regiona pokazati sposobnost da se prilagode novonastalim okolnostima, izvesno je da će njen značaj rasti. A to bi vremenom moglo da dovede do svesti o zajedničkim interesima i do formiranja širokih koalicija koje bi zajedničkom akcijom mogle da poboljšaju situaciju u kulturnom polju u zemljama regiona. ■

Luka Cvetković
„protest1”
2019.
fotografija / Dušan Rajić

EKSPLOATACIJA (NEPLAĆENOG) RADA I
MOGUĆNOSTI BORBE

PO-
VRA-
TAK

SOLI-
DAR-
NOSTI

TEKST
Vida Knežević

„Počela sam da radim poslove koji su potpuno van moje zone komfora i poznatog“, tim rečima je svoju dugogodišnju nezavidnu životnu situaciju opisala umetnica Anita Bunčić, koja je pre dve godine morala da se odrekne statusa samostalne umetnice kako bi radila kao recepcionerka i čistačica, kasnije i kao fizička radnica. Njena situacija rapidno se pogoršala kada je tokom vanrednog stanja izazvanog pandemijom korona virusa ostala bez posla. Primorana da ostane kod kuće čuvajući šestogodišnje dete, u višemesečnom odsustvu supruga, medicinskog tehničara angažovanog u kovid bolnici a zatim i samog zaraženog, našla se u bezizlaznoj situaciji.¹ Slučaj ove magistarke umetnosti samo je jedan u nizu primera sve većih socijalnih nejednakosti među umetnicima i kulturnim radnicima generalno. Pandemija ih je učinila brutalno vidljivim, no oni koji su hteli mogli su da ih detektuju godinama unazad. Tu i tamo, pojedini umetnički radovi, kustoski projekti,

po koja tribina, ukazivali su na poražavajuće uslove u kojima umetnici žive i rade. Ali, tek je vanredno stanje uvedeno u martu 2020. pokazalo do koje mere su godinama unazad katastrofalno artikulisane i još gore sprovedene državne kulturne politike dovele na rub propasti veliki broj angažovanih koji stoje u pozadini aktuelne kulturno-umetničke proizvodnje. Iako sistemski neprepoznat, često i nevidljiv, njihov rad čini veliki deo kulturno-umetničke proizvodnje, a oni postaju „tamna materija“ sistema², kako ih definiše Gregori Šolet (Gregory Sholette), američki umetnik i teoretičar.

Situacija umetnice Goce Belić iz 2013. godine anticipirala je čitavu današnju socio-ekonomsku problematiku radnika u sektoru kulture. Njena brutalna iskrenost o stvarima o kojima se *manje priča*³ još tada je šokirala umetničku scenu i otkrila pravu bedu sistema umetnosti.

1 — Videti: <https://www.danas.rs/kultura/anita-buncic-sistem-me-samo-ispaljune-kao-da-mu-ne-pripadam/>, 07.09.2020.
2 — Videti: Gregory Sholette, *Dark Matter: Art and Politics in the Age of Enterprise Culture*, Pluto Press, London/New York, 2011.
3 — Videti: <http://www.supervizuelna.com/razgovori-goca-belic/>, 27.08.2020.

Umesto da izlaže svoj rad na jednoj od najvećih manifestacija vizuelne umetnosti u Srbiji – Oktobarskom salonu koji je te godine, simptomatično ili ne, ocenjen kao prvi (i jedini) otvoreno feministički Salon zanimljivog naziva „Niko ne pripada tu više nego ti“, Goca Belić zatekla se na poslovima čišćenja u okviru Oktobarskog salona. Umetnica koja se godinama unazad bavila upravo pitanjima neplaćenog kućnog rada, dvostruke opterećenosti žene, problemom samohrane majke i nizom sličnih, preko noći se našla u bezizlaznoj situaciji. Kako je objasnila: „Nisam znala do samog dana kada sam počela da radim da ću čistiti Oktobarski salon. Dogovor je bio da se tog jutra nađemo ispred Beograđanke i kad mi je rekao da ću čistiti robnu kuću Kluz, onda sam shvatila.“ Umetničkom scenom, posebno u Beogradu i Novom Sadu, još 2012. godine kružio je metodološki sistematičan i teorijski konzistentan projekat pod nazivom „Radnička anketa“, u formi Marksovog upitnika.⁴ Neki od zaključaka ovog istraživanja su bili da zajednički identitet ne postoji, već samo zajednička iskustva eksploatacije, te da moć leži u (samo)organizovanju a ne u zastupništvu. Pa, uprkos svim nagoveštajima, kao da smo ostali zatečeni poražavajućim uslovima života i rada većine ljudi u sektoru kulture kada nam ih je globalna kriza izazvana pandemijom tako jasno predočila i kada je, za vreme karantina, većina umetnika ostala bez socijalne i zdravstvene zaštite, bez prava na bolovanje, bez bilo kakvog radnog angažovanja na koji se mogu pozvati za traženje hitne pomoći.

4 — Radničku anketu zajedno su sprovedi Bojana Piškur (Radical Education Collective) i Đorđe Balmazović (Škart), uz podršku Kulturnog centra Rex, a sadržala je 85 pitanja o radnim i životnim uslovima radnika u kulturi u Srbiji. Cilj je bio da se otkriju načini i različiti nivoi eksploatacije kulturnih radnika, ali i kako da se novostvoreno znanje koristi za rad na društvenoj transformaciji. Već tada se pokazalo važnim dublje promišljanje pojmova poput prekarnog rada, radnika/radnice, klasne borbe, države, otuđenja od rada, eksploatacije, najamnog rada itd. Anketu možete pogledati ovde: <https://dokumen.tips/documents/radnička-anketa.html>

ANATOMIJA
NEJEDNAKOSTI

Nesigurni uslovi rada u svim proizvodnim sferama inherentni su savremenom kapitalističkom načinu proizvodnje, a pandemija ih je samo ogolila i omogućila da se odgovornost za krizu kapitala još jednom prenese na neki drugi, „spoljašnji“ faktor. Ili, kako je to slikovito opisao novinar Saša Dragojlo, „COVID-19 je svukao kožu sa naših kostiju i pustio nas da bojažljivo zurimo u skelet političko-ekonomskih struktura koje upravljaju našim odnosima i društvima, usporimo vreme i vizuelizujemo razgranatu anatomiju nepravdi i nejednakosti koje se tokom korona-krize vide bolje nego ikad.“⁵

Neoliberalne vlade uglavnom su krizu rešavale žrtvovanjem radnika u korist profita. Antagonizam dve realnosti⁶ – svetova kapitala i onih „drugih“ koji žive od sopstvenog rada, u novom je svetlu pokazao pukotine savremenog kapitalističkog sistema, ali i obnovljene mogućnosti borbe i otpora. Za mnoge, reči poput „izolacije“ i „distanciranja“ malo su značile spram egzistencijalnih briga i strahova od gubitka posla, od siromaštva, od otimanja jedinog krova nad glavom, od gladi. No kriza je, istovremeno, donela pojačanu empatiju, povratak solidarnosti, obnovljenu snagu, brigu za drugoga, potrebu za političkim organizovanjem. Dok su se sistemski uništavale tekovine radničke borbe poput socijalne države, radničkih institucija, sindikata, svima dostupnog zdravstva i školstva, unutar kulturno-umetničkog polja prekarizovani uslovi rada su se sve više slavili. Figura slobodnog, frilens umetnika i kreativca, izmašanog pripadnika „kreativne klase“ Ričarda Floride, ideološki se proizvodila u uzor i objekt želje mnogih koji su radili „od devet do pet“, imali osmočasovno radno vreme, zagarantovano zdravstveno i penzijsko osiguranje, plaćeni odmor i bolovanje, topli obrok i pokriveni putni trošak.

U Srbiji je moguće detektovati put urušavanja radnih i socijalnih prava najvećeg broja ljudi koji su živeli od svog rada samo praćenjem sistemskog prekraranja i „strukturnog prilagođavanja“ Zakona o radu u poslednje

5 — Videti: Saša Dragojlo, *Neoliberalizam na respiratoru*, 12.04.2020. https://www.portalnovosti.com/neoliberalizam-na-respiratoru?fbclid=IwARo9xcGGrE4O_ixoUfNfCJMnlyhN58Zy3V-HexDsiiiT-WHCcuJ6fzBsMQjc, 04.09.2020.
6 — Videti tekst: Vida Knežević, *COVID-19 i antagonizam dve realnosti: mogućnosti otpora i umrežavanja*, Migrazine: online magazine migrantkinja za svakoga, maj 2020, <https://www.migrazine.at/artikel/covid-19-i-antagonizam-dve-realnosti-mogucnosti-otpora-i-umrezavanja>, 12.09.2020.

dve do tri decenije. Jedna po jedna u krvi izborena „beneficija“ preko noći je nestajala, od ugovora na neodređeno i osmočasovnog radnog vremena, preko kvalitetne a svima dostupne zdravstvene nege do u potpunosti javno finansiranog vaspitno-obrazovnog sistema i mogućnosti da se dostojanstveno živi od svog rada. Značajne promene u radnim i socijalnim pravima građana desile su se posle izmena i dopuna Zakona o radu 2014. godine, kako u uvodnom delu svoje studije o alternativnom radnom zakonodavstvu naglašava Mario Reljanović, naučni saradnik na Institutu za uporedno pravo.⁷ Osnovne premise nove državne politike bile su veća radna eksploatacija u zakonskim okvirima, korišćenje ignorant-skog stava države prema zaštiti radnika i kršenju njihovih osnovnih prava, smanjenje nezaposlenosti putem kratkoročnih angažovanja na najjednostavnijim poslovima, smanjenje javne potrošnje kroz smanjenje davanja iz socijalnog osiguranja i socijalne zaštite, privlačenje stranog kapitala predatorskog tipa (kapitala koji „napada“ slabe ekonomije i koristi odumiranje države u sektoru radnih i socijalnih prava, da bi kratkoročno ostvario enormne profite kroz radnu eksploataciju) kroz nude-nje subvencija i drugih benefita uz minimalne troškove „investitora“ i nesmetano iznošenje profita van zemlje. Kada se uzmu u obzir navedeni postulati, ne čudi, zaključuje Reljanović, što se u poslednjih pet godina u Srbiji uporedo odvijaju dva komplementarna procesa koja služe ostvarivanju istih ciljeva: pojeftinjenju radne snage i destimulisanju radnika da se bore za svoja osnovna prava.

Dok su se u nebesa uzdizali novi oblici „kreativnog rada“, frilens i honorarnih poslova praćeni radom od kuće, radom u kući, prekovremenim radom („jer se umetničkom stvaralaštvu predaješ celim svojim bićem i telom“) i bombastično velikim honorarima, sve ređe su se nudili a još ređe prihvatili zagarantovani ugovori o radu i druge radne i socijalne beneficije, koje su se nekada podrazumevale. Mnogi oblici radne i socijalne

sigurnosti za umetnike i kulturne radnike, uspostavljeni i razvijani tokom perioda socijalističkog samoupravljanja – poput osiguranog zaposlenja u javnom sektoru, zakonskog uspostavljanja statusa „samostalnog umetnika“, „samostalnog stručnjaka u kulturi“, kao i mnogih drugih radnih i socijalnih benefita – doživeli su istorijsku negaciju i distorziju, naročito imajući u vidu aktuelni Zakon o kulturi, koji je pod direktnim udarom neoliberalnih reformi i preduzetničkog obrta. Ideološko prikrivanje klasnog karaktera kulture i umetnosti i negiranje shvatanja umetnosti kao inherentno društvenog dobra „po meri radnog čoveka“ doveli su do odricanja od figure umetnika kao društvenog radnika i do približavanja ideji umetnika kao prekarizovanog preduzetnika. „Nikad u životu nisam imala plaćeni godišnji odmor. Radim uvijek“, reči su anonimne koleginice iz susedne Hrvatske.⁸

NEPLAĆENI A
SREĆNI?⁹

Kako je u svojoj studiji o paradoksu neplaćenog umetničkog rada pokazala sociološkinja i teoretičarka kulture Katja Praznik: „(u)običajeno razmišljanje i konvencionalna akademska istraživanja, kao i mjere kulturnih politika koje se odnose na umjetnički rad, u pravilu ga odvajaju od ostalih oblika rada, te ga smatraju posebnim, distinktivnim ili iznimnim. Prema mojem razumijevanju, upravo u tome leži ključna kontradikcija neplaćenog umjetničkog rada: iako institucija umjetnosti osigurava relativnu autonomiju umjetnika u odabiru parametara njihova rada kao specijalizirane profesije, omogućavajući kritiku društvenog poretka, ona također njeguje sistem eksploatacije kojega karakterizira neredovitost i nesigurnost zaposlenja, te nejednakost u vi-

8 — <https://www.facebook.com/nadnice.za.kruh>
9 — Podnaslov teksta je parafraza jednog citata iz teksta Katje Praznik pod nazivom „Paradoks neplaćenog umjetničkog rada: ljubav u ritmu eksploatacije“ na koji se pozivam u tekstu i koji u celosti glasi: „Ukratko, prikrivanje rada proizvodi situaciju sličnu neplaćenom feminiziranom reproduktivnom radu utoliko što se umjetnički rad oslanja na kreativnost, definiranu kao urođenu potrebu za samoizražavanjem. Dakle, umjetnici mogu biti neplaćeni i sretni.“

Videti: Katja Praznik, *Paradoks neplaćenog umjetničkog rada: ljubav u ritmu eksploatacije*, 2019. <http://slobodnifilozofski.com/2019/09/paradoks-neplacenog-umjetnickog-rada-ljubav-u-ritmu-eksploatacije.html>, 14.09.2020.

7 — Mario Reljanović, *Alternativno radno zakonodavstvo*, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe i Centar za dostojanstven rad, Alta Nova, Beograd, 2019, 14-15.

NE- UHVATLJIV	* — Ne treba izgubiti iz vida i kategoriju „nezaposlenih“ koji su zvanično registrovani u Nacionalnoj službi za zapošljavanje.
RADNI	
I	
SOCI- JALNI	
PO- LOŽAJ	

Vanredno stanje je jasnije nego ikada ranije otkrilo ogromne nepoznanice unutar sektora kulture i nadležnog ministarstva po pitanju radnog i socijalnog položaja nepreglednog broja angažovanih na nezavisnoj sceni. Kako su ilustrativno objasnili iz Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, „nezavisna scena potpuno je neuhvatljiva“. Dok su za institucionalni (javni) sektor kulture podaci o odnosu i strukturi radne snage koliko-toliko poznati i pristupačni, tzv. nezavisna kulturno-umetnička scena, to jest vaninstitucionalni deo sektora kulture za sistem ostaje potpuna enigma. Nema preciznih podataka o strukturi radne snage na nezavisnoj kulturno-umetničkoj sceni Srbije.

Centralni registar obaveznog socijalnog osiguranja (CROSO) i Statistički poslovni registar (SPR) za drugi kvartal 2020. pokazuju sledeće podatke: u stvaralačkim, umetničkim i zabavnim delatnostima ukupno je zavedeno 9.695 zaposlenih, od kojih je 8.921 zaposleni u radnom odnosu, dok je 775 van radnog odnosa. U okviru delatnosti bibliote-ka, arhiva, muzeja i galerija ukupan broj zaposlenih iznosi 6.856, od čega je u stalnom radnom odnosu njih 6.245, dok je preostalih 611 svrstano u kategoriju „van radnog odnosa“. Ovo su podaci Republičkog zavoda za statistiku o registrovanoj zaposlenosti u sektoru kulture, to jest, sadržaj ankete o dostupnim podacima koji se tiču analize trenutno angažovane radne snage u sektoru kulture, koje smo dobili za potrebe ovog teksta početkom septembra 2020. To se, donekle, slaže sa podacima Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka da u sektoru kulture ima oko 10.000 zaposlenih.

Međutim, potpuna nepoznanica je precizan uvid u različite kategorije radno angažovanih, posebno na nezavisnoj kulturno-umetničkoj sceni, koje je potrebno što pre klasifikovati. Kolokvijalna upotreba kategorije „slobodnih umetnika“ u medijima, čak i od predstavnika Ministarstva kulture, zapravo je mistifikovala čitav dijapazon različitih kategorija radno angažovanih u sektoru, mahom u sferi vaninstitucionalne kulturno-umetničke proizvodnje. U mediji-
ma su se često „mešale“ sasvim različite kategorije radno angažovanih u kulturi, najčešće „samostalni“ i „slobodni“ umetnici. Ovde ne treba izuzimati javne institucije kulture, u čijim okvirima je zbog dugogodišnjih mera štednje i zabrane zapošljavanja, sve manji broj onih sa ugovorom o radu (na neodređeno ili određeno vreme), a sve veći broj onih sa ugovorima o delu, autorskim ugovorima ili ugovorima o privremeno-povremenim poslovima, koje Repub-
lički zavod za statistiku svrstava u kategoriju „zaposlenih van radnog odnosa“. Zavod sve njih vodi pod kategorijom „zaposlenih“, s tom razlikom što su u kategoriji „zaposlenih u radnom odnosu“ sva lica koja imaju zasnovan radni odnos sa poslodavcem na određeno ili neodređeno vreme, bez obzira da li imaju puno ili skraćeno radno vreme, kao i lica koja obavljaju samostalne delatnosti ili su osnivači privrednih društava ili preduzetničkih radnji, dok se u kate-
goriji „zaposlenih van radnog odnosa“ nalaze svi koji obavljaju privremene i povremene poslove, poslove na osnovu ugovora o delu, autorskog ugovora ili nekog drugog ugovora bez obzira na rok trajanja, kao i lica koja su osnivači privrednih društava ili preduzetničkih radnji a nisu zasnovali radni odnos.*

Stvar dodatno komplikuje čitav niz zakonskih promena, koji je kategoriju „samostalnog umetnika“, te „samostalnog stručnjaka u kulturi“ učinio posve nestabilnom, budući da nekoliko zakona i sama praksa različito tumače taj status – u rastegljivoj kategoriji od zaposlenog do preduzetnika. Ovakav „lebdeći“ status najočiglednije je kontradiktoran u slučaju umetnica na trudničkom ili porodijskom bolovanju kada pokušaju da ostvare zakonska prava u vezi sa tim.

Za razliku od „samostalaca“, po zakonskim pravima ali i obavezama „slobodni umetnik“ je de facto preduzetnik kao i svaki drugi, sa mogućnošću zasnivanja radnog odnosa, od čega i zavisi da li će spadati u kategoriju zaposlenih u radnom odnosu ili van njega. Za „zaposlene van radnog odnosa“, takozvane „frilensere“ ili „honorarce“, tekuća kriza je pokazala surovu realnost i u nezavidnoj situaciji našao se nepregledan broj honorarno angažovanih radnika u kulturi: kulturnih menadžera, kustoskinja, producenata, organizatora, dizajnerki, tehničara... Za većinu njih, privreme-
no-povremeni poslovi, poslovi na osnovu ugovora o delu ili autorskog ugovora, nestali su preko noći, a sistem im nije ponudio nikakvu pomoć.

sini naknade. Prestiž i percepcija izni-
mnosti umjetničkog rada obično za-
sjenjuju nepravdu prekarnog i često
neplaćenog rada koji održava um-
jetnost kao instituciju. Umjetnička
iznimnost i autonomija stoga pro-
miću doktrinu: radi ono što voliš.¹⁰

Da bi pokazala duboko eksploa-
tatorsku prirodu neplaćenog umet-
ničkog rada u savremenom sistemu
umetnosti, uporedila ga je sa nepla-
ćenim kućnim radom koji se per-
cipira kao „inherentna aspiracija
ženskog subjekta koja dopušta da taj
rad ne bude plaćen“¹¹. Koristeći femi-
nističko-marksističku analizu nepla-
ćenog kućnog rada razvijanu tokom
sedamdesetih godina 20. veka kako
bi pokazala vezu između struktur-
nog prikrivanja umetničkog i kuć-
nog rada, Praznik dodatno osvetlja-
va mehanizme negiranja ekonomske
podloge umetničkog rada i poricanja
socio-ekonomskog konteksta u polju
umetničke produkcije. Vodeći se zna-
čajnim istraživanjem feminističke teo-
retičarke i aktivistkinje Silvije Fede-
riči (Silvia Federici) o neplaćenom
kućnom i reproduktivnom radu kao
najmoćnijem oružju protiv ženskog
osnaživanja, te pripisivanju takvog
rada isključivo ženskoj prirodi i
„čin(u) ljubavi za kojega nadnica
nije potrebna“, Katja Praznik de-
konstruisala je buržoasko poimanje
umetničkog rada kao rezultata
„umjetničke nadarenosti i urođene

10 — Videti: Katja Praznik, *Paradoks neplaćenog umjetničkog rada: ljubav u ritmu eksploatacije*, nav.delo.
11 — Videti intervju sa Katjom Praznik: Jasna Jasna Žmak, *Katja Praznik: Umjetnički rad je stvaran rad, a ne božanska intervencija*, Portal Voxfeminae, 12.06.2017. <https://vox-feminae.net/pravednost/katja-praznik-um-jetnicki-rad-je-stvaran-rad-a-ne-bozans-ka-intervencija/>, 15.09.2020.

potrebe umjetnika za samoizražava-
njem“: „Dok je plaćanje nadnice ono
što bi umjetnika ili umjetnicu uvaži-
lo kao radnika ili radnicu, izostanak
naknade u tom pogledu čini umjet-
nički rad nevidljivim u kapitali-
zmu.“¹² Ovo teorijsko jukstapozicio-
niranje otkriva načine na koje ta „po-
sebnost“ umetničkog rada, po pita-
nju njegovog prikrivanja, proizvodi
slične efekte kao i „posebnost“ kuć-
nog rada.

PRELOM

Koliko god se borili za povratak
„normalnosti“ pandemija je proi-
zvela „prelom“, koji je otvorio „svo-
jevrсну kapiju za drugačiji svet. I
spremnost da se izborimo za njega“,¹³
primetila je književnica Arundati
Roj (Arundhati Roy). U Srbiji, za
deo umetnika i radnika u kulturi,
taj „prelom“ je značio pokretanje sa-
moorganizovanih praksi društvene
solidarnosti, međusobno ispreple-
tanih zajedničkom borbom i otpo-
rom. U situaciji u kojoj su ključne
nadležne instance obavezane Za-
konom o kulturi i drugim propisima
zakazale na svakom mogućem nivou,
urgentnim se pokazalo angažovanje
oko sprovođenja pritiska na dono-
sioce odluka u sektoru kulture i or-
ganizovanje neophodne solidarne
pomoći kako bi se ublažile posledice
uvođenja vanrednog stanja za naju-
groženije.

Nakon što je Ministarstvo kulture
potvrdilo vest da Vlada Srbije nije
izdvojila ni dinar najugroženijima

u sektoru kulture, Asocijacija Neza-
visna kulturna scena Srbije (NKSS),
Udruženje likovnih umetnika Srbije
(ULUS), Savez udruženja likovnih
umetnika Vojvodine (SULUV), Sta-
nica Servis za savremeni ples, Me-
đunarodno udruženje likovnih kri-
tičara AICA – sekcija Srbija, Re-
mont – Nezavisna umetnička asoci-
jacija, Granski sindikat kulture,
umetnosti i medija „Nezavisnost“ i
mnogi drugi, povodom Prvog maja,
Međunarodnog praznika rada stali
su složno iza zahteva: „Kultura za
sve! Dostojanstven rad za sve!“¹⁴ U
zajedničkom saopštenju ukazali su
na nefunkcionalni i nepravedni si-
stem koji je u krizi „brutalno poni-
zio i isključio“ radnice i radnike u
polju umetnosti i kulture, ali i sve
druge koji su se prvi našli na uda-
ru pandemije i „čiji životi zavise od
volje vlasnika fabrika, preduzeća
i trgovačkih lanaca“.¹⁵ Iako je veći-

14 — Ova zajednička inicijativa artikulisala je niz zahteva sa ciljem da se ublaže posle-
dice krize po umetnike, kulturne radnike i
njihove porodice. Jedan od ključnih bio je
zahtev o hitnoj isplati finansijske pomoći
od po 30.000 dinara svim samostalnim
umetnicima i stručnjacima u kulturi koji
deluju kroz strukovna i reprezentativna
udruženja, samoorganizovana udruženja,
neformalne grupe i druge oblike vaninsti-
tucionalnog udruživanja. Tražila se i isplata
zagarantovane minimalne zarade svima koji
ne podležu prethodno navedenim merama
(oni koji rade „na crno“, bez autorskih i
drugih honorarnih ugovora).
15 — Videti tekst saopštenja: „Kultura
za sve! Dostojanstven rad za sve! Povo-
dom Prvog maja, zajedničko saopštenje
umetnika i radnika u kulturi“, 30.04.2020,
https://nezavisnakultura.net/2020/04/30/kultura-za-sve-dostojanstven-rad-za-sve/?fbclid=IwAR2uEm43hJnbU5N7yTNDbkM-5WNfUJtFrh_hHRvrs5kuG4Huhab6xcE-hsWoc, 10.09.2020.

12 — Videti: Katja Praznik, *Paradoks neplaćenog umjetničkog rada: ljubav u ritmu eksploatacije*, nav.delo.
13 — Videti: Arundhati Roy, Arundhati, *The pandemic is a portal*, 03.04.2020. <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fe-fcd274e920ca>, (17.09.2020).

na pomenutih organizacija aktivna u vaninstitucionalnom sektoru, upućen je poziv i svim zaposlenima u javnom sektoru kulture da dignu glas protiv „nepromišljenog izlaganja riziku na radnom mestu koje dolazi kao kruna dugogodišnjeg uništavanja svakog profesionalnog i društveno-odgovornog rada“ u većini javnih institucija kulture. No, poseban „prelom“ je napravljen pozivanjem na međusektorsku solidarnost, pridružujući se tako celokupnom radništvu u obeležavanju sećanja na dostignuća radničkog pokreta. Sa svešću da je nužno baviti se sopstvenim uslovima rada i proizvodnim odnosima, nezavisna scena se, kao i mnogo puta do sada, uhvatila u koštac sa statistikom, anketama i analizama.

I dok je Vlada Srbije, zajedno sa Ministarstvom kulture, od početka 2020. a naročito po izbijanju krize, uporno radila na smanjenju budžetskih izdvajanja za kulturu, samoorganizovana vaninstitucionalna scena održala im je lekciju iz solidarnosti. U majicama prepoznatljivog slogana „Bez doma niko“ inicijative Za Krov nad glavom, 3. jula na terasi Umetničkog paviljona „Cvijeta Zuzorić“ ustanovljen je Fond solidarnosti potpisivanjem sporazuma o saradnji između ULUS-a, SULUV-a, AICA Srbija, Stanice Servisa za savremeni ples, BAZAART-a i Asocijacije NKSS. Fond solidarnosti kulturnih radnica i radnika Srbije pojavio se kao spontano organizovani ali nužni odgovor nezavisne scene na nemar i nebrigu države o onima kojima je pomoć bila najpotrebnija: samohranim roditeljima koji

su ostali bez svih prihoda (zarada, penzije, dodatnih prihoda od rente ili uštedevine); o starijima od 65 godina koji žive sami, bez finansijske pomoći i dodatnih prihoda i čija mesečna primanja ne prelaze 25.000 dinara; o članovima domaćinstava sa decom koji su ostali bez svih prihoda (zarade, penzije i prihoda od rente ili uštedevine). Lista prijavljenih na konkurs Fonda solidarnosti za dodelu jednokratne pomoći u neto iznosu od 30.000 dinara bila je nepregledna: od vizuelnih umetnica, muzičara, koreografa, glumaca, dizajnerki, animatora, pevača, muzičkih izvođača, plesača, vajarki, pozorišnih reditelja, scenografa, pa sve do istoričara umetnosti i likovnih kritičarki, umetničkih pedagoga, samostalnih stručnjaka u oblasti kulture, kompozitor-ki, književnica, dramskih pisaca, umetničkih modela, te garderobera u pozorištima, tonaca, majstora i dizajnera svetla, multimedijalnih performerki i cirkuskih umetnica. Iz Kovačice, Leskovca, Niša, Negotina, Babušnice, Bora, Novog Pazara, Majdanpeka, Kuršumlije, Jagodine i Vranja, Beograda i Novog Sada, stiglo je ukupno 1.668 prijava. Bukvalno iz svih krajeva Srbije. Od entuzijasta koji godinama, uprkos sve nesigurnijim uslovima, posvećeno rade u svojim zajednicama kako bi održavali tračak kulturno-umetničke proizvodnje. Primer Fonda solidarnosti skreće pažnju na problem vladajuće elite koja sama pravi izbor „povlašćenih“, pokazuje da je moguće pomoći i biti solidaran kada je to najpotrebnije, te ukazuje na nužnost sistemskih rešenja.

LEKCIJA O SOLIDARNOSTI

Vanredno stanje i nastala kriza potvrdili su još jednom da doslovno ni jedna od institucija niti organ vlasti, kojima je to u opisu posla, nisu zastupali interese samih umetnika i radnika u kulturi, ni mnogo pre a naročito ne u toku pandemije: od Ministarstva kulture, Vlade Srbije, pokrajinskih institucija, grada Beograda, lokalnih samouprava i drugih formalno-neformalnih centara moći, poput Saveta za kreativne industrije premijerke Brnabić.¹⁶ Da jesu, sigurno bi to i pokazali. Recimo, lažući se za veći udeo kulturno-umetničke proizvodnje u republičkom budžetu, za više državne pomoći najugroženijima, za niz različitih kratkoročnih i dugoročnih mera kojima bi posledice krize mogle biti sanirane na najblaži mogući način i sa najmanje posledica za svaku samohranu majku, penzionera, porodicu, pojedince koji su u ovoj situaciji ostali bez prihoda. Mogli su, recimo, i da koncentrišu svoje snage i sprovedu analizu stanja na terenu koja bi omogućila bolji uvid u radne i socijalne prilike onih zbog kojih su te Institucije i izgrađene, a politički i „stručni“ kadrovi izabrani da bi se direktno i beskompromisno borili za interese zaposlenih i radno angažovanih u nadležnom sektoru. Mnogo je još lekcija koje smo u ovoj krizi naučili, poput istorijske činjenice da, jedino udruženo i solidarno (politički) organizovani, možemo izvršiti pritisak na nadležne i javnost. Tek nakon toga – kako smo mogli videti – određena prava mogu biti izborna. Iako, u našem slučaju, samo za neke. Za mnoge druge, za sistem „nevidljive“, uprkos činjenici da sredstva za proizvodnju nisu u našim rukama kroz Fond solidarnosti uradili smo mnogo. No, ona najznačajnija lekcija je o tome da se za naša radna i socijalna prava moramo izboriti sami, stvarajući mreže solidarnosti i nove Insitucije kojima ćemo upravljati mi. Borba je već počela. ■

16 — Recimo, Savet za kreativne industrije, pre svega kroz platformu Srbija stvara, bavio se najviše proizvodnjom novih turističkih vodiča. Više o tome videti: Vida Knežević, *Kabinet čudesne Ane Brnabić: Savet za kreativne industrije i nacionalna platforma Srbija stvara*, 31.07.2020. <https://www.masina.rs/?p=14564>, 18.09.2020.

ŠKOLE I JAVNI MEDIJSKI SERVIS

Jedna od osnovnih delatnosti javnog medijskog servisa obuhvata i obrazovne sadržaje⁶, a „unapređivanje opšteg obrazovanja“ predstavlja javni interes koji RTS treba da ostvari kroz sopstvene sadržaje⁷, pa ne čudi što je svoje kanale ustupio programu osnovnih i srednjih škola, u saradnji sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.⁸ Na prvi pogled savršeno osmišljeno, a roditeljima i deci znatno olakšano. Ali, nastava je bila tako organizovana da su deca nakon TV časova svakodnevno dobijala i zadatke od svojih učitelja, nastavnika, profesora po važećem školskom rasporedu časova i nastavnom planu i programu, koje mnoge škole nisu uspele da usklade sa rasporedom časova i nastavnim planom i programom na RTS-u. To je dovelo do toga da su deca uglavnom imala duple časove. Na primeru đaka prvaka, to bi izgledalo ovako: Na kanalu RTS1 prvaci bi od 08:00 do 09:35 svakog dana imali tri časa, po nedeljnom rasporedu časova koji se tokom vikenda objavljivao na portalu „Raspored nastave“⁹. Nakon što bi odslušali te časove i sve zapisali u svesčice, stizale bi im „prave“ lekcije od učiteljica, koje su se neretko razlikovale od nastavnih jedinica na RTS-u, pa bi deca nastavljala da rade još nekoliko časova.

Na sreću, nova školska 2020/21. godina u Srbiji je počela mnogo organizovanije, što se tiče nastavnog plana i programa. Škole su dobile „Plan realizacije nastave u slučaju neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja, vanrednog stanja ili drugih vanrednih situacija i okolnosti za osnovnu školu“¹⁰ po kome ovog puta rade i škole i medijski javni servis. Roditeljima je ponuđeno da odaberu da li će njihovo dete pratiti nastavu na daljinu ili će krenuti u školu. Po zvaničnim podacima, samo pet odsto roditelja se opredelilo za onlajn (on-line) školu, s tim da takvi podaci nisu saopšteni za veće gradove.¹¹

6 — Čl. 3. Zakon o javnim medijskim servisima (ZJMS), „Službeni glasnik RS“, br. 84/2014.
7 — Vidi opširnije: Čl. 7, st. 1, tačka 13. ZJMS.
8 — Raspored časova za svaku nedelju, po razredima i obrazovnim ustanovama (osnovne i srednje škole) dostupno je na sajtu: <https://www.rasporednastave.gov.rs/> (pristupljeno 24.9.2020. godine).
9 — Portal: www.rasporednastave.gov.rs
10 — Vidi opširnije: Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja. 2020. Plan realizacije nastave u slučaju neposredne ratne opasnosti, ratnog stanja, vanrednog stanja ili drugih vanrednih situacija i okolnosti za osnovnu školu. <https://zuov.gov.rs/plan-realizacije-nastave-2020/>
11 — Info. (2020). „Šarčević: Manje od pet odsto roditelja izabralo nastavu od kuće“. 021. 20.08.2020. <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/251144/Sarcevic-Manje-od-pet-odsto-roditelja-izabralo-nastavu-od-kuce.html> (pristupljeno 28. septembra 2020. godine).

**DOSTUPNOST
(MOBILNOG) INTERNETA**
Iako su vanredno stanje i globalna pandemija mogli da posluže kao „okidač“ za bolju ponudu internet pristupa, to nije bio slučaj na svim platformama u Srbiji. Kao pozitivan primer treba istaći mobilne operatore koji su se vrlo brzo udružili i ponudili besplatan internet za pristup obrazovnim platformama i domenima. Telenor Srbija je ponudio besplatan internet za korišćenje nekih od aplikacija i domena, kao što su: Zoom, Microsoft Teams, sajt rasporednastave.gov.rs, mojaskola.gov.rs, rtsplaneta.rs i još neke^{*}; Telekom Srbija je na taj spisak uvrstio i aplikaciju skype,^{**} dok je VIP Mobile besplatan pristup omogućio platformama javnog medijskog servisa i time obuhvatio osnovnoškolsku i srednjoškolsku populaciju. Iako je ponuda besplatnog interneta prestala nakon ukidanja vanrednog stanja, važno je istaći značaj ove akcije za pristup obrazovnim sadržajima đacima i studentima.

* — Telenor Srbija. 2020. Odgovor Telenora na pojavu korona virusa 2019 (COVID-19). <https://www.telenor.rs/sr/o-telenoru/novosti/telenorov-odgovor-na-pojavu-covid-19/> (Pristupljeno 17.9.2020)
** — MTS. 2002. Za lakše učenje na daljinu. <https://mts.rs/Privatni/Korisnicka-zona/Vesti/Promocije/a89305-Za-lakse-ucenje-na-daljinu.html> (Pristupljeno 17.9.2020)

Ovog puta, Ministarstvo je pripremilo i detaljna uputstva kako da se nastava odvija digitalnim kanalima, ali na dan završetka ovog rada (30. septembar 2020.) u mnogim školama ta zamisao nije do kraja ostvarena. Škole su dobile da biraju platformu na kojoj će držati nastavu (MS Teams, Google classroom i slično). U praksi su daci od prvog do četvrtog razreda, koji su se opredelili za nastavu na daljinu, uglavnom ostali na platformi koju su koristili prethodne godine, a za više razrede osnovne i srednju školu su nastavnici uglavnom tražili od učenika da koriste platforme na kojima je njima lakše da rade, te učenici dnevno prelaze sa Vibera na MS Teams, ulaze u Google classroom i tragaju za lekcijama na RTS-u ili RTS Planeti (za najmlađe školarce).

FAKULTETI

Što se tiče univerziteta, većina fakulteta je prešla na onlajn nastavu još sredinom marta, odmah po proglašenju vanrednog stanja. Problem se javio kod dela studenata koji su se vratili kućama, a tamo nisu imali uslove za rad (dovoljno jak internet, dele sobu sa braćom/sestrama i slično). I pored svih problema, u ličnoj komunikaciji sa profesorima mnogi studenti su izjavili da su im predavanja predstavljala gotovo jedino strukturisano vreme u doba vanrednog stanja, kao i da su tokom nastave na daljinu bili fokusiraniji. Fakulteti su različito pristupili onlajn platformama i profesori su uglavnom imali mogućnost izbora tehničkih sredstava na kojima će držati nastavu. Za školsku 2020/21 godinu, Senat Univerziteta u Beogradu je 9. septembra doneo odluku da Univerzitet u Beogradu primenjuje „kombinovani model“ organizovanja nastave.¹² U praksi to uglavnom znači da će fakulteti koji imaju veliki broj studenata i koji to mogu da urade zbog prirode nastave – organizovati onlajn predavanja. Fakulteti kod kojih je neophodno prisustvo studenata, organizovaće nastavu po manjim grupama, sve dok to bude bilo prostorno moguće. Isto važi i za vežbe – teorijske će se držati onlajn, a praktične u manjim grupama. To može značiti da će se studenti nakon ispitnih rokova u septembru vratiti kućama, ali ostaje otvoreno pitanje šta će biti u januaru i da li će fakulteti tada moći da održe ispite uživo. Na početku pandemije, neki fakulteti u regionu su odmah organizovali mogućnost onlajn polaganja ispita, pa čak i odbrane master radova i doktorskih disertacija.¹³

DEZINFORMACIJE

U moru dezinformacija koje su obeležile posmatrani period¹⁴, ni obrazovne institucije nisu uspele da ih izbegnu bez posledica. Prvi talas dezinformacija ticao se prolećnog raspusta koji je u školskoj 2019/20. skraćen bez

12 — Vidi detaljnije: Univerzitet u Beogradu. 2020. Saopštenje Senata Univerziteta. 09.09.2020. <http://bg.ac.rs/sr/vest.php?id=1465> (pristupljeno 27. septembra 2020. godine)
13 — Na primer: Tena Šarčević. 2020. Prvi u Hrvatskoj su odbranili doktorat putem Interneta. Zbog pandemije koronavirusa do doktora su došli na drugačiji način, evo kako se sve odvijalo. *Jutarnji list*. 05.05.2020. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/prvi-u-hrvatskoj-su-obranili-doktorat-putem-interneta-zbog-pandemije-koronavirusa-do-doktora-su-dosli-na-drugaciji-nacin-evo-kako-se-sve-odvijalo-10172575>
14 — Videti više: Fake News Tragač. 2020. „Dezinformacije o koroni“ <https://fakenews.rs/korona/> ili Raskrinkavanje. 2020. „Blog o dezinformacijama o koronavirusu“. <https://www.raskrinkavanje.rs/covid19/?vrsta=dezinformacije> (pristupljeno 22.9.2020.)

ikakvog obrazloženja¹⁵ i uz obećanje da će biti skraćena i školska godina. To se, međutim, nije dogodilo i nastava je trajala do 16. juna.¹⁶ Pri tom, nije postojala jasna instrukcija da li od 1. do 16. juna treba da se radi redovno iako nema TV nastave ili taj period služi da se poprave ocene, kako je ministar izjavljivao u medijima.¹⁷

S druge strane, dezinformacije koje su se ticale univerziteta su u nekoliko navrata dovodile do ozbiljnih problema u redovnom funkcionisanju školske godine, ispitnih rokova i života studenata u Beogradu. Prvi važan događaj koji se tiče studentske populacije dogodio se u toku vanrednog stanja, kada je predsednik Republike najavio da studentski domovi moraju da se već sutradan isprazne zbog širenja korona virusa. Ta „odluka“ je doneta bez konsultacija sa univerzitetom, bez uvida u činjenicu da je u tom trenutku na većini fakulteta bio u toku ispitni rok i bez ikakve prethodne najave. Odmah nakon obraćanja predsednika, studenti su se spontano okupili ispred velikih studentskih domova i krenuli ka centru grada, odnosno Skupštini Srbije.¹⁸ Sutradan je odluka „povučena“, te je saopšteno da će studenti ipak moći da nastave da žive i uče u svojim sobama, pod pojačanim merama zaštite.¹⁹

Slično kao u prethodnom primeru, u toku (redovnog) obraćanja na konferenciji za medije 7. jula 2020. godine u 18 časova predsednik je najavio da će sutradan na snagu stupiti mera „zabrane javnog okupljanja više od pet ljudi u zatvorenom i otvorenom prostoru“,²⁰ te da će od petka

15 — Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja (MPNTR). 2020. Obaveštenje Minsitarstva prosvete o izmeni pravilnika o kalendarima obrazovno-vaspitanog rada osnovnih i srednjih škola za školsku 2019/20 godinu. Saopštenje MPNTR, br. 601-00-9/2/2020-01 od 26.03.2020. godine. <https://www.paragraf.rs/koronavirus/strucni-komentari/obavestenje-ministarstva-prosvete-vanredno-stanje-skolska-godina-2019-2020.html> (pristupljeno 27. 9.2020. godine).
16 — Beta. 2020. „Kraći prolećni raspust za osnovne i srednje škole u Srbiji“. *Beta*. 26.03.2020. <https://beta.rs/vesti/drustvo-vesti-srbija/125048-kraci-prolecnii-raspust-za-osnovne-i-srednje-skole-u-srbiji> (pristupljeno 22.09.2020.) .
17 — Info. 2020. „Zbrka oko kraja školske godine: Pojedini nastavnici i dalje šalju lekcije i kontrolne“. 021. 30.5.2020. <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/244748/Zbrka-oko-kraja-skolske-godine-Pojedini-nastavnici-i-dalje-salju-lekcije-i-kontrolne.html> (pristupljeno 27.09.2020.).
18 — N1 Beograd. 2020. Protest studenata ispred Skupštine Srbije. *N1*. 02.07.2020. <http://rs.n1info.com/Vesti/a615964/Studenti-zvizducima-reagovali-na-najavu-zatvaranja-domova-protest-u-Studenjaku.html> (pristupljeno 28.9.2020).
19 — Redakcija RTS. 2020. Studenti ostaju u domovima, ali uz posebne mere. *RTS*. 02.07.2020. (<https://www.rts.rs/page/stories/ci/%Do%9A%Do%BE%D1%80%Do%BE%Do%BD%Do%Bo%Do%B2%Do%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3131/koronavirus-u-srbiji/4006763/studenti-domovi-beograd-ostaju.html> (pristupljeno 28.09.2020)
20 — Cvejić, B. 2020. Vučić: Od sutra zabrana okupljanja, od petka policijski čas u Srbiji. *Danas*. 07. jul 2020. 18.9-21.43. <https://www.danas.rs/drustvo/vucic-od-sutra-zabrana-okupljanja-od-petka-policijski-cas-u-srbiji/> (pristupljeno 22. septembra 2020).

do ponedjeljka uvesti policijski čas. Kako je u tom trenutku na mnogim fakultetima Univerziteta u Beogradu bio u toku ispitni rok, koji se zbog ograničenih prostornih kapaciteta održavao i vikendom, rektorka i uprave fakulteta su stavljene pred ogroman pritisak da u toku te večeri odluče da li će ispiti nastaviti da se održavaju ili ne. Rektorka Ivanka Popović je zatražila od ministra Mladena Šarčevića pojašnjenje,²¹ a mnogi studenti su već sutradan odlučili da odu kućama. Kako izjava nijednog funkcionera, pa bio on i predsjednik, nema pravni status bez zvaničnog objavljivanja u „Službenom glasniku“, sledećeg dana fakulteti su obavešteni da se ograničenje ne odnosi na održavanje ispita, posebno jer su svi već bili organizovali rad po slušaonicama i amfiteatrima imajući u vidu maksimalan broj prisutnih, u skladu sa ranijim preporukama Kriznog štaba.²² Pošto su fakulteti najpre prekinuli, pa nastavili ispitni rok, studenti su s pravom zahtevali da se on produži, što je i učinjeno.²³

21 — Fakultet političkih nauka. 2020. Dopis rektorka Ministru Šarčeviću. 07. jula 2020. u vezi odluke Vlade o vanrednim merama za Grad Beograd. 07.07.2020: http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Do%94Do%BE%Do%BF%Do%B8%D1%81-%Do%B-C%Do%B8%Do%BD%Do%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83-%D0%A8%Do%Bo%D1%80%D1%87%Do%B5%Do%B2%Do%B8%D1%9B%D1%83_07072020.pdf (pristupljeno 22. septembra 2020).

22 — „Važno saopštenje za sve koleginice i kolege: Saopštenje povodom sprečavanja širenja virusa COVID-19“. 18.06.2020. <http://www.fpn.bg.ac.rs/35366> i „Polaganje ispita u skladu sa novim preporukama kriznog štaba“. 10.7.2020. <http://www.fpn.bg.ac.rs/35829> (pristupljeno 22. septembra 2020).

23 — Odluka dekana prof. Dr Dragana Simića kojom se odlažu ispiti zakazani u julskom roku od 8-12.7.2020. godine za 20.-23.7.2020, kao i da se studentima u avgustovskom roku omoguće dva termina polaganja. Odluka br. 1-987/1 od 9.7.2020. godine. <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Odluka-dekana-FPN-povodom-zah-teva-studentskih-organizacija-UB-FPN.pdf>

Sva tri događaja ozbiljno su poremetila funkcionisanje školskog i visokoškolskog obrazovanja, oduzimajući „predvidljivost“ i uvodeći proizvoljnost u odlučivanje, bez sagledavanja realnih posledica koje takve odluke mogu imati na đake, prosvetne radnike, studente i zaposlene na univerzitetu. Istovremeno, ovakvo upravljanje informacijama predstavlja primer kada „medijske mahinacije postaju deo medijske i društvene stvarnosti.“²⁴

U osvrtnu na ovaj, po mnogo čemu specifičan period, ostaje „gorak ukus u ustima“ da dezinformacije nisu zaobišle ni obrazovni sektor i da su na njega u nekoliko navrata imale izrazito negativan uticaj. Građani koji su tokom vanrednog stanja i pandemije radili od kuće, a imali bar jedno dete školskog uzrasta, često su morali da koriste više digitalnih platformi i aplikacija. Koliko god da postoje prednosti u korišćenju svake od njih, ostaje osećaj „preplavljenosti“ različitim sadržajima, od kojih mnogi do skora nisu ni postojali u životu običnog čoveka. Sindrom „burned out“ je sve prisutniji kod roditelja, prosvetnih radnika, univerzitetskih profesora, ali i kod dece. Sa svakom platformom više koja služi da čovečanstvu „olakša“ život, broj ikonica na ekranima se povećava i potraga za informacijama postaje komplikovanija. Ostaje nada da će se u daljem toku pandemije i globalne krize pronaći mera i rešenje koje zahteva najmanje informatičkog napora, uz najveći obrazovni učinak za učenike i studente, ali i njihove roditelje i nastavnike. ■

24 — Surčulija, J. Kulić, M. (2020) „Lažne vesti“ ili dezinformacije: (samo)regulatorni okvir i izazovi u praksi. *Srpska politička misao* 1/2020. 177-204. <https://doi.org/10.22182/spm.6712020.8>

BALKAN I MIGRACIJE

Aleksandar Denić
Bitka oko zamka
Olovka na papiru, 100×70cm, 2018.

Od progona i sukoba prošle godine u svetu pobeglo je 79,5 miliona ljudi, što je jedan odsto svetske populacije, a čak 40 odsto tog broja čine deca. Svaka 97. osoba na planeti napustila je svoj dom, svakog minuta 20 osoba ostavlja sve za sobom, a broj prisilno raseljenih ljudi udvostručio se u odnosu na cifre od pre 30 ili svega 10 godina (jer ta kriva nije pravolinijska). U 2019. godini prisilno raseljenih bilo je najviše za skoro 70 godina postojanja Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), koji nam je u 2020. predočio ove podatke*. Od ukupno 79,5 miliona osoba koje broji ova populacija, 26 miliona su izbeglice** (20,4 miliona pod mandatom UNHCR, a 5,6 miliona pod mandatom Agencije Ujedinjenih nacija za pomoć palestinskim izbeglicama na Bliskom istoku - UNRWA), 45,7 miliona su interno raseljena lica, 4,2 miliona tražioci azila, a 3,6 miliona raseljeni državljani Venecuele. Milionima se broje i ljudi kojima je uskraćeno državljanstvo i koji nemaju pristup osnovnim pravima poput obrazovanja, zdravstvene zaštite, zapošljavanja i slobode kretanja. Od ukupnog broja izbeglih, ako izuzmemo palestinske izbeglice i raseljene iz Venecuele, najviše je ljudi iz Sirije, Avganistana, Južnog Sudana i Mjanmara.

Prema podacima Ujedinjenih nacija (UN) za 2019. godinu***, u svetu je živelo 272 miliona migranata, što je takođe rekordan broj ljudi koji ne žive u zemljama u kojima su rođeni, otkad se ta statistika vodi. Od tog broja 74 odsto čini radno sposobno stanovništvo od 20. do 64. godine života. Najveći broj migranata je iz Indije (17,5 miliona), Meksika (11,8 miliona) i Kine (10,7 miliona), a najčešće odredište ljudi koji napuštaju zemlje rođenja su Sjedinjene Američke Države, u kojima živi čak 50,7 miliona međunarodnih migranata.

* — *Figures at a Glance*, UNHCR, June 18, 2020. <https://bit.ly/3eB9RIn>

** — UNHCR pod izbeglicama podrazumeva ljude koji beže od progona i ratova i ne mogu da se vrate svojim kućama.

*** — *The World Migration Report 2020*, International Organization for Migration, <https://bit.ly/36d14sy>

TEKST

Ana Luković

Ratovi, izbeglištvo i siromaštvo obeležili su područje Balkana u poslednjoj deceniji 20. veka, zbog čega bi trebalo da smo osetljiviji prema ljudima koji prolaze to isto. Stvarnost nas uči da nije nužno tako. Za ljude koji u poslednjoj deceniji napuštaju ratne zone ili sukobima opustošene države Bliskog istoka i Afrike u pokušaju da se domognu bogatijih zemalja Evrope jedan od glavnih puteva je takozvana „balkanska ruta“, preko koje je samo 2015. godine prošlo više od milion migranata. Ruta se proteže od Turske, preko Grčke, Severne Makedonije, Srbije, Hrvatske i Mađarske, a ima i ogranke koji dalje ka Evropi vode preko Albanije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Bugarske i Rumunije. Nakon zatvaranja mađarske i sličnih mera na granicama drugih država, početkom 2016. godine „balkanska ruta“ zvanično je proglašena zatvorenom, iako se to u stvarnosti nikada nije dogodilo. Poslednjih godina broj migranata koji ovom trasom pokušava da se domogne slobodnijih i bogatijih zemalja drastično je smanjen kako zbog (slabo prikrivene) evropske antimigracione politike, tako zbog učestalog vraćanja migranata sa spoljne granice EU i pojačane kontrole ostalih graničnih prelaza sve češće ojačanih žičanim ogradama.

Ograđivanje

Ove godine duž srpske strane na granici sa Severnom Makedonijom počela je da niče dvoreda žičana ograda, uprkos obećanjima tadašnjeg premijera a sadašnjeg predsednika Aleksandra Vučića¹ da Srbija, koja je prethodnih godina bila više puta pohvaljena zbog humanog odnosa prema migrantima, neće slediti takvu sramotnu praksu. Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije uskratilo je medijima detalje o žičanoj ogradi, uz objašnjenje da su informacije o tom poduhvatu strogo poverljive². Na „balkanskoj ruti“, prva je svoju kopnenu granicu prema Turskoj ogradom utvrdila Grčka, a taj primer narednih godina sledila je Bugarska ogradom prema Turskoj i Grčkoj, zatim Mađarska prema Srbiji i Hrvatskoj, Slovenija ogradom prema Hrvatskoj, koju je 2020. rešila da produži, Severna Makedonija se ogradila u ravničarskom pojasu prema Grčkoj i sada, evo, Srbija prema Severnoj Makedoniji. Nisu balkanske zemlje izmislile zidove ni ograde štiteći se od neželjenih gostiju, ali ih to ne amnestira od nehumanog postupanja. Prema podacima Američke agencije za izbeglice, do kraja Drugog svetskog rata na svetu je bilo sedam zidova podignutih u modernoj istoriji, do pada Berlinskog zida 1989. njihov broj se popeo na 15, a 2017. godine bilo ih je čak 77, s tim da je, u međuvremenu, podignuto još nekoliko³.

1 — RTS, 27. januar 2016. godine, <https://bit.ly/3ezyoou>

2 — Radio Slobodna Evropa, 25. septembar/rujan 2020. godine, <https://bit.ly/3n2RU8U>

3 — BBC News na srpskom, 21. avgust 2020. godine, <https://bbc.in/3p7lKuM>

U tranzitu kroz naš region, migranti su neretko od lokalnog stanovništva doživljavali razne neprijatnosti – od protesta zbog blizine prihvatnih centara, preko ponižavanja i maltretiranja na ulicama, do krijumčara i bandita što su ih pelješili u zamenu za „bolje sutra“, koje mnogi nisu dočekali umirući zaboravljeni ili zatvoreni u kontejnerima, hladnjačama, gepecima... Pred granicom Evropske unije (EU), ali i u zemljama članicama EU ka kojima hrle bežeći od rata, nemaštine i u potrazi za slobodom i boljim životom, na žalost, često ih je čekao isti ili još gori tretman⁴. Među državama sa prostora ex-Yu, koje su pre manje od tri decenije i same prolazile kroz ratove i izbegličke nesreće, prema izveštajima međunarodnih organizacija⁵, u zlostavljanju migranata posebno se istakla hrvatska policija. Na brutalnost hrvatskih policajaca i pretihodnih godina često su upozoravale i organizacije za brigu o migrantima, poput Danskog saveta za izbeglice, što je svaki put demantovalo hrvatsko Ministarstvo unutrašnjih poslova, a

ove godine pojedini zapadni mediji⁶ pisali su da iza zataškavanja neljudskog tretmana migranata stoji EU. Evropska komisija je, prema pisanju nekih drugih medija⁷, rešila da ispita ceo slučaj (komesarka Jiva Johanson najavila je „veoma duboku diskusiju s hrvatskim vlastima o tim i drugim izveštajima o kršenju osnovnih prava“, kao i preispitivanje mehanizama zaštite granica). U obračunavanju sa siledžijama nije se istakla ni vlast u Srbiji. Krajem 2020. još se vodi predistražni postupak u slučaju desničara koji su, proglašivši se „narodnim patrolama“, devet meseci ranije zastrašivali migrante i upozoravali ih da „ne diraju naše žene i decu“. Noću, u tami izmeštene autobuske stanice. Posle niza pretnji i nekažnjenog patroliranja Beogradom⁸, u oktobru su se okupili u centru Beograda sa namerom da od migranata „očiste park kod Ekonomskog fakulteta“, u kojem oni borave, a obraz grada čuvalo je nekoliko stotina levičara koji su se okupili u znak protesta, s druge strane policijskog kordona. Od desničara

koji su se isticali maltretiranjem, za sada je osuđen samo Filip Radovanović (23) koji je početkom maja uhapšen u Obrenovcu nakon što je kolima uleteo u migrantski centar u tom gradu i to prenosio uživo na društvenim mrežama. Pošto je sklopio sporazum o priznanju krivice sa Osnovnim tužilaštvom, osuđen je na osam meseci zatvora. Protivno razumu i svim načelima humanosti, u doba pandemije ratovi nisu prestali, čak su izbili neki novi sukobi, ali je priliv migranata smanjen svuda u svetu zbog trenda pojačane kontrole granica. Neizvesnosti života migrantske populacije su se umnožile, pošto je zdravstvenu krizu ubrzo sustigla ekonomska, među čijim prvim žrtvama su poslovično migranti, a (ne)solidarnost su dodatno ograničili briga za sopstveni život i mere socijalne distance. Godina pred nama nosi nove izazove, ne možemo znati kakve. Tek, ovogodišnji ispit još nismo položili. ■

4 — Euractiv.rs, 03.06.2019, <https://bit.ly/3l8grZx>
5 — Human Rights Watch, October 29, 2020. <https://bit.ly/3n2Y09o>
Amnesty International, 19 June, 2020. <https://bit.ly/3k7WRv9>;
Euractiv.rs, 25.06.2020. <https://bit.ly/3n2SCD6>;
6 — The Guardian, June 15, 2020. <https://bit.ly/2IijT5v>;
The Guardian, October 21, 2020. <https://bit.ly/3kcMgzo>;
7 — Deutsche Welle, 27.10.2020. <https://bit.ly/38mtqmY>;
8 — Nova.rs, 29. oktobar 2020. godine, <https://bit.ly/3eBe5zL>;

Naše scobe – odliv mozgova

Od 90-ih godina 20. veka Bosnu i Hercegovinu napustila je čak polovina stanovništva, svaki sedmi stanovnik Srbije otišao je da živi u inostranstvu, Hrvatska je na drugom mestu po visini stope emigracije u EU sa 21,9 odsto stanovništva koje ju je napustilo, veliko iseljavanje ima i Albanija (30 odsto), dok u inostranstvu živi i više od petine Makedonaca i Crnogoraca, podaci su iz izveštaja Svetske banke „Migracije i odliv mozgova u Evropi i centralnoj Aziji“ s kraja 2019. godine⁹. Evropa je danas odredište svakog trećeg emigranta, a ekonomske migracije pomogle su imigrantskim zemljama da reše problem nedostatka radne snage, ali i poboljšaju životni standard migranata. To, međutim, stvara velike probleme zemljama iz kojih ljudi odlaze, kada je u pitanju „odliv mozgova“, navodi se u izveštaju. Podaci pokazuju da visokoobrazovane osobe čine čak 55 odsto ukupnog broja emigranata iz BiH, oko 40 odsto iz Albanije, Makedonije, Rumunije, oko 27 odsto iz Hrvatske. Prema podacima Organizacije za

evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), Srbiju je od početka veka do kraja 2018. godine napustilo oko 654.000 ljudi, najviše mladih između 15 i 24 godine¹⁰, a Međunarodni monetarni fond je prošle godine preporučio Vladi Srbije da donese paket mera kako bi se sprečile dalje migracije, posebno kvalifikovanih radnika¹¹. Iz Srbije se svakog meseca u proseku iseli 4.250 ljudi ili 139 osoba dnevno, a godišnji broj iseljenika dostiže 51.000. Prosek onih koji sada napuštaju Srbiju je 28 i po godina, svaki peti je visokoobrazovan, a ekonomski razlozi nisu jedini zbog kojih mladi odlaze. Od 2013. od kada Unija za održivi povratak BiH vodi evidenciju, do kraja 2018. BiH je napustilo više od 200.000 ljudi. Podaci Evropskog zavoda za statistiku (Eurostat), pokazuju da je samo 2018. godine 228.000 radnika sa Zapadnog Balkana promenilo mesto boravka. Kad je reč o balkanskim zemljama, prema UNHCR-u, najviše osoba u statusu izbeglica krajem 2019. godine bilo je u Srbiji (uključujući Kosovo) – 26.443, u Bosni i Hercegovini ih je 5.248, u Hrvatskoj 916, u Sloveniji 751, u Crnoj Gori 662, u Severnoj Makedoniji 208 i u Albaniji 128.

9 — *Migration and Brain Drain*, The World Bank, 2019, <https://bit.ly/38hFV33>;
10 — RTS, 11. februar 2019. godine, <https://bit.ly/38jFimu>;
11 — RTS, 30. septembar 2019. godine, <https://bit.ly/3p9wClj>;

UMETNICE U EMIGRACIJI

Razlozi za odlazak mogu biti različiti i brojni, baš kao i čvrstina veza između ljudi koji odlaze i zemlje u kojoj su odrasli. Među visokoobrazovanim migrantima sa Balkana česti su umetnici raznih profila. Neki su otišli tražeći bolje uslove za život i rad, neki želeći kvalitetnije obrazovanje, više slobode, neki podstaknuti istraživačkom i intelektualnom radoznalošću. Da iza bezličnog administrativnog pojma migranta stoje lične priče i iskustva pravih ljudi, kao i da je život u emigraciji pun izazova i teških pitanja, pogotovo u godini zdravstvene i ekonomske krize koja potresa svet, na stranama koje slede svedoče slikarica Darija Radaković, kompozitorka i pevačica Aleksandra Popovska i vizuelna umetnica i aktivistkinja Rena Redle.

Darija S. Radaković

Aleksandra Popovska
fotografija / Nataša Rotosa

Rena Redle
Rad na postavci instalacije „Sigurna zemlja“, Muzej Jugoslavije, Beograd 2019.
fotografija / Vladan Jeremić

Rođena sam i odrasla u Bosni. Naselje u kom sam živela, pored svog zvaničnog, imalo je i nezvanično ime – **VEDRO POLJE**, koje savršeno opisuje moje detinjstvo. Nedugo zatim ta vedra bosańska polja su postala minska polja, a novoizgrađeni sportski centar je pretvoren u logor. Biće to jedan u nizu, uz Omarsku, Ma-njaču, Keraterm... O logorima, o odgovornosti intelektualaca i mogućnosti da nam se dogode, pričao je Danilo Kiš još 1984. Slutio ih je.

Mi kojima se posrećilo, koji smo preživeli, emigrirali, neretko postali nomadi i slobodni ljudi, uživamo privilegije o kojima me je sramota pričati. Jedno je biti iz Bosne i biti izbeglica, a drugo biti u Sarajevu pod opsadom četiri godine; ili biti u Beogradu za vreme bombardovanja, a ne biti Albanac u masovnoj grobnici u Batajnici.

Tako tokom 90-ih živim na relaciji BiH – Crna Gora – Srbija. U Beogradu se

„Jožino penkalo“, 2007.

školujem, stičem zvanje diplomiranog slikara, kasnije i status „slobodnog umetnika“, što mi omogućava da „slobodno“ iskažem svoje neslaganje sa autoritetima, da kritikujem društvo i tradiciju pogrešnih izbora, u nameri da kroz svoj rad skrenem pažnju na posledice kolektivnih nepočinštava.

Mislim da je likvidacija Zorana Đinđića, odlazak ljudi poput Biljane Kovačević Vučo, Srđe Popovića... da ne nabrajam dalje, koji su neumorno „pokušavali da probude one što se prave da spavaju“, ključno doprineo mojoj odluci da napustim Beograd, Srbiju,

„Centennial perspective“, 2017.

bilo još samo jedno koje je političarima poslužilo da skrenu pažnju sa smislenijih, odlučila sam da na svečanoj ceremoniji polaganja zakletve izvedem performans i sama nosim hidžab (niqab). Nisam prešla toliki put da bi mi neko određivao šta smem ili ne smem da obučem – u Kanadi, u 21. veku... Paradoksalno, danas smo svi pod maskama zbog pandemije i u gradski se prevoz bez niqaba ne sme ući, a da sada niko ne postavlja pitanje identifikacije, što razotkriva licemerje navodne brige za bezbednost zajednice i slabo prikrivenu ksenofobiju.

Što se tiče umetničke prakse u Kanadi, ne izgleda mi da se bitno razlikuje od globalne scene. Postoje teme koje su takoreći poželjne. Od ključnih reči u vašoj aplikaciji zavisice da li ćete dobiti finansije i prostor za izlaganje. Praktično svi javni resursi su usmereni na projekte uvezane sa identitetom društveno marginalizovanih grupa, tako da je sam koncept marginalizacije doveden do apsurdna. Naravno, potkrade se tu i tamo neka prilika da se, uz dobro pripremljen i osmišljen umetnički *statement*, obratite i toj publici. Tako sam ove godine, neposredno pred zatvaranje usled pandemije, u *The New Gallery* izvela performans pod nazivom *Social Justice*. Ali ukoliko se vaša umetnička praksa i preokupacije ne poklapaju sa

aktuelnim političkim trendovima, male su šanse da se vaš rad nađe u nekoj od galerija koje se finansiraju iz javnih budžeta.

Postoje i neprofitne organizacije poput CAAF (Calgary Allied Art Foundation) sa kojima sam imala sreću da sarađujem još 2011. godine, praktično po samom dolasku u Kanadu. Na njihovom sam rezidencijalnom programu provela dva meseca i realizovala jedan projekat koji vuče korene iz Srbije – *No Exit* instalaciju koja, po mom mišljenju, još nije prezentovana na odgovarajući način. Nastavila sam da sarađujem sa njima i imala priliku da u nekoliko navrata izlažem u njihovim prostorima (trenutno imam samostalnu izložbu u *Gallery 505* koja je usled pandemijskih mera višekratno produžena) i da za svoj angažman budem plaćena u skladu sa standardima CARFAC. Tu su i privatne galerije koje vam takoreći ustupe prostor za izlaganje, organizuju otvaranja i povezuju vas sa kolekcionarima. Mnogo se toga svodi na ličnu inicijativu. Od umetnika se traži da doniraju svoje radove kako bi se putem aukcija obezbedila sredstva za neku kulturnu ustanovu ili prikupila pomoć za umetnike čija je egzistencija ugrožena.

Ovde je od proglašenja pandemije u martu 2020. sve nekako spontano utihnulo. Institucije kulture, muzeji i galerije prvi su obustavili rad. Nikakvih zabrana nije bilo do početka avgusta kada je donet propis da su maske obavezne u zatvorenim javnim prostorima. Do tada su vlasti javnosti upućivale samo preporuke. Propis je predstavljen građanima uz detaljna objašnjenja i mnogo izvinjavanja, a opravdan je kao mera da se predupredi potreba za strožim ograničenjima građanskih sloboda.

Kanada, pretpostavljam za razliku od pojedinih evropskih zemalja, nema nikakav poseban program za pomoć umetnicima kao takvim. Ukoliko se kvalifikujete za pomoć iz javnih fondova, vi ste socijalni slučaj i dobićete socijalnu pomoć, ali morate dokazati da vi i vaši

„Canadian living“, 2012.

ukućani nemate adekvatne prihode. Stipendiranje umetničkih rezidencijalnih programa i putovanja je praktično obustavljeno zbog pandemije, sve se odlazi do daljnjeg i ne može se računati ni na tu podršku. Tako da ne mogu da kažem da sam od kanadske vlade videla neke vajde, ali zato mogu, mada ne znam da li treba, da se „pohvalim“

da mi je u Srbiji na bankovni račun legla svota koja je uplaćena svima u statusu samostalnog umetnika – *no questions asked*. Konačno, taj novac koji sam dobila je prosleđen za projekat nomadskog spomenika Što te nema umetnice Aide Šehović posvećen žrtvama i preživelim srebreničkog genocida. ■

„Ordinary Tool“, 2019.

Verujem da se naše veze sa ljudima nikada zaista ne prekidaju, već da nam služe kao putokaz za život, za samospoznaju i samoprocenu. Dugačka je ta nit u mom slučaju: vodi od Srbije preko Makedonije do Holandije, grana se ka Bliskom istoku i Južnoj Americi, povezuje ljude čiji su se životi dotakli sa mjim, ljude koje ne mogu da zaboravim čak i da želim. Živim daleko od zemlje u kojoj sam rođena i odrasla, u kojoj sam studirala i počela da se bavim muzikom, od prijatelja iz detinjstva i sa fakulteta, od prvih i nekih drugih važnih ljubavi, od rođaka s kojima sam provodila leta i razmenjivala dirljive porodične trenutke... *Love-hate* bio bi opis mojih veza sa Srbijom i Makedonijom, a sa Holandijom - *it's complicated* i to u fazama.

Kada sam došla u Holandiju 2004. godine, kao studentkinja Fakulteta za muziku, tehnologiju i nove medije u Utrehtu, okružena ljudima iz Irana, Kolumbije, Indonezije, Čilea, Kanade, Australije, Vijetnama... mislila sam da *niska zemlja* jedva čeka da zagrlj sve nas iz belog sveta željne znanja. To je bilo inspirativno iskustvo u kojem su lako nestajale predrasude koje smo imali jedni o drugima, čak i kada su stereotipi bili bliži istini nego što smo želeli. A kad je škola gotova, „ekipa“ krene da se osipa a ti odlučiš da ostaneš i nađeš se licem u lice sa holandskim društvom, počinje druga faza: ozbiljna veza sa svim što veza nosi. Odbijaju te na konkursima za posao, ne možeš da nađeš svoje mesto u društvu, svakodnevne stvari postaju zamorne, više ne

spavaš mirno i burno reaguješ na svaki hladan komentar i neutralan pogled, čak i kada su deo tipične holandske poslovne komunikacije, za koju nisi znao ni da postoji. Iznenadiš se kad otkriješ da su rezultati pilot-projekata na koje se anonimno konkuriše pokazali da se u Hagu, „gradu pravde“, na razgovore za posao poziva dvadeset odsto više neholandskih kandidata nego kada se ljudi prijavljuju pravim imenom i prezimenom. I godinama shvatiš da postoji institucionalna diskriminacija na raznim osnovama, iako i dalje ne znaš da li te više pogađa kada je otvorena ili kada je suptilna.

Na sreću, usput upoznaš i divne ljude, otvorene i tolerantne kao iz knjige o zemlji lala a, ako imaš sreće, među njima nađeš i prave prijatelje na koje možeš da se osloniš u prikupljanju *alatki za preživljavanje u Dutchlandu*. Oni ti objasne lokalne manire i koliko su ponosni na komunikaciju bez uvijanja, koju sam nekada tumačila kao odsustvo empatije ili kao nevaspitanje, a sada prihvatam kao deo kulture. I dok se još oporavljaš od prethodne, počela je naredna faza u kojoj si popravila znanje holandskog, prihvatila naizgled neprihvatljivo, postala aktivna članica društva koja radi i učlanjena je u neki klub (a biti deo kluba ovde je vrhunac

društvenog života – joga, badminton, hor, čitalački klubovi...), kad eto i pandemije i vremena u kom kao da više nije važno ko je gde.

Ja sam **KNOWMAD**. U potrazi sam za kreativnom razmenom, novim znanjima i kontekstima u kojima ta znanja mogu da primenim. Dok balansiram loptice majčinstva, umetnosti, pedagogije i istraživanja glasa, u tom svakodnevnom plesu sa životom, trudim se da koristim mogućnosti za usavršavanje koje su mi dostupne i da nalazim ljude koji imaju sličan *drive*. Često ih nije lako naći. Ali, kada je svet zahvatila pandemija nije bilo potrebno tražiti ih jer su mnogi počeli da se predstavljaju onlajn. I karantin, koji sam u martu počela da izdržavam skoro kao zatvorsku kaznu, ispao je daleko priyatniji nego što sam očekivala. Više nisam morala biciklom po kiši, a ona ovde pada svaki drugi dan, da vozim decu u školu i na dodatne aktivnosti, utihnula je jutarnja jurnjava pa sam se osećala kao na nekom dugačkom raspustu. Istovremeno me je izolacija ostavila bez sna, jer sam fanatično zaronila u ogromnu ponudu, pre svega, u vezi sa muzikom i onlajn sadržajima ublažila šok od saznanja da mesecima neću moći da zagrlim drage ljude, da neću nastupati, držati horske probe ni puto-

fotografija / Viktor Sokolovski

fotografija / Alex Rojas

vati. Dugo me nije puštalo oduševljenje zbog besplatnog pristupa časopisima, arhivama, zbog ogromne ponude koncerata, virtuelnih izložbi i masterklasa. Jedva sam čekala da „strpam decu u krevet“ i da se bacim na čitanje/gledanje/slušanje do kasno u noć, jer se vremenske zone emitovanja nekih programa nisu poklapale, a hvatala sam sebe i kako tokom dana kradem trenutke da „na brzinu odslušam podcast“.

Život u Holandiji se vrlo brzo po ukidanju karantina vratio u normalu i da nije propisanog obaveznog nošenja maski (samo za odrasle i samo u prevozu) i preporučene socijalne distance, pandemija bi izgledala godina daleko, iako je za sobom ostavila vidljive ekonomske posledice. Kad je reč o kulturi, slobodni umetnici, kulturne institucije i fondovi koji obezbeđuju grantove su se vrlo brzo udružili oko lobiranja u političkim krugovima, organizovanja peticija, protesta i izborili finansijsku podršku države – nepovratnu pomoć ili kredite.

Ona, naravno, nikada nije dovoljna, ali je ipak ublažila prvobitni šok i svako je dobio po nešto ili će dobiti u nekoliko navrata. Mesta za zloupotrebu ovakve pomoći nema jer su je svi dobili samo u prvoj fazi, a svaka naredna ima komplikovanije zahteve i od podnosioca se očekuje da prvo iskoristi ušteđevinu ili proda deo vrednosti koje poseduje, pa tek onda da traži pomoć države. Kada je reč o radnom statusu i poreskim propisima, država isto tretira samozaposlene zanatlije i slobodne umetnike, pa i jedni i drugi imaju pravo ili na jednokratnu pomoć za nekoliko meseci ili na povoljne kredite za pokrivanje gubitaka nastalih usled pandemije. Iako je reč o najkreativnijoj, najvrednijoj i najfleksibilnijoj društvenoj grupi koja broji oko milion ljudi, oni uglavnom zarađuju tek nešto više od socijalne pomoći. Na sreću, to je ovde dovoljno da se pokriju osnovni troškovi života.

Broj životnih priča iz *lockdowna* je verovatno onoliki koliko je ljudi na pla-

POPOVSKA*
* Aleksandra Popovska bavi se pevanjem, komponovanjem, istraživanjima i pedagoškim radom u oblasti muzike, a izlagala je i slike, crteže, digitalne radove, fotografije, instalacije... Rođena je i odrasla u Lebanu, u Srbiji. U Shoplju je završila Fakultet za muzičku umetnost na kojem je nekoliko godina predavala pevanje, a specijalističke studije u Holandiji i Engleskoj. Njena muzika smeštena je u prostor između vokalne tradicije Balkana i zapadne avangarde i eksperimentalnog zvuka.

neti, kao i broj problema koje je svako društvo imalo i pre pandemije. Ako ćemo iskoristiti ovu „pauzu“ da bismo osmislili bolji svet, onda se treba paziti ovih meseci često ponovljenih tvrdnji da smo u ovome svi zajedno, jer nismo. Moj karantin je do sada bio u velikoj meri privilegovani, svesna sam toga. U isto vreme, bio je i prilika da obnovim lekcije o zahvalnosti, odgovornosti, solidarnosti i strpljenju, kojima me je život u emigraciji naučio. I još uvek me uči. ■

U Srbiju sam došla 2002. godine kao stipendistkinja, nakon završenih studija na akademiji umetnosti u Nemačkoj. Imala sam želju da menjam ograničeni pogled na svet koji se nameće ljudima koji žive u centrima moći. Berlinska umetnička scena i diskurs o umetnosti u mom tadašnjem okruženju bili su izrazito nemačko-centrični i, razume se, zapadno-nemačke orijentacije. Interesovalo me je pitanje kulturne dominacije, jer sam bila očevic bezobzirne brutalnosti s kojom je kulturna i ekonomska elita Zapadne Nemačke preuzela prostor nekadašnje Istočne Nemačke, praktično, preko noći. Bilo je u toku i proširenje Evropske unije, pa sam želela na terenu, kroz istraživanje, da saznam kako se „evropski standard“ nameće bivšim socijalističkim državama i kako se tranzicija odražava na kulturu i umetnost.

Beogradsku scenu brzo sam upoznala preko Vladana Jeremića, s kojim sam počela da sarađujem još dok sam bila u Nemačkoj i od tada do danas radimo kao umetnički kolektiv. Sećam se da sam bila iznenađena ležernim, ponekad i bučnim načinom razgovora i, generalno, neposrednošću u međuljudskim odnosima. Dugo mi nije bilo jasno kada nekoga mogu da smatram prijateljicom ili prijateljem. Ljudi u Srbiji naučili su me svemu o geopolitici na Balkanu i o Drugom svetskom ratu, ali premalo o ratovima devedesetih godina. Naučila sam šta znači „krug dvojke“ i shvatila šta je to kulturni rasizam. Putujući i radeći po Balkanu, upoznala sam se sa različitim iskustvima i interpretacijama rata i razaranja Jugoslavije, pa danas relativno brzo mogu da procenim tokove različitih ideologija

Rad na zidnom crtežu „This is not a fence“, Muzej sodobne umetnosti Metelkova, Ljubljana 2016. fotografija / Dejan Habicht

i narativa u bilo kom društvu i to mi je veoma korisno u životu, ali i u umetničkom radu. Početkom dveiljaditih godina atmosfera na umetničkoj sceni je bila slobodna i optimistična, eksperimentisalo se bez opterećenja da se moraju zadovoljiti kriterijumi određenih niša na tržištu „savremene umetnosti“. Ljudi u mom okruženju su bili politički i društveno angažovani, svesni sopstvenog položaja u svakom smislu i puni entuzijazma da će izgraditi nezavisnu kulturnu i umetničku scenu. Bez razmišljanja sam ostala u Beogradu, da živim i radim sa Vladanom, što je većini ljudi bilo uglavnom neshvatljivo. Danas znam zašto su tako reagovali, ali to je druga tema.

Najveći problemi sa kojima se suočavam u svakodnevnom životu su birokratske prirode. Pošto je migracija iz Nemačke u Srbiju veoma retka i smatra se migracijom protiv opšte logike, postala sam greška u sistemu, nemogući slučaj. Gde god pokažem srpsku ličnu kartu za strance ili navedem svoj neobičan JMBG, procedura se nekako zaglavi: nebitno da li je reč o izvozu umetničkog dela, onlajn kupovini, proceduri u banci ili putničkom osiguranju. Neću da prećutim ni da mi se ponekad deša-

va otvoreno šikaniranje u javnim ustanovama, osim u ustanovama za strance gde nisam „jedini vanzemaljac“ koji dođe na šalter. Najgore iskustvo imala sam u bolnici kada su me izveli iz bolničke sobe, uz pretnju: „Da vidimo koliko bolova Nemica može da izdrži“.

Ipak, najteže mi pada to što često „jedan papir odlučuje o mom životu“. Puno sam morala da naučim o administrativnim procedurama i međunarodnim ugovorima, o birokratiji sa kojom se svaki migrant susreće i neshvatljivo mi je da Srbija i Nemačka u principu i dalje ne dozvoljavaju dvojno državljanstvo, u digitalizovanom svetu u kom je lako moguće pratiti administrativni status i pokret svakog građanina. Iz tog razloga, na primer, ja ne mogu da glasam na izborima ni u Srbiji niti u Nemačkoj, mogu da glasam samo za Evropski parlament. Nemam pravo da učestvujem u političkom životu društva u kom živim. To je duboko antidemokratski i predstavlja veliki problem svim migrantima. Da ne govorimo o ljudima bez papira koji nemaju ni osnovna socijalna prava.

Šta se tiče profesionalnog angažovanja, ne mogu da ostvarim status samostalne umetnice, jer je on nemoguć za strane državljane, prema pravilni-

ku Ministarstva kulture koji propisuje uslove za utvrđivanje statusa lica koja samostalno obavljaju umetničku delatnost u oblasti kulture pa, u skladu sa njim, ni prema statutu i pravilniku Udruženja likovnih umetnika Srbije (ULUS).

Kriza izazvana pandemijom ugrožava egzistenciju radnica i radnika u kulturi, umetnica i umetnika i svih onih koji žive u prekarnim ekonomskim uslovima u Srbiji i svodi je na pitanje pukog preživljavanja. Dok su bogate zemlje sa razrađenim socijalnim sistemima, poput Nemačke, hitno reagovala osnivanjem posebnih fondova koji su bili pristupačni najvećem broju stvaralaca u kulturi, u Srbiji je samo mali deo umetnika dobio državnu pomoć.

Ove godine Vladan i ja smo učestvovali na izložbama ili u drugim oblicima umetničke saradnje, isključivo po pozivu drugih umetnika. To nam nije rešilo finansijske probleme, ali je pokazalo važnost mreža koje postoje među samim umetnicima. Tokom izolacije sam dosta razmišljala o direktnom predstavljanju i širenju umetnosti, bez posrednika, bez kustosa, bez kritičara, bez umetničkih institucija. Sve ove funkcije institucija umetnosti su već duže u

krizi i menjaju se, a umetničke prakse reaguju na tu promenu. Da bi opstale, institucije bi u preispitivanje sopstvene svrhe i načina rada trebalo da uključe zajednicu. U Srbiji je posebna situacija jer se, čini mi se, davno odustalo od transformacije institucija kulture u mesta za javnu raspravu o društveno relevantnim temama. Posledično, nezavisni umetnici i akteri u kulturi su se sami organizovali i na njima je veliki teret da se izbore za adekvatnu poziciju u društvu. Povezivanje sa umetnicima i inicijativama iz drugih zemalja je dobar način da se prevaziđe osećaj nemoći i izolacije i sve se to donekle dešava. Bitno je da ne ćutimo o finansijskim teškoćama i da insistiramo na tome da za umetnički rad treba da se omogući nadoknada, pogotovo onda kada nije tržišno orijentisan, kao i da podobnost političkoj kulturnoj agendi stranke na vlasti ne sme da bude odlučujući kriterijum za podršku.

Bez obzira na ekonomsku katastrofu za radnice i radnike u kulturi, pauza koju nam je korona virus „naložio“ imala je i svoje pozitivne strane. Brzina produkcije u kulturi često ne dozvoljava udublivanje u umetnički rad, već

„Gluve cipele“, zajednička akcija sa inicijativom „Tekstil i taga“ Filipa Jovanovskog, Bitola 2018. fotografija / Ketii Talevska

* Rana Redle je umetnica koja se kroz svoje radove bavi marginalnim, ugnjetanim i socijalno ugroženim strukturama društva, kao što su Romi, ekonomski migranti i imigranti, prekrani radnici, kao i različitim posledicama tranzicije, privatizacije, internacionalnih geopolitičkih interesa. Radovi ne prikazuju estetsko-antropološku egzotiku siromaštva izbeglica, Roma, migranata, nego se bave pronalaženjem rešenja za ukidanje eksploatacije, ugnjetavanja i porobljavanja čoveka u kapitalizmu, obrađujući se celom društvu.

se traži nešto odmah i sada. Isto tako, uobičajeno je da se nameće određena tema, pogotovo kad su u pitanju konkursi i projekti za koje umetnici apliciraju da bi finansirali produkciju svojih radova ili kada rad treba da se uklopi u kustoski koncept izložbe. Pauza mi je dala vreme za autorefleksiju, za naknadni pogled na radove, za arhiviranje, za pisanje. Društvene mreže postale su zanimljiv alat, a prebacivanje umetničkih i socijalnih aktivnosti u onlajn prostor donelo je nove saradnje i osvežilo stare. Pošto je u umetničkoj praksi našeg kolektiva veoma važna interakcija sa društvenim okruženjem, možda ne zavisimo toliko od umetničkih institucija i njihovih klasičnih formata. Mislim da će ova kriza stimulisati umetnike da transformišu svoju praksu i da je prenesu u neumetnička socijalna i ekonomska polja u koja će migrirati.

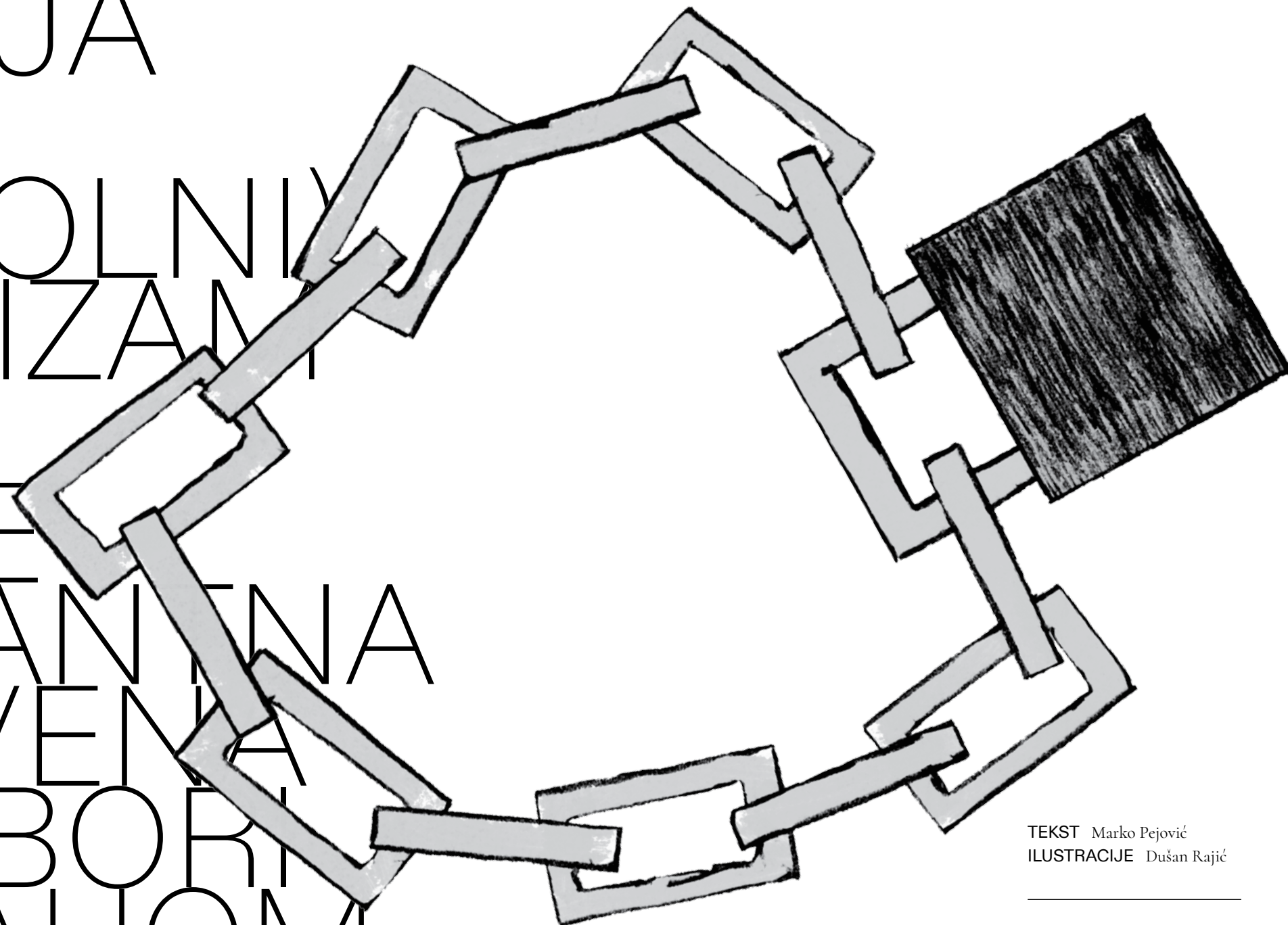
I pored pomenutih negativnih aspekata, migrantsko iskustvo me je obogatio i istovremeno me svrstalo u društvo drugih migranata. Tu se najbolje osećam, jer nas povezuje **DRUGI POGLED**. Ne delim osećaj pripadnosti bilo kojoj zemlji ili kulturi, a uviđam posebnosti sa određene distance. Tu se spajaju umetnost i pozitivno shvaćena migrantska realnost: u moći izmeštanja iz nametnute logike, u prekoračenju i emancipaciji od ukorenjenih zakonitosti. ■

Belgrade Raw

ON / OFF

IZOLACIJA
KAO
(KONTROLNI)
MEHANIZAM
LI
KAKO SE
DOMINANTNA
DRUSTVENA
GRUPA BORI
SA STRAHOM
OD POLITICKE
SMRTI

TEKST Marko Pejović
ILUSTRACIJE Dušan Rajić

Pandemija korona virusa istakla je u prvi plan mnoga pitanja, među kojima i pitanje izolacije. U ovom tekstu se nećemo baviti učinkom izolacije, koji svakako nije mali i verovatno će imati dugoročne posledice, već kakve oblike izolacija u različitim domenima možemo prepoznati i kako se logikama tih izolacionističkih postupaka služe represivni državni aparati u postizanju svojih, odnosno interesa dominantne društvene grupe. Tačnije, kako dominantna društvena grupa, u strahu od političke smrti, koristi izolacionističke principe da bi duže opstala na vlasti.

Međunarodne organizacije kao što su Evropska unija (EU) i Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u osnivačke akte unose skup vrednosti i načela na čije se poštovanje obavezuju i predviđaju mogućnost primene sankcija ako su te vrednosti i načela ugroženi. Prema prirodi ili sadržaju restriktivne mere mogu biti: diplomatske (npr. suspenzija ili isključenje iz članstva međunarodne organizacije); ekonomske (trgovačke) mere; finansijske sankcije i zamrzavanje sredstava; zabrana ulaska na određenu teritoriju; prekid saobraćajnih veza; sportske, kulturne, obrazovne itd.¹ Ove mere se mogu odrediti kao skup dogovorenih, osmišljenih i planiranih postupaka ograničavanja nekog prava radi promene ponašanja jedne ili više država, nedržavnih aktera ili entiteta (npr. deo države ili terorističku organizaciju), pravnih lica (npr. banke) i fizičkih lica (npr. pripadnici političkih organizacija i njihove porodice).² Stoga, u „razvijenom obliku“ ovih mera, međunarodne organizacije delimično ili potpuno izoluju neku državu ili entitet kako bi na njih izvršile pritisak u pokušaju da ih primoraju na promenu neke prakse. Procenjujući da jedna država ne može da „preživi“ bez kontakata i razmene sa okruženjem u globalnom svetskom poretku, računa se da će se ona izolacijom primorati na prilagođavanje. Stoga cilj ovih mera **u međunarodnim odnosima** nije da se nešto zadrži, kao na primer toplota, već da se ponašanje promeni i entitet asimilira.

1 — http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/1614-15%20-%20lat.pdf
2 — <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0042-8426/2015/0042-84261503155K.pdf>

U GRAĐEVINARSTVU SE POLAZI OD PREMISE DA BI ENERGETSKI EFIKASNA KUĆA MORALA DA BUDE TOPLA. PRILIKOM OPADANJA TEMPERATURE VAZDUHA, DEO VODENE PARE PRELAZI U TEČNO STANJE. IZOLACIONI MATERIJAL MORABI BITI NEKOLIKO SANTIMETARA ODVOJEN OD SPOLJNOG ZIDA, KAKO BTVLAGA KOJA PRODRE MOGLA U TOM MEĐUPROSTORU I DA SE OSUSI. KADA NE BI BILO OVE "PARNE BRANE" VODENA PARA BI SE PBI PROLASKU KROZ IZOLACIONI MATERIJAL KONDENZOVALA UNUTAR NJEGA, ŠTO BI UZROKOVALO POJAVU BUĐI* U OVOM SLUČAJU, IZOLACIJA PODBAZUMEVA UDRUŽIVANJE IZOLACIONOG MATERIJALA I PARNE BRANE, KAKO BI SE ODRŽALA TOPLOTA OBJEKTA I SPRECILONEGATIVNO DEJSTVO KONDENZACIJE.

* — <https://www.economy.rs/zivot-i-stil/porodica-i-dom/sve-o-termoizolaciji/http://eko-neimar.com/postavljanje-termoizolacije/>

Sociologija i socijalna psihologija razlikuju dva oblika društvene izolacije: socijalnu nepovezanost i percipiranu izolaciju.³ Socijalnu nepovezanost karakteriše nedostatak kontakta sa drugima, a njeni aspekti su skromna društvena mreža, retke socijalne interakcije i nedostatak učešća u društvenim aktivnostima i grupama. Percipirana izolacija se karakteriše subjektivnim doživljajem manjka u socijalnim resursima, kao što su druženje i podrška. U tom spektru se nalazi osećaj usamljenosti i isključenosti.⁴ Istraživanja pokazuju da usamljenost koja nastaje kao

3 — Erin York Cornwell and Linda J. Waite, *Social Disconnectedness, Perceived Isolation and Health among Older Adults*, Journal Health Social Behaviour, 2009, 50
4 — Baarsen Berna and all, *Lonely but Not Alone: Emotional Isolation and Social Isolation as Two Distinct Dimensions of Loneliness in Older People*. Educational and Psychological Measurement, 2001.

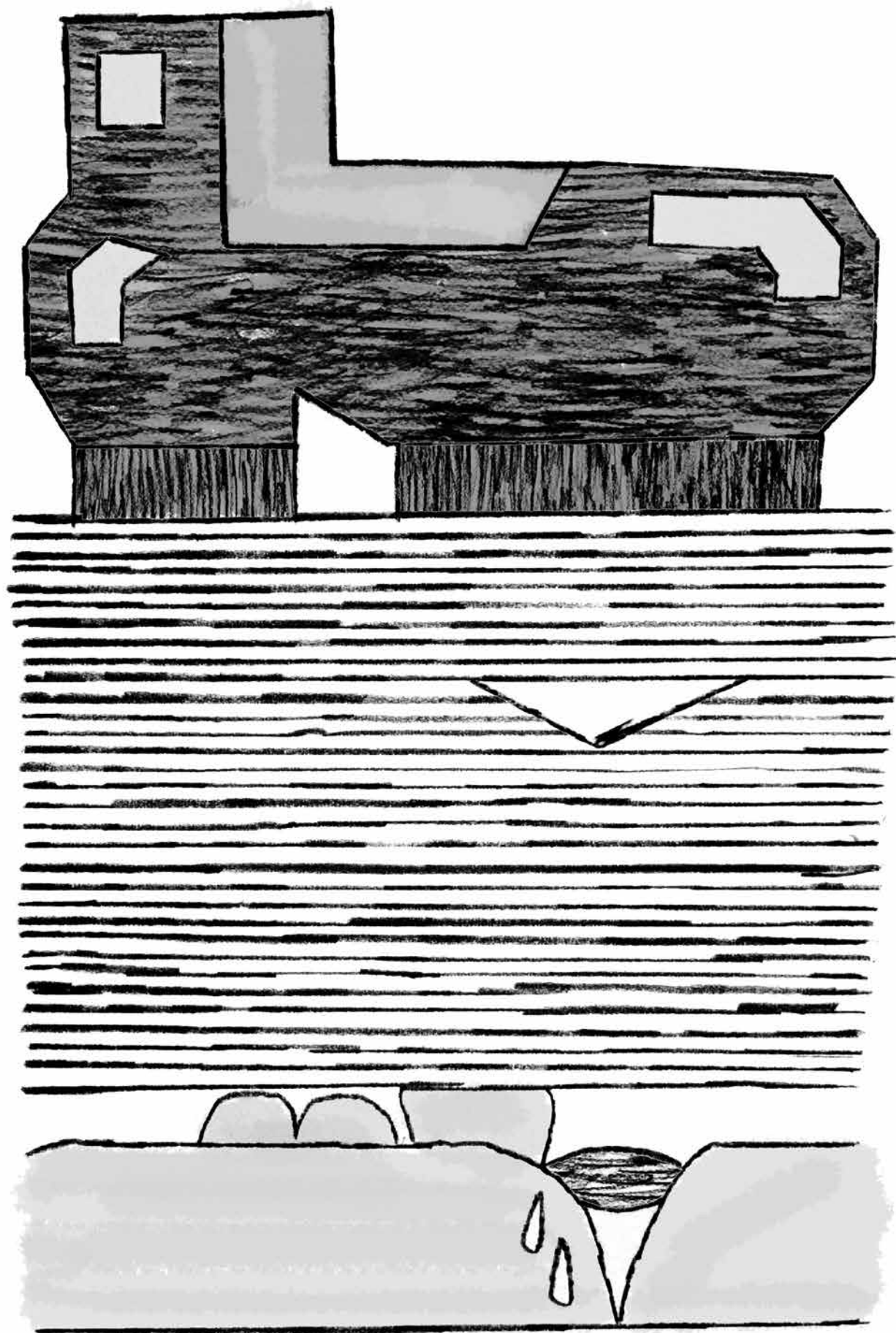
posledica socijalne izolacije dovođi do: a) smanjenja mase u prednjem delu moždanog korteksa, regiji važnoj za donošenje odluka i društveno ponašanje i b) manjeg hipokampusa, što utiče na izmenjeno lučenje hormona stresa (kortizola), a to dovodi do raznih vidova fizičkih i psihičkih smetnji.⁵ Izolacija u ovom kontekstu podrazumeva smanjenje kontakta i povećanje osećanja usamljenosti, što ima za posledicu smanjeni potencijal za slobodno promišljanje, argumentovano zaključivanje, donošenje zasnovanih odluka, kao i za regulisanje stresa. Ova izolacija ne uzrokuje toliko asimilaciju koliko subjektu oduzima različite kapacitete, te on postaje lako podložan uticajima i manipulaciji.

U ELEKTROTEHNICI, U KONTEKSTU ELEKTRICNIH PROVODNIKA I ENERGETSKIH KABLOVA, IZOLACIJA JE IZMEĐU OSTALOG USMERENAJNA SPRECAVANJE PRETERANOG ZAGREVANJA. PROVOĐENJE ELEKTRICNE ENERGIJE KROZ PROVODNIKE (ŽICE) DOVODI DO TOGA DA SE JEDAN DEO ENERGIJE GUBI U OBLIKU TOPLOTE. AKO PROVODNICI NE BI BILI IZOLOVANI, A JOŠ I NEADEKVATNOG PREČNIKA, MOGLO BI DA DOĐE DO PREGREVANJA. IZOLATOR SPRECAVA DODIRIVANJE PROVODNIKA, KAO I KONTAKT PROVODNIKA I LJUDSKOG TELA ILI DRUGIH OBJEKATA.** STOGA IZOLOVATI, IZMEĐU OSTALOG, PODBAZUMEVA SPROVOĐENJE MERA KOJIMA SE SPRECAVA PREGREVANJE KABLA KOJE BI SE DESILO USLED DODIRIVANJA PROVODNIKA, A ZA POSLEDICU BI MOGLO IMATI I IZBIJANJE POŽARA. DAKLE, POŽAR SE SPRECAVA TIME ŠTO SE POJEDINI PROVODNICI ILI GRUPACIJE IZDVAJAJU TAKO DA SE ONEMOGUĆI NJIHOV KONTAKT.

5 — Sandra Duzel and all, *Structural Brain Correlates of Loneliness among Older Adults*, <https://www.nature.com/articles/s41598-019-49888-2.pdf>

** — <https://www.mojaradionica.com/energetski-provodnici-u-domacinstvu/>

U psihoanalizi i delu psihodinamski orijentisanih praksi o izolaciji se govori kao o mehanizmu odbrane od intenzivnih, za osobu neprijatnih osećanja. Stoga osoba može bez posebnog uznemirenja da priča o temama koje su za nju vrlo bolne. Sadržaj nije potisnut, samo mu je oduzet značaj. U širem smislu, o izolaciji se može pričati i kao o postupku kojim se osoba odvaja od svih za nju potencijalno povređujućih aspekata življenja, što joj može doneti neke „dobrobiti“ ali i uskratiti mnoge mogućnosti. „Dobit“ podrazumeva da osoba prividno stiće kontrolu nad onim što bi je potencijalno uznemirilo, te životno izgleda funkcionalna, ali je posledica toga onemogućavanje sticanja novih iskustava koja bi doprinela daljem razvoju. U ovom smislu, izolacija podrazumeva izvesnu vrstu emocionalne anesteziranosti u kontekstu određenih tema sa pratećim osećanjem psihološkog osiromašenja, kao i manjak težnje ka autentičnom ljudskom kontaktu. Rezultat ovog vida izolacije je i suspregnutost

empatskih kapaciteta i mogućnost razumevanja emocionalnih stanja i intenzivnih osećanja drugih ljudi. Stoga, posledica nije neka asimilacija okruženja, već odsustvo učestvovanja u društvenom životu, pogotovo onom koji zahteva emocionalno ulaganje.

OLIGARHIJA I STRAH OD SMRTI

Za bolje razumevanje izolacije u društveno-političkom kontekstu, od presudnog značaja je razumevanje pojma oligarhije – poretka u kojem mala grupa ljudi poseduje neke od ključnih monopola i time ostvaruje/održava političku prevlast. Prepoznajemo je po stepenu moći koji ima dominantna društvena grupa koja je, pritom, sve uradila da onespobli mehanizme za suzbijanje oligarhijskih tendencija kao što su podela vlasti, transparentnost rada, kritika i nadgledanje od strane medija, politička svest građana... To za posledicu ima vladavinu/državu u kojoj propisi važe i strogo se primenjuju na srednju i nižu klasu, ali ne i na dominantnu grupu. Oni se na propise pozivaju samo kada su im od koristi, u suprotnom ih stavljaju van snage.

Intuitivno ili smišljeno, dakle, dominantna društvena grupa koristi se logikom svih pobrojanih principa izolacije, koji su usmereni na to da ona što duže živi u svojoj oligarhijskoj auri. Zapravo, u stalnom naponu da se održi u političkom životu, odnosno da se brani od straha od političke smrti, dominantna društvena grupa poseže za ovim izolacionističkim praksama.

● Pregrevanje političke situacije se sprečava time što se pojedini društveni akteri (provodnici društvenog nezadovoljstva koje preti da izazove politički/društveni požar), zatvaraju i tako se sprečava njihov

međusobni kontakt, kao i kontakt sa ostatkom nezadovoljne zajednice. Zatvor je svakako najsnažniji okvir za kodifikovanje celokupnog ponašanja, opšta forma mehanizama za potčinjavanje jedinki. Tako su nakon protesta u Beogradu i Novom Sadu početkom jula 2020, na kojima su građani iskazali nezadovoljstvo načinom upravljanja zdravstvenom krizom, prekršajni sudovi u ekspresnim postupcima doneli ukupno 43 osuđujuće presude.⁶ Skoro polovina ovih presuda doneta je na osnovu iskaza policajaca, dok iskaze građana sudije nisu smatrale istinitim. Ali i van toga, država primenjuje izolacione sisteme putem svojih ideoloških aparata koji dozivaju pojedinca da se prepozna u njihovim agentima (sveštenicima, političarima i sl)⁷ i time izdvoji od onih koji to potencijalno ne čine.

● Da bi se sprečila neka praksa, aparat vlasti sistematski onemogućava rad organizacija i pojedinaca koji tu vlast problematizuju i zastrašuju njihove saradnike i saveznike. Na ovaj način na njih vrši pritisak, procenjujući da te organizacije ne mogu da „prežive“ bez kontakata i razmene sa svojim okruženjem. Neki od sistema pritiska su i ekonomska uskraćivanja, te pojedine organizacije godinama ne dobijaju bilo kakvu finansijsku podršku od gradske uprave Beograda. Asocijacija Nezavisna kulturna scena Srbije tako je, nakon rezultata godišnjeg konkursa Sekretarijata za kulturu Beograda 2018. godine, u saopštenju istakla da je „uočljivo da su vaninstitucionalni akteri u kulturi koji već dugu niz godina kreiraju širu kulturnu i umetničku scenu grada u potpuno-

sti ostavljeni bez podrške ili poniženi simboličnim iznosima, namenjenim za značajne programe“. Ekonomska deprivacija, kao i uskraćivanje drugih prava slobodnih umetnika, problem je na koji su 2016. godine ukazala i brojna reprezentativna udruženja⁸, navodeći u zajedničkom saopštenju da „gotovo 2.500 samostalnih umetnika i članova njihovih porodica i dalje čekaju konačno rešenje oko overe zdravstvenih knjižica i mogućnosti da se leče, kao i rešenje dugogodišnjih problema dugovanja za doprinose koji im se pripisuju, a za koje su krive lokalne samouprave“.

● Kako bi se održala pozicija dominantne društvene grupe, sprovodi se udruživanje koordiniranih nasilničkih grupa (svojevrsnog oligarhijskog izolatora) i medija (kao svojevrsne parne brane sistema). Tako udruženi oni sprečavaju hlađenje društvenog prostora u pogledu podrške grupaciji na vlasti. Jedan od pokazatelja da se nasilničke grupe ne sankcionišu je i manjak tužbi ili često prekinuti procesi protiv pripadnika takvih grupa (kao što je npr. odluka Apelacionog suda 2019. godine da oslobodi Gorana Davidovića za izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti tokom napada na učesnike antifašističkog skupa u Novom Sadu u oktobru 2007).

„Bombardovan“ kreiranim podacima iz realnosti koji produkuju strahove, pojedinac stalno teži da smanji osećaj neprijatnosti, te se

6 — <https://www.cins.rs/protesti-sud-na-strani-policije-u-zatvor-i-zbog-psovke/>

7 — Luj Altiser, Ideologija i državni ideološki aparati: Beleške za istraživanje, Loznica, Karpos, 2009.

8 — Udruženje dramskih umetnika Srbije, Udruženje likovnih umetnika Srbije, Udruženje likovnih umetnika primenjenih umetnosti i dizajnera Srbije, Udruženje književnika Srbije, Srpsko književno društvo, Udruženje filmskih umetnika Srbije, Udruženje filmskih glumaca Srbije, Udruženje muzičara džeza, zabavne i rok muzike Srbije, Udruženje kompozitora Srbije, Udruženje orkestarskih umetnika Srbije, Udruženje muzičkih umetnika Srbije, Udruženje baletskih umetnika Srbije, Udruženje dramskih pisaca Srbije i Asocijacija srpskih arhitekata.

U RAZLIČITIM SISTEMIMA SAVREME-
NIH PLESNIH PRAKSI IZOLACIJA POD-
RAZUMEVA SPOSOBNOST DA SE
JEDAN DEO TEĻA (KAO ŠTO JE GLAVA,
GRUDNI KOŠ, KARLICA...) POKREĆE,
DOK JE OSTATAK TEĻA U STANJU
MIROVANJA.*** POVEZANA JE SA MO-
GUĆNOSTU ODVAJANJA RAZLIČITIH
DELOVA TEĻA I NJIHOVIM NEZAVIS-
NIM ANGAŽOVANJEM – SEPARIRANOST.
SEPARIRANOST TEĻA OMOGUĆAVA
DA RAZLIČITI DELOVI VRSE POKRETE
KOJI MOGU BITI RAZLIČITI PO RITMU,
INTENZITETU, VOLUMENU, PRAVCU I
SMERU, ČIME SE USLOŽNJAVA OPSEG
PLESNIH OPCIJA I KOREOGRAFSKIH
ZBORA. U TOM SMISLU IZGLEDA
KAO DA DELOVI TEĻA „NE ZNAJU“ ŠTA
DRUGI DELOVI RADE ALI UPRAVO
SUPROTNOST PLESAC STIČE VEĆU MO-
GUĆNOST KONTROLE NAD TEĻOM
KAO CELINOM. IZOLACIJA I SEPARA-
CIJA OVDE NE ZAHTEVAJU NEKO
ODSTUPANJE OD ANGAŽOVANJA, VEĆ
„RASCLANJAVANJE“ KAKO BI SE
BOLJE SAGLEDAO SVI VIDOVITEĻES-
NOG ANGAŽOVANJA I USPEŠNIJE
UPRAVLJALO CELOKUPNIM TEĻESNIM
SISTEMOM.

*** — <https://www.danceadts.com/edsupport/fallseason/vocabulary.htm#IMPROVISATION>:

odriće kontakta sa sobom i drugima. Ovo povratno osobu čini manje zainteresovanom za okruženje i zajednicu. Ne znamo kakvi bi bili podaci sada, deset godina nakon prvobitnog istraživanja i kada bi se uzorak pravio sa cele teritorije Srbije, ali je istraživanje iz 2010. pokazalo da samo 5% stanovnika Beograda misli da može da promeni stvari koje im se ne sviđaju u njihovoj lokalnoj zajednici, a samo 6% da može da utiče na odluke koje se donose u lokalnoj upravi.⁹ Sistem se trudi da nauči građanina da bude neaktivan. Fuko smatra da je to rezultat disciplinske tehnologije kojom se stvara „poslu-

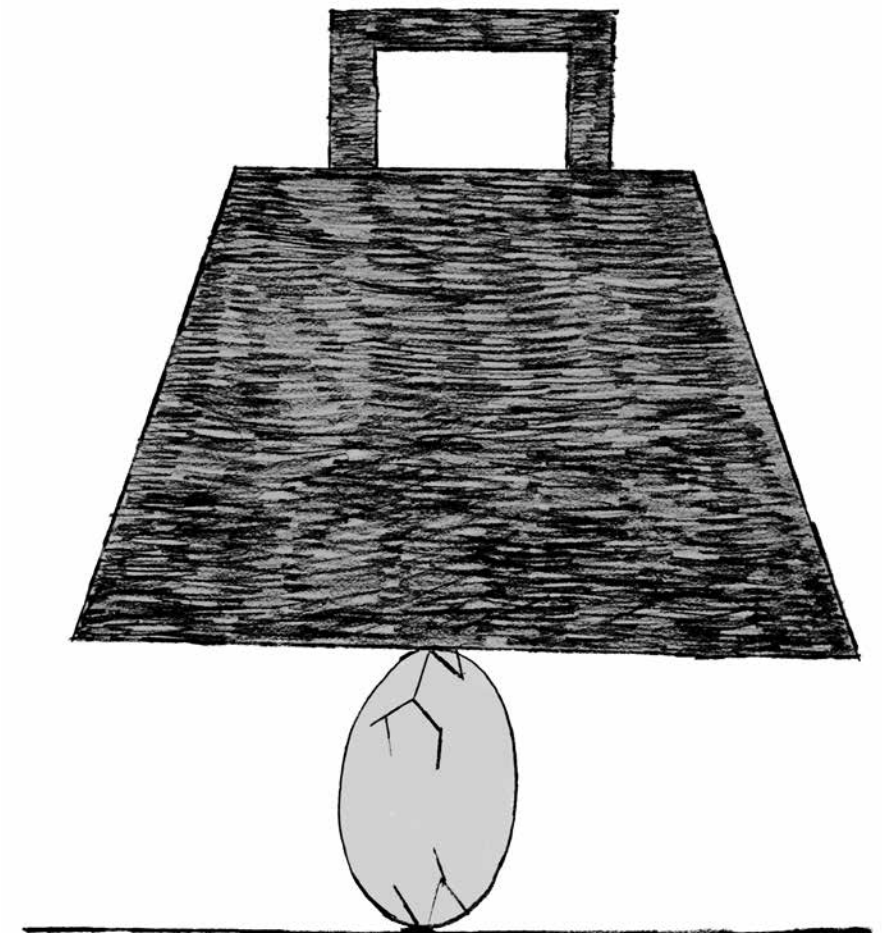
šno (telo) koje može pokoriti, iskoristiti, transformisati i poboljšati”.¹⁰ Cilj je da se stvori disciplinska mera moći, introjektovana forma nadgledanja. Tako svaka osoba počinje da disciplinuje samu sebe u svojoj pasivnosti.

Grupa koja sprovodi političku prevlast svoju poziciju moći dodatno ostvaruje postupcima koji građanima stvaraju doživljaj usamljenosti u borbi za osvarivanje sopstvenih prava. Građani se stalno guraju u poziciju bespomoćnosti, a istovremeno se kriminalizuju sve inicijative koje im pružaju podršku. Tako, na primer, član 131. Zakona

o izvršenju i obezbeđenju, kojim se uređuje postupak u kome sudovi i javni izvršitelji prinudno namiruju potraživanja izvršnih poverilaca i koji legalizuje izbacivanje građana iz njihovih domova, propisuje novčanu kaznu za svako lice koje ometa sprovođenje ovog izvršenja. Na taj način su svi koji dolaze da podrže ljude koje bi policija da izbac iz stanova, takođe, podložni kažnjavanju.

Izolacija ima za cilj stalno raščlanjavanje društva, kako bi centri vlasti mogli lakše da upravljaju njime, odnosno kako bi se napravila složena društvena koreografija koju je teško dekonstruisati. Tako dominantna društvena grupa usklađuje sve ove aktere u sprovođenju svojih izolacionističkih praksi – kolonijalizovane institucije, medije, nasilničke grupe, sudstvo, pasivnog i anestetiziranog građanina... kako bi se održala u životu i smanjila svoj strah od političke smrti.

Psihodinamski orijentisani autori navode da je strah od smrti u osnovi svih naših anksioznosti, te da ozbiljno suočavanje sa životom ne može da izuzme priču o smrti. Svi naši postupci da negiramo ove strahove koliko god se, sa jedne strane, činilo da unose nekakav spokoj, sa druge strane nas odvajaju od svesti koliko je život povredljiv. Ako nema doživljaja povredljivosti života, nema ni svesti o njegovoj važnosti. Na to prazno mesto važnosti uskače kapitalizam, zahtevajući da se ukine bilo kakvo pridavanje važnosti životu. Kapitalizam će rado da koristi strah, ali čini sve da negira smrt. U tom pravcu pokazuje prilično konzervativističku orijentaciju, zapravo ukida bilo kakav mogući estatički princip. Za razliku od grčevitog održavanja nekakvog života oligarhije, estatičnost podrazumeva prihvatanje izazova, zapravo rizik. Rizik znači dovesti sebe u pitanje – svoj smisao, ciljeve, granice svog delo-

vanja, ispravnost svojih mehanizama. Prihvatanje iskustva svoje povredljivosti i smrtnosti, podrazumeva vitalnost bilo kakve političke opcije, pa i dominantne društvene grupe. Opcija koja nije spremna da sebe dovodi u pitanje gubi bilo kakvu mogućnost da politički život živi stvaralački, već se energija i resursi usmeravaju na opsesivno održavanje pozicije moći koje joj, zapravo, (prolongirano) donose „sigurniju i traj-

niju smrt“ nego što bi bio slučaj sa smislenim, prirodnim nestajanjem. Zapravo, u paničnom strahu od svoje smrti, dominantna grupa pokušava da koristi razne postupke izolacije koji je, kao na kakvim aparatima za reanimaciju, veštački održavaju u jalovosti navodne pozicije moći. Ne shvatajući, pritom, da izolacionistički postupci samo upadljivo potvrđuju koliko je lako povredljiva. ■

9 — http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2012_04/t04_0194.htm

10 — Mišel Fuko, *Nadzirati i kažnjavati*, Prosveta, Beograd, 1997.

Driton Selmani
„The Noise“
Instalacija specifična za lokaciju, kompjuterski sečena slova od vinila na belom kamionu, 500×250cm, 2019.
Prikaz postavke sa Skenderbegovog trga u Prištini
fotografija / Majlinda Hodža
Ljubaznošću umetnika i Eugster // Beograd

Driton Selmani
„Flag Of Tomorrow“
Vareni čelik, mehanizam za okretanje na vetru, 250×300cm, 2020.
Prikaz postavke sa *Almissa Open Art Festivala*, Omiš (Hrvatska)
fotografija / Toni Meštrović
Ljubaznošću umetnika i Eugster // Beograd

As ————— Soon

Slow as Possible

Početkom septembra 2020, tačnije 5. septembra kada se navršilo 108 godina od rođenja američkog avangardnog kompozitora Džona Kejdža, u crkvi u Halberštatu (Halberstadt), malenom gradu u istočnom delu Nemačke, brojni poštovaoci Kejdžovog dela sa maskama na licima okupili su se da posvedoče prvoj promeni tona za sedam godina, u najdužem izvođenju jednog muzičkog dela. Naime, u crkvi Svetog Burharda (St. Burchard) još 2001. godine, na 89 godišnjicu rođenja Džona Kejdža, započelo je izvođenje Kejdžovog dela ORGAN 2 ASLSP - As SLOW as Possible (Orgulje 2 - Što je sporije moguće). Poslednja promena tona na ovom najdužem koncertu na svetu, koji će trajati ukupno 639 godina, dogodila se 2013. godine. Baš ovog septembra, u sred pandemije, „odsviran“ je taj sedmogodišnji neprekidni akord. Dodavanjem

dve cevi na orguljama (tonovi „gis“ i „e“) započeto je sviranje novog sazvučja koje će trajati narednih 2527 dana.

Koncert koji će trajati sve do 2640. godine, zamišljen kao ekstenzivna interpretacija sa ekstremno dugim trajanjem, na početku je delovao kao utopijska zamisao, dok danas, nakon 19 godina, okupira svetsku pažnju. Po uzusima tržišnog modela razmišljanja i poimanja sveta u kome živimo, ceo projekat može zaličiti na profitabilan produkt kreativnih industrija upakovan u podršku lokalnom turizmu i kulturnom nasleđu, sa ciljem stvaranja „viška vrednosti“. Crkva u Halberštatu je postala svojevrsno hodočasničko mesto Kejdžovih fanova i, što je najzanimljivije, sa ovakvim scenarijem ima potencijal da to bude narednih šest vekova (!). U svetu sveopšte komercijalizacije i poljuljanih vrednosti možemo

pomisliti da je Kejdz̃ izvođenjem ovog dela „podigao sebi spomenik“, slično kako planira Marina Abramović već osmišljenim scenarijem svoje sahrane koja će se istovremeno desiti u tri grada. No, znamo da nije tako. Kejdz̃ je umro pre nego što je zaživeo ASLSP i autori projekta mogu samo da zamišljaju šta bi odgovorio kada bi ga upitali šta misli o projektu. Možda samo: „*That is a very good question. I do not want to spoil it with an answer*“¹. Kejdz̃ je prvobitno komponovao samo delo za klavir (1985), a jedna od referenci bilo je i poslednje poglavlje „Soft morning, city! Lsp!“ Džojsovog „Fineganovog bdenja“, dela koje je pisano oko 17 godina. Na zahtev nemačkog muzičara Gerda Cahera (Gerd Zacher), 1987. Kejdz̃ je kompoziciju prilagodio za orgulje. Izvođenje dela obično je trajalo između 20 i 70 minuta, a autor nikada nije precizirao koliko ga tačno treba izvoditi. Tek pet godina nakon njegove smrti, na jugu Nemačke, na simpozijumu orgulja u Trossingenu (Trossingen) 1997. godine, grupa vizionara i entuzijasta – teoretičara muzike, filozofa, teologa i graditelja orgulja, započela je planove u vezi sa ovim „projektom nade“ kako ga naziva Rajner O. Nojgebauer (Rainer O. Neugebauer), direktor „Orguljaške fondacije Džon Kejdz̃“ iz Halberštata. Prvobitna ideja o trajanju od hiljadu godina brzo je odbačena da bi se izbegla reminiscencija na nacističke planove „hiljadugodišnjeg rajha“. Kada je za mesto izvođenja određena napuštena romanička crkva u Halberštatu, u kojoj su se nalazile **čuvane** srednjovekovne orgulje koje je napravio Nikolaus Faber (Nicolaus Faber) 1361. godine, broj 1361 oduzet je od godine novog milenijuma – 2000. i time je određeno vreme izvođenja – 639 godina.

Džon Kejdz̃ je muziku stvarao kao „otvorenu“ umećničku formu i ukazivao na važnost komunikacije između prostora i vremena kako bi ona „zvučala“ onako kako „izgleda“. Tako je i započeo ovaj transepohalni komad vremena: crkva u Halberštatu je postala zvučni prostor između prošlosti i budućnosti, deo večnosti. Zvukovi traju mesecima ili godinama i prenose osećaj bezvremenosti ili zaustavljanja vremena.

Ubrzano i fluidno

Danas, kada se sve meri sekundama, kada je neizvesnost toliko narasla da ne možemo predvideti šta će se dogoditi za šest meseci a kamoli za šest vekova, fascinira činjenica da postoji grupa ljudi, u okviru male privatne inicijative, koja volonterski radi nešto što prevazilazi njihov životni

vek. „Oročeni“ smo, limitirani, osuđeni na instant akcije i kratkoročne radnje koje brzo daju merljive rezultate. Živimo po diktatu informacionog društva, digitalnog prenosa podataka unutar surovog *nadgledanog* neoliberalnog kapitalizma. Politička agenda tzv. demokratije koju je uništio diktat tržišta usmerila je i vlade naših država, pa i administracije međudržavnih zajednica da „za svoga mandata“ sprovode samo kozmetičke mere koje brzo i lako pokazuju benefite, merljive u istraživanjima njihove popularnosti, rejtinga ili broja glasova na izborima, ali ne nužno benefite ni u kvalitetu života ljudi danas a nek-moli generacija koje dolaze. Nema sistemskih poduhvata i reformi čiji se efekat može videti duže od četvorogodišnjeg mandata i novog izbornog ciklusa. Hronični nedostatak vizije, etike i odgovornosti postao je okvir naših života i svaki višegodišnji, a kamoli viševekovni, projekat u bilo kojoj oblasti većini deluje kao poduhvat zanesenjak, tek retkima kao vizionarski i herojski čin koji daje nadu našoj civilizaciji.

Danas više nego ikad imamo razloga da se zapitamo da li će civilizacija preživeti ne samo pandemiju, već i globalnu ekonomsku krizu, klimatske promene, migracije, dominaciju tehnologije, veštačku inteligenciju, zagađenje, nasilje... Razvoj nauke i moć savremene tehnologije čine mogućim da od odluka jednog pokoljenja zavisi budućnost vrste *homo sapiensa*. Poslednja dva veka ispisuje se istorija ubrzanja, a danas se život pretvorio u „histeričnu seriju prenaseljenih trenutaka“ (Tomas Hillan Eriksen). Naš *fluidni život*, kako ga definiše Zigmund Bauman, ispunjen je neizvesnošću u kojoj se uslovi i okolnosti pod kojima civilizacija funkcioniše menjaju toliko brzo da se novi načini delovanja ne mogu prirodno sjediniti sa navikama i rutinama pojedinca i grupa. Tehnologija je učinila čoveka zavisnim od informacija koje se množe u preobilju. Deficitarne kategorije postaju *pažnja drugih* da čuju i vide nas, kao i naše usporeno i *povezano vreme* da čujemo i vidimo druge. Tržišni liberalizam i individualizam proizveli su *nove oblike ranjivosti*, koje je u potpunosti ogolila pandemija korone. Pred nama se u apokaliptičnim sekvencama ukazuju napukline neoliberalnog kapitalističkog sistema. Pandemija je proizvela društvene promene unutar država, a istovremeno i geopolitičke promene na globalnom planu. Naučnici sve više govore o teoriji *Tukididove zamke* (Graham Elison) povodom odnosa Kine i Amerike. Neizvesnost lebdi u vazduhu, a vreme se ubrzalo toliko da je, postavši fragmentarno, gotovo prestalo da postoji. Zgusnulo se, postalo epohalno. Kao da više ne živimo linearno kalendarsko, već *istorijsko vreme*, koje u kratkom periodu od nekoliko meseci donosi količinu promena koja se nije dogodila u prethodnih nekoliko decenija.

Darja S. Radaković, 2020.

Čini se da je akceleratívni globalizam velike zapadne sile „koštao glave“. Strateška proizvodnja najosnovnijih proizvoda izmeštana je decenijama unazad na Istok, gde se za sitne pare plaćala radna snaga a nije se moralo mnogo brinuti o zaštiti životne sredine. Kina je u pandemiji kao nekadašnja *velika svetska fabrika*, a danas i velika tehnološka super sila, pokazala svoju dominaciju, dok se Amerika i zapadni svet spasavaju palijativnim nesistemskim ekonomskim merama. Na početku krize, države unutar Evropske unije (EU) demonstrirale su apsolutni izostanak empatije: svi su radili samo za sebe a protiv drugih, otimajući se za zaštitnu opremu i respiratore, podižući i zatvarajući nacionalne granice, za koje su godinama unazad tvrdili da ne postoje; svi su nastupali antiliberalno stvarajući elemente za destrukciju neoliberalnog kapitalizma, koji je pokazao potpunu nesposobnost da rešava domaće probleme i veliku sposobnost da izvozi krize.

(Re)konstrukcija znanja i etike

Živeti u istorijskim godinama nije lako, a baš sada nam se pružila prilika da celishodnije sagledamo ulogu čoveka na ovoj planeti, da budemo vizionari, da preuzmemo odgovornost bar za narednih šest vekova, kao orguljaška zajednica okupljena oko *ASLSP-a*. Kriza je otvorila *a window of opportunity*. Naši usporeni životi tokom karantina i policijskih časova širom planete u vreme pandemije dokaz su da kvalitet života ne zavisi od visoke produktivnosti i mahnite potrošnje. Odjednom je postalo smisleno i realno govoriti o reformi društva i ekonomije.²

Virus je kao efektom *crnog labuda* poljuljao endističke konstrukte s kraja 20. veka – *kraj istorije* (Fukujama), *kraj*

1 — Džon Kejdz̃, *Silence*, napomene uz predavanje „Lecture on Nothing“, strana 126.

2 — Thomas Hylland Eriksen, *A window of opportunity*, 12.06.2020. <https://www.eurozine.com/a-window-of-opportunity/> (pristupljeno 15.09.2020)

ideologije, kraj geografije (Mekluan). Kriza bi mogla proi-zvesti povratak odgovornog državnog sistema na velika vrata – države koja vodi računa o dobrobiti stanovništva u domenu zdravlja, nauke, ekonomije, socijalne zaštite, obrazovanja, zaštite životne sredine i kulture – kako za današnje tako i buduće generacije. I kao što je ASLSP „projekat nade“, tako valja imati nade da će čovečanstvo imati vremena, mudrosti i znanja da iskoristi potencijal za promene. Glavna prepreka tome trenutno se ogleda u potpunoj dekonstrukciji autoriteta znanja, autoriteta istine i morala. Živimo u vremenu u kome se pojam istine račva i ne samo da nemamo globalne i lokalne autoritete koji su zaslužili poverenje, već veliki deo zajednice više ne traga za istinom u pravom smislu. Prenamnoženi *proizvođači informacija* konstruišu različite autonomne istine, pri čemu *pogoni istine* ne ulaze u međusobnu polemiku, ne propituju, ne polemišu, već jednostavno odbacuju ili vulgarizuju onu drugu.

I nauka, budući neretko službenica krupnog kapitala, u velikoj meri izgubila je autoritet, a akademski krugovi podređeni metodama naučne metrike takođe se rangiraju u sistemu koji više kvantifikuje nego što se bavi kvali-

tativnim karakteristikama naučnih istraživanja. Ipak, u nauku i etiku se najviše uzdamo, baš onako kako je nedavno preminuli akademik prof. dr Marko Anđelković, generalni sekretar SANU i jedan od najznačajnijih srpskih genetičara, govorio: „U vezi sa razmatranjem razvoja i primene nauke i njenih saznanja, dominantno je pitanje etike. Moglo bi se reći da je nauka neutralna, u smislu da naučno znanje samo po sebi nije ni dobro ni loše, da ono nema etičku konotaciju sve dok ne dođe do njegove primene“³. Tragom etike u ovom zgusnutom vremenu, dolazimo do saznajno-stvaralačkih nagona koji nisu mogli biti zastavljeni ni policijskim časom ni vanrednim stanjem.

Otkrivanje istine

Umetnost živi i kad je nevidljiva, umetnik stvara i kad je u neradu. Od umetnika-stvaraoca, očekuje se anticipatorski sveobuhvatni pogled na okruženje, pogled koji će postaviti pitanja i pokrenuti diskusije, koji će voditi ka uspostavljanju etičkih matrica i humanijeg društva. Paradoksalno, internet kao jedan od *pogona informacija* i mesta nadzora i našeg nemira, u vreme karantina bio je preplavljen brojnim onlajn programima iz kulture i umetnosti. U najtežim trenucima kada smo se suočavali sa apokaliptičnim scenama, strahom i neizvesnošću bila je to velika pomoć i radost za duševno zdravlje. Ipak, vremenom smo postali prezasićeni *onlajn* sadržajima i sve više željni *Real Faces*. *Real Places* kako je glasio slogan prvog postkarantinskog filmskog festivala kod nas – 13. Međunarodnog festivala dokumentarnog filma Beldocs, održanog početkom septembra u kombinovanom *onlajn* i *oflajn* formatu.

U periodima između talasa ili pikova virusa uspevale su da se dese neke važne izložbe (*Refleksije našeg vremena: Akvizicije Muzeja savremene umetnosti 1993–2019*. u MSUB i Legatu Čolaković, 30. Memorijal Nadežde Petrović u Čačku), a neke su, poput *Oktobarskog salona* (Beogradskog bijenala), odložene za sledeću godinu. Lično iskustvo u kuriranju dve izložbe i organizovanju njihovih pratećih programa tokom juna (kada smo ono bili „pobedili koronu“), bilo je posve novo, sa dosta nepoznanica i promena u hodu. Umetnici iz inostranstva nisu mogli da doputuju, neki radovi nisu mogli da budu predstavljeni, nešto od opreme nije smelo da se koristi... Ipak, susreti u pravom galerijskom prostoru sa umetnicima i publikom bili su okrepljujući. Teme i preokupacije umetnika su ostajale iste ili slične, sada sagledane i iščitane u potpuno drugačijem kontekstu.

3 — *Ekološki* magazin, Radio Beograd 2, 19. april 2020. godine

Takođe, tokom juna otvorena je izložba Raše Todosije-vića *Hvala Raši Todosijeviću, zahvalna Srbija* u bioskopu „Balkan“, privatno-javnom izložbenom prostoru Fondacije Saša Marčeta (20. jun – 10. jul 2020). Najveću pažnju privuklo je ponovno izvođenje rada „Balkanski banket“, iz ciklusa „Bog voli Srbe“ (*Gott liebt die Serben*), čije izvođenje je Todosijević započeo 90-ih neposredno nakon pada Berlinskog zida i početka ratova na prostoru bivše Jugoslavije. Ovaj rad je svojevremeno otvorio diskusiju o promenljivosti značenja simbola u zavisnosti od istorijskih okolnosti, kroz održavanje kolektivnog obeda na 17 kafanskih stolova prekrivenih crnim stolnjacima, organizovanih u prostoru u simbol svastike, koji nakon samog čina zadržava mobilijar pučke gozbe – tanjire sa ostacima pasulja, hleb i flaše najjeftinijeg lokalnog piva. Danas ovaj rad Raše Todosijevića sagledavamo unutar političkog i biopolitičkog konteksta, u „novoj normalnosti“ sveta koga pandemija svakodnevno menja. Procene ekonomista o snazi krize unutar postojećeg trenda siromaštva, ukidanja srednje klase i grupisanja bogatstva u rukama malobrojnih vlasnika krupnog kapitala, dovode običnog čoveka do brige za golu egzistenciju. Rad „Balkanski banket“ podseća da su principi informacionog društva doveli do biopolitičke kontrole svakodnevnog života ljudi, a taj trend postaje snažniji nego u totalitarnim društvenim uređenjima. Naši dometi (unutar države-logora)⁴ ograničeni su na osnovne egzistencijalne potrebe i preživljavanje a, u takvim okolnostima, nema kritičkog mišljenja i emancipacija društva je daleki san.

Sličan pesimistički ili tehnopesimistički pogled na svet dao nam je dokumentarni film *iČovek (iHuman)* rediteljke Tonje Heslen Šejn (Tonje Hessen Schei), koji je zatvorio ovogodišnji Beldoks u amfiteatru ispred Muzeja Jugoslavije. Dokumentarac u žanru političkog trilera o veštačkoj inteligenciji bavi se potencijalima najmoćnije i najdalekosežnije tehnologije našeg vremena da utiče na živote ljudi, društvo u celini i na našu budućnost u vremenu opšte hipokrizije. Na drugoj lokaciji u Beogradu u Kulturnom centru Magacin, od 1. do 14. septembra, imali smo priliku da u drugačijem svetlu sagledamo veštačku inteligenciju – na izložbi *Inteligencija IO* u okviru petog izdanja *Art+science* programa Centra za promociju nauke, koje se održavalo paralelno u Trstu, Lincu i Beogradu, ali i u virtuelnom prostoru *art+science lab*. Izložba *Inteligencija IO* kustoskinje Maje Ćirić predstavila je radove domaćih umetnika i transdisciplinarnih timova koji se bave specifičnim temama širokog fenomena veštačke inteligencije⁵. Znatno optimističnije, kustoskinja naglašava

4 — Đorđo Agamben, *Šta je logor?*, 2020, FMK, Beograd.
5 — Viktorija Vesna, Kristina Tica, Vladan Joler i Mateo Paskvineli,

va da je pandemija posebno doprinela uočavanju značaja ujedinjenja nauke i umetnosti, stvaralačko-saznajnih procesa jer, kako ističe, „...spajanjem sa umetnošću nauka uspeva ne samo da prevaziđe samodovoljnost već i da postane samosvesna mogućih instrumentalizacija“⁶. Izložba je omogućila sagledavanje kritičkog promišljanja umetnika i naučnika po pitanju veštačke inteligencije, učeći nas da se samo razumevanjem ovih procesa može zauzeti jasan stav prema tehnopatrijarhatu današnjice.

Još sredinom prošlog veka, Martin Hajdeger, preispitujući suštinu tehnologije i umetnosti, postavlja upravo umetnost kao protivtežu onome negativnom što donosi nauka – težnji da se zagospodari prirodom. „Promišljanjem tehnologije kroz umetnost, Hajdeger nam omogućuje da razumemo korene krize, ne samo tehnologije i umetnosti, već i savremenog mišljenja, koje je zasnovano na objektivnom proučavanju sveta, ali nam, takođe pomaže da shvatimo i samu suštinu odnosa tehnologije i umetnosti, kao večito otkrivanje istine...“⁷

Tragajući za istinom putem savremenih tehnoloških umetničkih praksi u polju virtuelne realnosti, nastalo je i pet radova autora Jana Kounena, Ane Knežević, Milada Tangšira i Dijega Kompbela, koji su predstavljeni na *VR izložbi* u okviru Beldoksa. Raznovrsni, ubedljivi i uzbudljivi radovi omogućili su nam nesvakidašnja iskustva istraživanja virtuelne realnosti, ali su nas naveli da se zapitamo nad budućnošću planete, da analiziramo pitanje slobode i ove vrlo jedinstvene momente našeg života na Zemlji.

I da zaključimo, bilo da je reč o tradicionalnijim umetničkim medijskim izrazima, bilo da se kao polje izraza koriste najsavremenije tehnologije, u vremenu kada je etika anestetizirana a poverenje u nauku poljuljano, uloga umetnosti je posebno važna. Nesvakidašnji, bezvremeni, besprostorni, imerzivni, participativni i utopistički koncepti umetnika danas mogu biti novi „projekti nade“ koji će rezultirati stvaranjem novih humanijih društvenih zajednica. Jedino emancipovano društvo u kome kultura zauzima važno mesto na društvenoj lestvici i u kome umetnost ne gubi svoj kritički ni subverzivni karakter biće u stanju da pročitava manipulaciju, populizam, kontrolu i eksploataciju i da zavapi za slobodom. Vreme je ionako prestalo da postoji, hod ka slobodi je važan i to as *slow as possible*. ■

Filip Kostić, Ana Todosijević, Ana Anastasov i Marija Šumarac (uz podršku Aleksandra Kilibarde i dr Bojana Keniga), Sunčica Pasuljević Kandić, dr Aleksandar Bulajić, Ana Popović, Isidora Pejović Blagojević i dr Maja Maksimović
6 — Maja Ćirić, *Ka artificijelnosti*, Katalog izložbe, Centar za promociju nauke, Beograd, 2020.
7 — Rajčetić, *Zdravko Tehnologija i umetnost*, Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku. ISSN 0023-5164. - Br. 136 (2012), str. 123-129

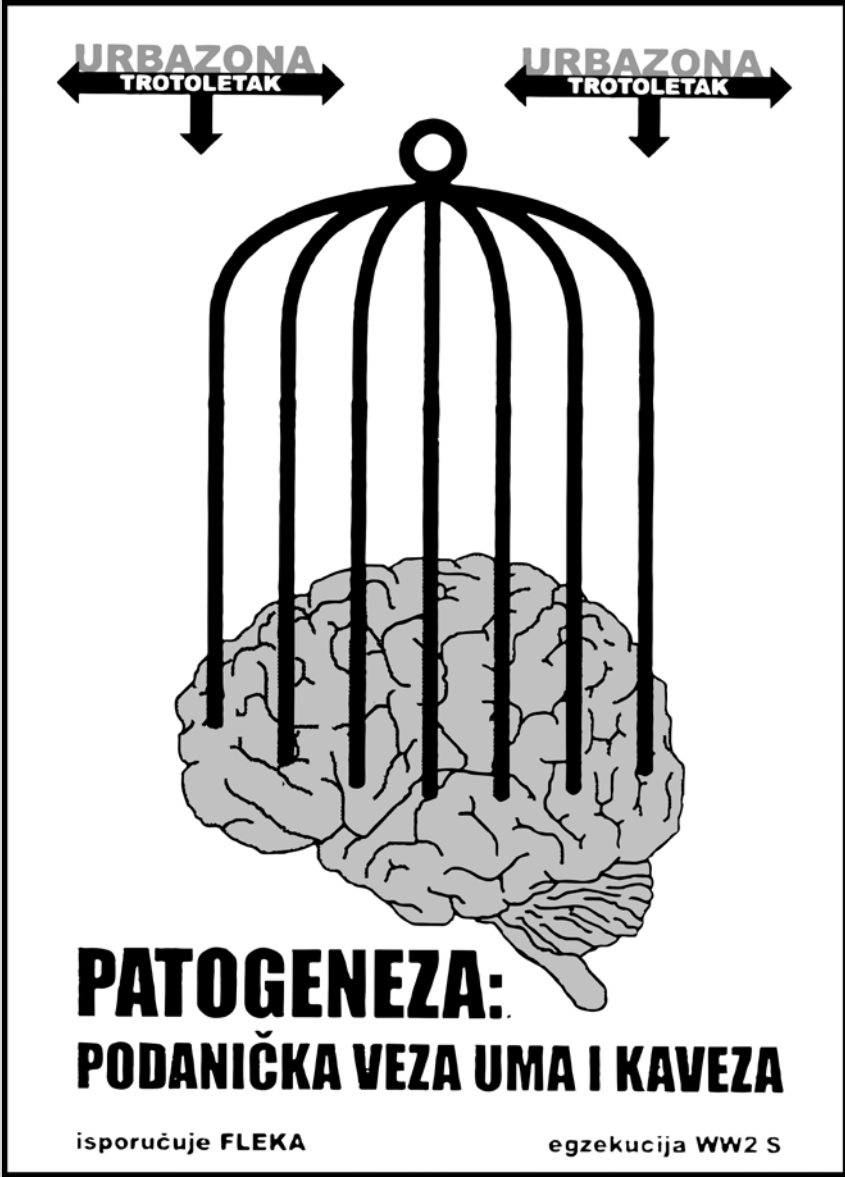
Branislav Nikolić
„Beskonačni stub“, keramika, 440×46×36 cm, 2019.
fotografije / Branislav Nikolić (cela skulptura)
Milenko Savović (slomljena skulptura)

OGLEDALO VREMENA

Miomir Grujić Fleka

U Beogradu, 10. oktobra, 2000.

Kao umetnik, novinar i animator kulture sa dvadeset godina javnog staža i statusom Javnog Ilegalca, dopuštam sebi Slobodu da se na ovaj način obratim Javnosti i Savremenicima. Kao pojedinačni pojedinac, bez ambicija i pretenzija u nastupelom grabežu za moć, pozicije i počasti, govorim u sopstveno ime, obavezan isključivo sopstvenim dosadašnjim radom u prilog osvajanja Slobode i Nezavisnog Mišljenja. Polazeći od notorne činjenice da je pojam lične i kolektivne Savesti moguće izvesti jedino iz pojma lične i kolektivne Svesti, i dalje, uzimajući u obzir višegodišnje, katastrofalno stanje pomenute kolektivne Svesti, ovaj Prigovor ne upućujem mnoštvu vlasnika lične Krivice, pa čak ni dezavuisanim institucijama, instancama i distancama Zajednice. Dopustite mi, dakle, da vašoj Pažnji ponudim sledeću argumentaciju: Prigovor Savesti ne upućujem Majstorima petorazrednog cinizma i tragi-

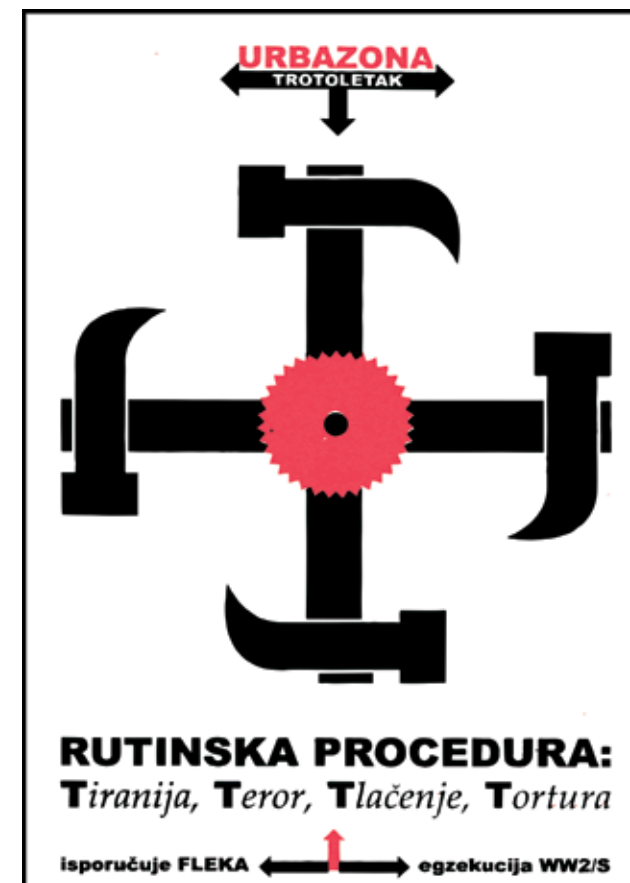
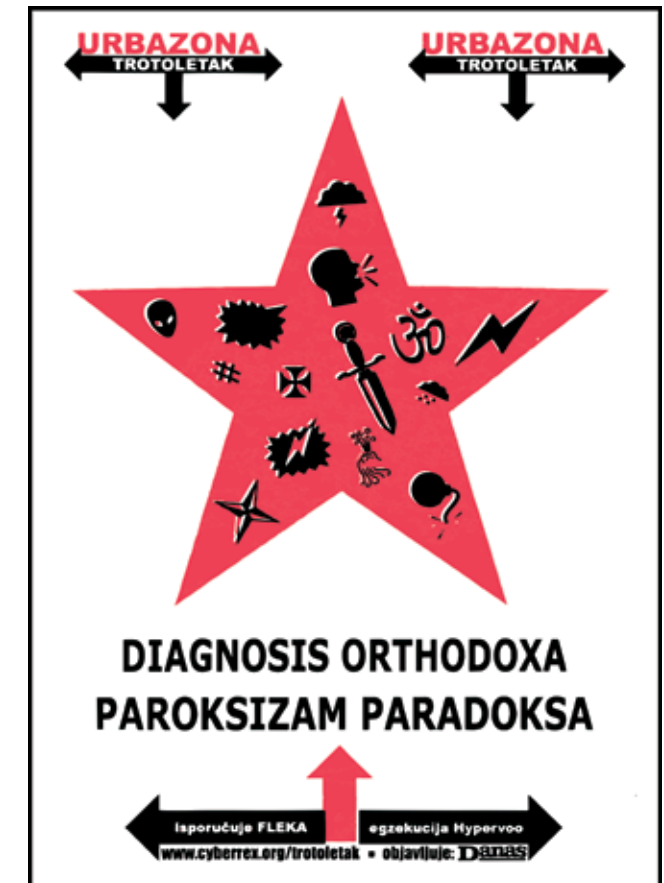
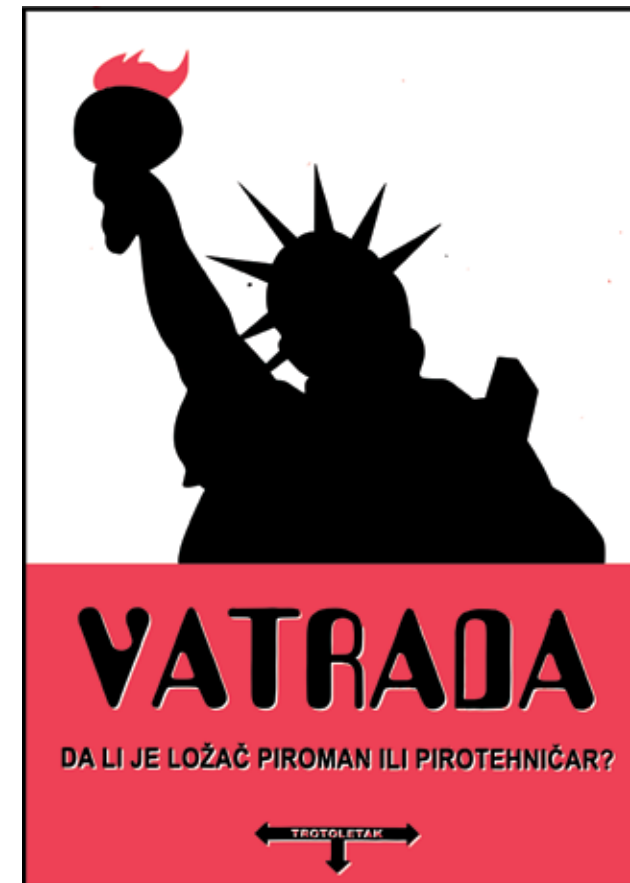
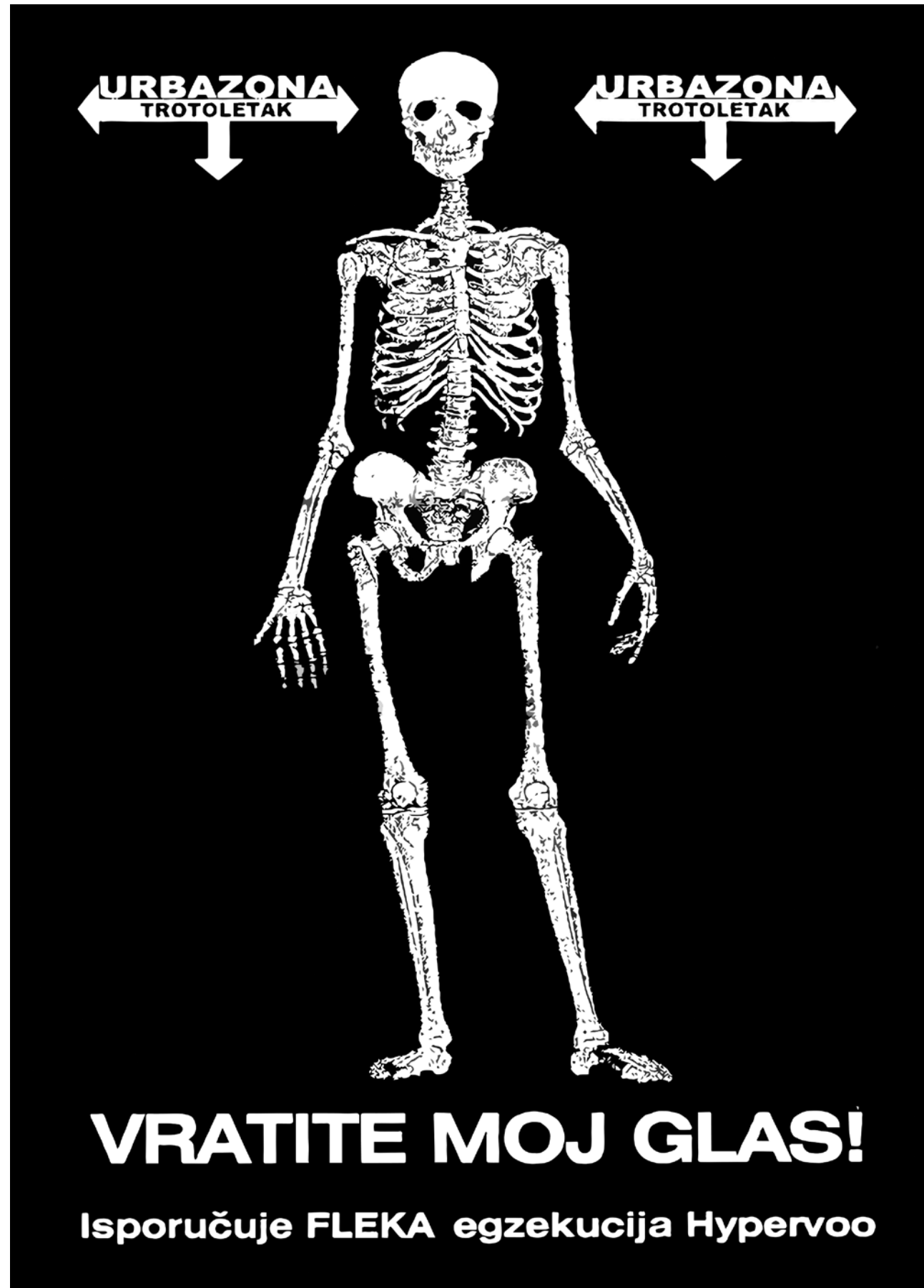
komične Demagogije, eksponentima dojučerašnjeg režima koji se od prvog do poslednjeg dana vladavine legitimisao kao pogrebno preduzeće, ustanovljeno od strane ljudi koji su svesno, racionalnim izborom odbacili Moral, Odgovornost i Savest, i stali na stranu Zla. Prigovor Savesti ne upućujem ni dojučerašnjim Služkinjama pomenutog režima, Vojsci i Policiji, ubeđen da će im upravo narod u čije ime su počinili nesagledive štete uputiti jedini merodavan, narodni Prigovor. Prigovor Savesti ne upućujem na adresu Narodne Crkve sa čijih je visokih instanci sve do nedavno, kao Glas Pomirenja do nas stizao pomirljivi poziv: Deco naša, ako već lažete, kradete i ubijate, činite to u ime Viših Interesa! Ovaj Prigovor Savesti ne upućujem vodećim Institucijama narodne kulture, Nacionalnoj akademiji i vrlim Ha-Hademičarima čija se očinska zabrinutost nad sudbinom naroda odrazila na sposobnosti

atisanim u svrhu stimulacije, najprimitivnije masovne Egzaltacije. Prigovor Savesti, konačno, ne upućujem čak ni Izvršiteljima koji su obavili linč Morala i silovanje Pravde. Prigovor Savesti upućujem upravo žrtvi tog linča i silovanja, Većinskom, Kolektivnom Čoveku ove Zajednice. Čoveku koji je pristao na podmetnutu Zabludu prema kojoj Kolektivna Krivica ne zna za Odgovornost iznudevši tako u prilog sopstvenih zlotvora i u korist sopstvene Štete, prezir i ogorčenje čitave Planete, i konačno, Izgovor o ugroženosti sopstvenog Opstanka. Klizeći ka Dnu Bezdana, duboko uljuljkan u naručju Bolesti teškog buđenja, više od pola veka nesposoban da obezbedi sopstvenu biološku, ekonomsku i duhovnu reprodukciju, utonuo u Samoobmanu, u kojoj je Inat sinonim za Ponos, a Prkos zamena za Dostojanstvo, gluv za poruke sopstvene Istorije i za Mudrost sopstvenih Predaka, koja na sve moguće

PRIGOVOR SAVESTI

Memorije, pa su glatko zaboravili na Memorandum. Prigovor Savesti ne upućujem Proizvođačima Stvarnosti, mas-medijskim Podanicima Maloumlja i Kreatorima Obmane čija se interpretacija Kolektivne Istine tokom protekle decenije svodila na pobedonosni slogan: Istina je bezbroj puta uporno ponovljena laž! Svedoci tako proizvedene Stvarnosti od prvog trenutka znaju da je jedno odlučno, esnafsko NE moglo da osujeti i spreči desetogodišnji Košmar i Unakaz. Prigovor Savesti ne upućujem gomili mediokriteta na ključnim društvenim položajima, samozvanim Ekspertima, profesionalnim Diletantima, vrhunskim stručnjacima za sprovođenje Negativne Selekcije i uglednim Biznismenima koji su udruženim snagama sopstvenu zemlju pretvorili u globalnu buvlju pijacu i fabriku Lumpenproletarijata. Prigovor Savesti ne upućujem Pobunjeničkoj Estradi, Pevačima lažnih pesama, gomili trovača, nadničara i tezgaroša, koji su nas u svim mogućim i nemogućim prilikama i neprilikama, u dobru i zlu, u miru i nemiru, gušili sopstvenim Smradom, trulim sujetama i jeftinim multipraktik Porukama široko eksplo-

načine upozorava da Mentalitet proizvodi Autoritet, uzdižući sopstvenu Nezrelost u visine Nebeske Vrline, Kolektivni Čovek je pevao Bože Pravde, odbijajući da vidi kako je Pravda neumoljiva i surova sve vreme tu, na Snazi. Dok podvlači crtu i ispostavlja Račun uz zatezne Kamate, prozvana Pravda strpljivo ponavlja Veliko Načelo dostupno svakom živom Stvorenju pod Kapom Nebeskom: Ne čini drugome ono što ti ne želiš da drugi čini tebi! Ovom do juče pregaženom Čoveku nije potrebno ni Pomilovanje ni Pokajanje da bi se ponovo uspostavio kao Uspravni Čovek. Treba mu mnogo Svesti, Savesti, Hrabrosti i spremnosti da stane pred sopstveno doskora iskrivljeno Ogledalo. Priznanje da je lik u odrazu Ogledala prizor Suštine koju ubuduće mora stvarati, braniti i za nju odgovarati sam. Sam pred Sobom i u sopstveno Ime. U nadi da ovaj Prigovor Savesti neće doživeti sudbinu Kasandrine pesme zataškane pod tepih, šaljem ga na adrese svih javnih glasila u Prestonici, uz razumljivu molbu da ga objave integralno ili da ga, već prema izboru sopstvene Savesti, ne objavljuju uopšte. ■

SREĐI-

VANJE

Postavljanje strujomera nasred murala Miomira Grujića Fleke (1954–2003) u njegovom rodnom Šapcu izazvalo je ovih dana burne reakcije u javnosti, koje su dovele i do relativno brzog dogovora o svojevrsnom ispravljanju novonastale situacije, kojom je ugroženo umetničko delo posvećeno jednoj od kulturnih ličnosti jugoslovenske andergraund scene. Radnici Elektro distribucije postavili su 30. juna strujomere na muralu u prolazu koji nosi Flekino ime od 2017. godine,

kada je i oslikan zid lokala u privatnom vlasništvu, u okviru projekta „Fleka - Zvuk Znak Zrak“ Kulturnog centra Šabac. Revolt na društvenim mrežama posebno je izazvalo to što su strujomeri postavljeni na delu Flekinog lica, a fotografija koja pokazuje novo stanje murala brzo je postala viralna posredstvom Podrinskih, koje su ceo slučaj ocenile kao početak „urušavanja Šapca“ nakon nedavnih lokalnih izbora, na kojima je pobedila Srpska napredna stranka.

Prema navodima Kulturnog centra Šabac, međutim, radovi na lokalima čiji zidovi čine Flekin prolaz planirani su bili još u vreme kada je njihov privatni vlasnik odobrio slikanje murala i grafita, kada ih je i najavio u dogledno vreme. „Kako su lokali u privatnom vlasništvu, KC je svojevremeno, uz dobru volju vlasnika, dobio saglasnost za njihovo oslikavanje sa napomenom da će do izvesnih radova i promena na zidu doći. Još tada smo se sa vlasnikom dogovorili da ćemo dobru saradnju nastaviti tako što ćemo naći način da mural opstane. I našli smo ga!“, saopštio je KC Šabac, najavljujući da će postavljanjem četiri strujomera na zid murala biti izmešten postojeći kop ormara na desnom zidu prolaza, čime će se dobiti čist prostor koji će biti okrećen. „To može biti i nov potencijalni prostor za neki od brojnih Flekinih vizuala i aforizama. Takođe, na levom zidu će biti sreden oštećeni kop ili će biti uklonjen – u zavisnosti od mogućnosti, a po završetku radova na novopostavljenim strujomerima biće prekrećen postojeći oštećeni deo murala i osvežen belom bojom kompletan zid“. Tada će, u konsultacijama sa umetnikom Đurađem Stevanovićem, koji je oslikao mural, biti odlučeno na koji bi način mogla da se oslika nova, zanimljiva izvedba Flekinog lika ili asocijacije na njega, navela je za portal SEEcult.org glavna urednica KC Šabac Katarina Janković Popović, koja je i autorka projekta „Fleka – Zvuk Znak Zrak“, realizovanog 2017. uz podršku Ministarstva kulture i informisanja Srbije. KC Šabac naglasio je u saopštenju da se projektom „Fleka – Zvuk Znak Zrak“ obavezao da čuva sećanje na lik i delo Miomira Grujića Fleke i istakao da će „tako i biti“.

Prema mišljenju umetnika Đurađa Stevanovića, ceo slučaj je odraz opšte nebrige za kulturu i umetnost, a i za druge uopšte. „Siguran sam da postoji potreba da se ubaci strujomer, ali ta nebriga o umetničkom delu, ne samo mom, nego o Flekinom radu i životnom delu,

jeste nešto sa čime se, nažalost, stalno susrećemo u našoj sredini. Da li je moglo da se kupi još metar kabla da se sprovede metar udesno? Mislim da je moglo, tako da sve to pripisujem nepoštovanju, nemarnosti i nebrizi prema drugima“, izjavio je Stevanović 30. juna za TV Šabac.

I istoričarka umetnosti Darka Radosavljević Vasiljević, koja priprema monografiju o Fleki, smatra da je reč o neprihvatljivom ugrožavanju umetničkog rada, a time i integriteta umetnika, te da je trebalo naći način da se Flekin prolaz i zidovi sa muralima i grafitima zaštite kao kulturno dobro. Ona je podsetila za portal SEEcult.org da je Miomir Grujić Fleka umetnik čiji je značaj daleko izvan lokalnog, kao „istorijski simbol jugoslovenske andergraund scene, začetnik i inicijator mnogih ideja i pokreta“, koji je „kroz mnogobrojne višemedijske aktivnosti, podrškom i promocijom novog i progresivnog razvoja urbane umetničke i rokenrol scene, ali i kritikujući i upozoravajući na nadolazeće negativne društvene, pre svega etičke pojave, postavio i temelje današnje savremene kritičke kulture“. „Fleka je ostavio neizbrisiv pečat za nadolazeće generacije i kao umetnik i kao intelektualac, a najviše kao autonomna ličnost, ‘mentalni gorostas’, koji je umetnost i kulturu sagledavao kroz društvena prelamanja, demonstrirajući slobodu kao ključnu opciju opstanka i razvoja kako pojedinca, tako i društva“, istakla je Darka Radosavljević Vasiljević, direktorka Remonta – nezavisne umetničke asocijacije, koja sa Muzejem savremene umetnosti u Beogradu priprema i Flekinu retrospektivu u Salonu MSUB-a, planiranu pre izbijanja pandemije korona virusa do kraja 2020. godine.

Član Gradskog veća Šapca Igor Marsenić, i sam likovni umetnik, ocenio je da je pritisak javnosti nakon postavljanja strujomera i, kako je ocenio, „zakasnele reakcije“ KC Šabac doprineo da dođe do svesti da je neprihvatljivo da takvo stanje murala ostane i da je neophodno da se stvari poprave po završetku radova na zidovima u Flekinom prolazu. Prema mišljenju Marsenića, ceo slučaj je i još jedan pokazatelj nerazumevanja značaja savremene umetnosti, posebno u javnom prostoru. „U poslednje četiri godine uspeli smo kroz više projekata da damo jedan drugačiji ton gradu i postavimo svojevrsnu koprenu preko opšteg narodnjaštva“, dodao je Marsenić, navodeći i da lokalne vlasti nemaju nadležnost da zaštite Flekin prolaz kao kulturno dobro, jer je to zapravo neformalno ime za deo javnog prostora, koji nema ni status ulice. ■

FLEKE

Miomir Grujić Fleka
fotografija / Vesna Pavlović

Konačan izgled Flekin prolaz dobio je 2. novembra 2020. godine
Bareljef je delo likovnog umetnika Đurada Stevanovića, a prolaz je uređen u okviru projekta čuvanja sećanja na lik i delo Miomira Grujića Fleke pod nazivom „Fleka – Zvuk Znak Zrak“, kojim rukovodi Kulturni centar Šabac.
fotografija / Luka Đuričić

RA- SADNIK

ČITANJA I LJUDSKO- STI

TEKST
Ružica Marjanović

Aprila 2006. bilo je dogovoreno da jedan od gostiju bude Predrag Lucić i da naši đaci saznaju šta je „Feral tribjun“ i zašto je važan. Sticajem okolnosti Predrag nije došao, ali nam je poslao tridesetak odštampanih naslovnica „Ferala“ i mi smo napravili malu gerilsku izložbu. Tada se sve još dešavalo u holu gradskog pozorišta i produkcijski je bilo prilično naivno, ali atmosfera je bila neponovljiva. Sledeće godine Predrag je došao i od tada postao jedan od stubova i, uz Nenada Veličkovića, najbolja podrška festivalu. Peđina predavanja su bila toliko popularna da su sva mesta, i na podu najveće učionice, uvek bila popunjena. Te godine došao je i Boro Dežulović, pa smo bili privilegovani da pratimo jedan od prvih njihovih kabaretskih nastupa. Takvim nastupima, zajedničkim ili samo Predragovim, završavalo se poslednje festivalsko veče skoro deset narednih godina. Dejan Ilić nam se pridružio tokom četvrtog festivala i ovaj trojac je ostao nezamenljiv, prijatelji i saradnici kakve samo možete da sanjate.

Od 2007. godine uspevali smo da organizujemo dolazak srednjoškolaca iz Bosne i Hercegovine, pre svega iz Sarajeva, ali i iz Stoca i Tuzle. Dolazili su i sarajevski studenti književnosti. Pridružili bi nam se svake godine i đaci iz različitih škola u Srbiji sa kojima smo prethodno imali neku saradnju. Ugostili smo čak i Vranja, Zrenjanina, Beograda, Vrnjačke Banje, Požege. Pre nekoliko godina dolazili su i studenti iz Prištine, ali dugo smo želeli da naši đaci ostvare dobre kontakte i sa vršnjacima iz Hrvatske. Predrag Lucić je smatrao da su ti susreti možda i važniji od onih sa piscima. Dobru knjigu i autora će u nekom trenutku naći, ako to žele, ali činjenica da su se u periodu sazrevanja družili sa vršnjacima postavlja temelje u koje će mediji i društvo kasnije teško posejati seme neprijateljstva i mržnje. Pre pet godina počeli smo divnu saradnju sa učenicima i profesorkama iz gimnazija u Rijeci i Zagrebu. Posebno nas veseli činjenica da ti mladi ljudi nastavljaju da se viđaju i druže u Rijeci, Beogradu, Sarajevu ili Zagrebu i onda kada više nisu đaci. Možemo da pratimo divnu mrežu koja nastaje zato što kao srednjoškolci vole da čitaju i što imaju mogućnost da se upoznaju.

FOTOGRAFIJE
Luka Knežević Strika

Obrazovanje, etičnost i kvalitet

Danas je teško reći koliko je učenika učestvovalo u organizaciji dosadašnjih festivala. Neki su se priključivali odmah, kao prvaci, neki su čekali, posmatrali i javili se tek u trećem ili četvrtom razredu. Ponosni smo na činjenicu da mnogi od njih i danas dolaze na festival, kao studenti podešavaju fakultetske obaveze i zajedno sa gimnazijalcima rade različite organizacione poslove. Svi ti mladi ljudi nastavljaju da čitaju kvalitetnu književnost i prate šta se novo i dobro pojavljuje u tzv. regionu – reč region postala je popularna samo da ne bismo pominjali Jugoslaviju. Naši učenici koji su stasavali uz festival danas imaju prijatelje i profesionalne saradnike na prostoru skoro cele te nesrećno ubijene zemlje. Neki od njih profesionalno su posvećeni književnosti, odlični su dramaturzi, urednici, mlade i uspešne književne kritičarke, ponekog inženjera prebacili smo u zonu humanistike. Ipak, čini se da je možda važnije što će naši bivši đaci koji se ne bave književnošću sačuvati naviku čitanja i uspevati da prepoznaju kvalitetnu literaturu, a odbace paraknjiževni šund.

Desetine mladih danas prepoznatljivih intelektualaca imalo je u srednjoj školi privilegiju da čita knjige i razgovara sa Viktorom Ivančićem, Predragom Lucićem, Antom Tomićem, Dubravkom Ugrešić, Davidom Albaharijem, Sašom Stanišićem, Borom Dežulovićem, Bekimom Sejranovićem, Basarom... U našoj školi je predavanje iz teorije književnosti u vreme festivala držao Zdenko Lešić. Ne bez ponosa kažemo da je Saša Stanišić jedino književno gostovanje u Srbiji imao kod nas. O nekim časovima na kojima su raspravljali sa Nenadom Veličkovićem ili Dejanom Ilićem đaci su pričali godinama. Svi smo bili svesni da je čas koji je Predrag Lucić održao o Antigoni bio antologijski, a on je držao izvanredna, neponovljiva predavanja. Pouzdano znamo da je predavanje Viktora Ivančića o Hani Arent nekoliko maturanata usmerilo ka humanistici, umesto ka tehnic i prirodnim naukama. Ponekad razmišljamo da li je to dobro i koliko smo odgovorni pred sopstvenim đacima. Stvaramo li mi tokom tih nekoliko festivalskih dana mladim ljudima iluziju o svetu u kome su obrazovanje, etičnost i kvalitet važni?

Za ovo vreme u Užičkoj gimnaziji je časove književnosti održalo 112 autora, organizovano je nekoliko izložbi (Zograf, Bob Živković, Alem Čurin, naslovnice Feral Tribjuna, fotografije Mateja Peljhana), gostovalo je nekoliko pozorišnih predstava od „Beton mahale“, čije je jedno od prvih izvođenja bilo u Užicu, pozorišta Juventa

RAJ ILI DŽENET

Nenad Veličković i ja smo se upoznali kao pisac i čitateljka. Prvi put sam autoru kog ne poznajem napisala mejl objašnjavajući mu svoje i čitalačko uzbuđenje našeg malog „čitalačkog kružoka“. Radila sam u školi već osam godina i bila deo grupe koleginica koje su delile čitalačka iskustva, imale zajednička poetička načela i želju da dobre knjige savremenih pisaca stignu do naših đaka. Tako smo zajedno i otkrile tri knjige Nenada Veličkovića, koje su izdali Stubovi kulture. U pismu sam pitala Nenada da li bi došao u Užice da napravimo bilo šta samo ne dosadno književno veče. Nenad je odgovorio odmah, vrlo duhovito i mi smo se intenzivno dopisivali naredne skoro dve godine dok nije prvi put došao u Užice. Potom sam ja otišla u Sarajevo, prvi put posle rata. U bašti jednog kafića objašnjavala sam kako sam sa đacima gledala film o Aleksu Šantiću, poslednju jugoslovensku filmsku produkciju „Moj brat Aleksa“. Film se završava rečenicom koju izgovara Aleksandar Berček dok prelazi preko kasnije srušenog mosta: „Ne zna se da li će moj Aleksa u raj ili u dženet“. Niko od devedeset đaka nije znao šta znači dženet. Kad se rahmetli babo preselio, otišao je u dženet. Đaci su pitali kojim to jezikom govorim. Bila je 2003. ili 2004. i bolno jasno da manje od petnaest godina razdvojenosti stvara generaciju koja ne poznaje jezik sredine udaljene manje od sto kilometara. Ne poznaje ni kulturu, ni ljude... Onda je Nenad predložio da dođe u Užice sa grupom mladih sarajevskih pisaca, pa da organizujemo nešto što nije dosadno književno veče. Naš mali čitalački krug je oduševljeno prihvatio predlog, te smo koleginica i ja otišle kod tadašnjeg gradonačelnika Užica Miroslava Martića da pitamo za podršku. Sačekala nas je zanimljiva reakcija – raznežen osmeh i: „Sarajevo? Može, nisam tamo bio od studija“. I tako je 2006. organizovan prvi književni susret „Na pola puta“. Sledeće godine će nas Vida Ognjenović nazvati festivalom, a Saša Ilić će o nama pisati kao o užičkoj književnoj republici. Nama se sve to dopalo, pa danas imamo i udruženje građana koje se zove Užička književna republika.

iz Sarajeva koje je igralo predstavu „Seks za početnike“, po tekstu Jasminke Petrović, učeničke predstave Treće beogradske gimnazije „Nevidljivi spomenici“, do aktuelne predstave Reflektor teatra „Smrt fašizmu: O Ribarima i Slobodi“. Gostovali su nam muzičari iz Sarajeva, Kralj Čačka je otvorio festival...

Specifičnost našeg festivala je što ukršta javni književni program (književne večeri) i intenzivne aktivnosti u školi (petnaestak predavanja koja u školi, u okviru redovne nastave drže pisci, gosti festivala). Kako najveći deo organizacije nose učenici, od saradnje sa medijima do razgovora sa piscima tokom večernjih čitanja, uključujući svu tehničku realizaciju i aktivnosti sa gostima iz drugih škola, pripreme za festival traju mesecima. Ponekad se pridruže i oni kojima čitanje nije prioritet („Ja ne volim baš da čitam, ali mogu da pomognem oko tehnike ili stolica“). Mi verujemo u kumulativno dejstvo književnosti. I ti „nečitači“ čuju, zapamte, pa će nekada kasnije prepoznati koliko je sve ovo vredno. Uostalom, često u biblioteci srećem mladića koji je svojevremeno kao učenik prvog razreda oduševljeno rekao jednom dragom gostujućem pesniku da je oduvek mislio da je poezija za devojčice, a tek sada je video da nije.

Muke po dvehiljadedvadesetoj

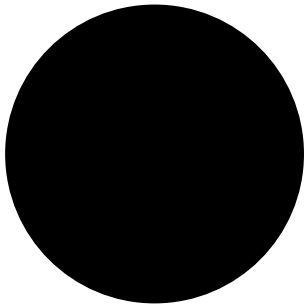
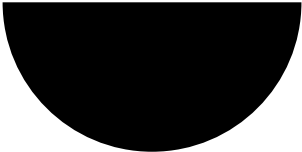
Uobičajeno je da šest meseci ranije imamo utvrđenu listu gostujućih pisaca i učenici počinju da čitaju njihove knjige pripremajući se da budu dobri sagovornici. Tako smo i početkom marta 2020. imali zaokružen program sa svim gostima, rezervisan prevoz i učenike pripremljene za razgovore. Ostalo je bilo da dizajniramo plakat i uradimo prelom promo biltena za naš festival, koji se svake godine održava u aprilu. Taj smo mesec izabrali kao najpogodniji u školskom kalendaru jer, po završenom tromesečju, uskršnji raspust možemo da iskoristimo za najintenzivnije pripreme, bez opterećenja redovnih časova.

U nedelji pre nego što će nastava u školi biti obustavljena dogovarali smo se oko izbora idejnog rešenja za plakat (to već godinama rade učenici, povremeno plakat napravi naš prijatelj i gost, ilustrator Bob Živković, umetnička grupa Škart; jedan od prvih napravila je umetnica Irena Jukić Pranić, danas profesorka stripa na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu). U školama u BiH i Hrvatskoj nastava je obustavljena nešto ranije, pa smo znali da će ubrzo biti i kod nas. Bilo je jasno da javnih kulturnih događaja neće biti. Krajem februara nam je izgledalo da će najveći organizacioni prob-

PETNAESTI ROĐENDAN

Festival „Na pola puta“ nastao je iz potrebe da se učenicima Užičke gimnazije, ali i svim građanima Užica, omogući uvid u kvalitetnu savremenu književnu produkciju na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Organizacija prvog susreta oslanjala se na ogroman entuzijizam učenika Užičke gimnazije, profesorki književnosti, pisaca-gostiju i velikog broja sugrađana koji su rado pomogli našu pionirsku akciju. Tada nismo imali ideju da ćemo se okupljati svakog aprila, a radost susreta, zainteresovanost učenika, odlična reakcija okruženja i odjeci sa kojima smo se susretali narednih meseci spontano su nas doveli do organizacije još jednog, 2007. godine. Tek od 2008. „Na pola puta“ je pre-rastao u književni festival, koji je 2020. trebalo da proslavi 15 godina postojanja. Prilikom da učenici u školi susretnu savremene autore čije je delo zanimljivo, umetnički kvalitetno i bavi se temama za koje u školi nema mesta prvenstveni je cilj festivala. Program nije namenjen samo učenicima koji vole književnost, već je ideja da se sa novim autorima upoznaju i oni kojima književnost nije prvi izbor i da se tako možda zainteresuju za čitanje. Stvaranje čitalačkih navika i razvijanje vrednosnih kriterijuma su naši primarni ciljevi, ali nam je jednako važno i što srednjoškolci stižu razne organizacione veštine, samopouzdanje i interesovanje za aktivno učešće u životu lokalne zajednice.

lem biti neizvestan završetak radova na rekonstrukciji Narodnog pozorišta Užice, a dve nedelje kasnije nismo znali ni hoćemo li se vratiti u škole. Sve dok nije uvedeno vanredno stanje i proglašen karantin, kada smo shvatili da pre jeseni nećemo moći ništa da organizujemo. U moru različitih, nekada i međusobno suprotstavljenih, informacija iz zvaničnih izvora i posle mnogo promišljanja treća nedelja oktobra nam se učinila dobrim terminom, jer će tada autori koji dolaze iz Hrvatske, BiH i nekih udaljenijih zemalja moći da spoje dolazak u Užice sa Sajmom knjiga u Beogradu.

Naišli smo na razumevanje, ali je nekoliko autora ostalo upitno: nekima se put više nije uklapao u planove, negde su se poklopili termini našeg i nekih drugih festivala i program sigurno neće biti isti, čak i da se sve vrati na stara podešavanja. Naš inostrani donator razumeo je sve probleme sa kojima se susrećemo. Sa njima je saradnja i do sada bila jednostavna, lepa i laka. Konkursi grada Užica i Ministarstva kulture još su bili u toku. U avgustu smo Ministarstvu garantovali da ćemo realizovati program u nešto užem obimu, a Grad ni do kraja septembra nije objavio rezultate svog konkursa.

Naš festival je deo škole i školskog života i zato je specifičan, ali i direktno uslovljen onim što se u školama dešava. Krajem avgusta školama je dozvoljeno da biraju model po kome će raditi. Kako Užička gimnazija poslednjih godina ima veći broj odeljenja i prostor je problem čak i u regularnim uslovima, uprava je najavljivala da će nastava u septembru početi onlajn, a da će učenici povremeno u malim grupama moći da dođu u školu. Ministarstvo kulture nam šalje ugovor o sufinansiranju, pa se još jednom obavezujemo da ćemo program realizovati. Kako, ako učenici nisu u školi, javni kulturni događaji su zabranjeni, znatan broj gostiju ne može da uđe u Srbiju, a da po povratku u svoju zemlju ne mora u samoizolaciju? Većina ne može sebi da dozvoli luksuz petnaestodnevne izolacije, niti to možemo od njih da očekujemo. Dakle, sve onlajn, ali kako? Učenici se raspituju šta ćemo i kako raditi, spremali su se, stalo im je do festivala.

Dolazak srednjoškolaca iz Zagreba, Rijeke, Sarajeva svakako nije moguć ove godine, a već je propao plan po kome je krajem maja trebalo da užički gimnazijalci budu gosti vršnjaka iz Rijeke. Osmislili smo školski mini studio iz koga bismo vodili onlajn razgovore sa piscima i u realnom vremenu ih prenosili na internetu. Krajem avgusta je izgledalo da znamo kako ćemo, pa nas nije uzdrmala ni informacija da Sajma knjiga ove godine neće biti. Ličilo je da imamo koliko-toliko čvrst plan, dok nekoliko dana pre 1. septembra nije stigla vest da daci ipak idu u školu, po modelu koji nikome nije najjasniji i koji polako otkrivamo u prvim nastavnim danima. Šta sada? Ako 15 učenika može da bude u učionici, može li onda da neko drugi uđe i drži im predavanje? Opet razmišljamo o festivalskim predavanjima od kojih smo već jednom odustali, jer su važan deo našeg festivala.

Početak školske godine doneo je nova pravila i osmišljavanje ovogodišnjeg festivala počeli smo iznova. Sa đacima se sastajemo u dvorištu, jer ih je u organizacionim timovima više od petnaest. U svečanoj sali može da bude maksimalno trideset ljudi, pa se pitamo ima li smisla praviti festival bez onih divnih čitalačkih večeri, po kojima smo prepoznatljivi. Naš festival je važan zbog publike, a sada smo limitirani. Naši strani donatori su saglasni sa svakom odlukom koju donesemo i, ako odustanemo, preneće nam sredstva na sledeću godinu, a ako pravimo festival, podržaće sve naše aktivnosti. Ministarstvo kulture ne ostavlja takve mogućnosti, obavezali smo se da ćemo napraviti književni susret i važno nam je da to obećanje održimo. Entuzijazam naših đaka je zarazan i čini se da im je do festivala ove godine stalo možda više nego kada se podrazumevalo da će ga biti. Sve pomalo podseća na one prve generacije koje su pionirski radile, stvarajući festival u vreme kada nije bilo gotovo nikakvih mogućnosti da se u školi organizuje nešto slično, kad grad nije imao nijednu pristojnu knjižaru, a u celoj zemlji je bilo teško doći do knjiga autora iz „regiona“. Sada imamo neverovatno srednjoškolski entuzijazam, razumevanje donatora, prvi put posle nekoliko godina podršku Ministarstva kulture, ali su svi drugi parametri nejasni i promenljivi.

Našli smo se

Užice je jednako udaljeno od Beograda i od Sarajeva. Zapravo, Sarajevo je desetak kilometara bliže, ali je 2006. izgledalo beskrajno daleko. Danas Užičani idu često u Sarajevo na dnevne izlete, ponekad i u kupovinu. Volimo da mislimo da smo malo doprineli rušenju barijera. Smišljajući ime književnog susreta imali smo u vidu i značenje fraze naći se na pola puta, a takav odnos zaista je neophodan. Nismo tada razmišljali da je to prvi festival tzv. regionalnog karaktera. Godinu dana kasnije nastali su još neki zanimljivi festivali koji okupljaju pisce bivše Jugoslavije, ali niko nije uspeo da održi jaču vezu sa školama. Nama to nije problem, jer je sve krenulo iz škole i oko nje se vrti. Petnaest godina kasnije želimo isto što i na početku, da mladim ljudima predložimo svet izvan uskog okvira njihove škole, grada ili bilo koje male zajednice. Verujemo da je to put ka stvaranju samostalnog, mislećeg građanina i građanke. ●

Sandra Lakićević
„From 'already no longer' to 'not yet'“
Dvokanalna video instalacija (frejm), 2020.
U saradnji sa Angyvir Padilla

Kažu da je važno da se čovek stalno obnavlja, valjda da ne bi umro iznutra. Svako malo, potrebno je neko slojevito emotivno ili intelektualno iskustvo koje oplemeni našu unutrašnjost, kao melemom zaleči rane, osnaži nas kao da smo se oslo-

tom trenutku imala sam samo dve zbirke poezije i mnogo tekstova za svoj bend „Autopark“. Ipak, posle dosta razmišljanja, odlučila sam da

MALA

pokušam i samo se bacim. Nikad se nisam pokajala ni zbog jedne hrabre odluke, a ova je bila jedna od najboljih u mom životu. Približila me je meni.

I tako je počelo – dva sata jednom nedeljno, nas desetak, najpre u Domu omladine, zatim u Topolskoj 18, a sada i preko Zooma kada konačno mogu da učestvuju ljudi iz celog regiona, a ne ekskluzivno Beograđani. Kad sam počela nisam znala

je poezija doživela hiperprodukciju usled interneta, ali nije poezija sve što se piše. Pisanje je svesno upravljanje, a ne nekontrolisano „praće-

nje emocija“, samodovoljno dnevničko zapisivanje, terapija (i to je, ali mora da je mnogo više), kako to zamišlja većina ljudi. To je prva iluzija koju razbijam na radionici, kao i onu o inspiraciji. Inspiracija živi iznutra i konstantna je. Trenutno nadahnuće je prevrtljivo i precenjeno. Ono od svakoga učini pesnika na pet minuta, ali to nije isto što i biti pesnik. Mada je okej biti pesnik i na pet minuta, jer poezija je najprirodniji izraz čoveka i, ako ništa, nekad je melem za osobu koja je piše i to je katkad, nekome dovoljno. Nisam zamislila da svi koji dođu na radionice moraju da postanu pesnici. Neko se samo poveže sa sobom i drugima, postane hrabriji. Ima ljudi, a to su valjda oni što veruju u inspiraciju, da se pesnik rodi i to je to: samo ispljuneš osećanja na papir, staviš enter i to je poezija, e, oni misle da su radionice za poeziju besmislene jer se pesnik rađa. A meni je to kao kad ljudi pričaju da korona ne postoji. Ima samoukih ili rođenih pesnika, iako su retki, ali pomoć i usmerenje su uvek korisni, kao i vežba. Poezija nadilazi važnost pesnikove stvarnosti, veća je. Iako trpi sve, poeziji treba sačuvati dostojanstvo i kloniti se salona samozadovoljnih pseudo-intelektualaca. Spustiti je među ljude, a odbraniti od banalnosti.

Vreme je da demistifikujemo poeziju. I to je zanat, kao i svaka druga umetnost, kao i svaka neumetnost. Njena romantika se ne gubi kada to shvatimo. Iza pisanja stoji dosta rada. I drago mi je što je još nekoliko sjajnih

i uglednih pesnika iz Srbije i regiona (Zvonko Karanović, Olja Savičević Ivančević...) počelo da drži radionice. Kod Zvonka volim da pošaljem neke svoje najbolje dake da ih uvede u uređivanje zbirke, pošto ima izdavačku kuću i jer radi drukčije od mene, što je baš bitno.

Neki od učesnika nikada pre nisu pokazivali svoje pesme, baš nikome. Neki su odustali od pisanja poezije. Neki su objavljivali, ali osećaju se zaglavljenim. Odgovornost koju sam od početka osetila pred tim zadatkom – slušajući ih kako razmišljaju, kako se humorom povezuju ne bi li odagnali neprijatnost zbog ogoljavanja, kako počinju da se druže – postajala je sve veća što smo se više otkrivali. Možeš nekoga da slomiš, ako si nepažljiv. A ja nikad nisam bila taktična, što je dupla zamka za mene. Dvosatna okupljanja nekad su prekratka za upoznavanje tih tihih, nežnih i složenih svetova. I svi znamo da – pričajući o književnosti, filmovima, ljudima, stripovima – zapravo pričamo o nama samima i dozvoljavamo drugima da nas upoznaju, ukazujući im poverenje.

ji. Trudim se da ukažem na opšta mesta u književnosti, na opasnosti samodovoljnosti, da ih upoznam s kvalitetnom književnošću, ne bi li sami izgradili svoje kritičko razmišljanje i ukus, da dekonstruišem mit o inspiraciji, o prosipanju emocija na papir bez kontrole, da demistifikujem šta god je moguće, da ukazujem na vezu jezika i osećanja, da pošaljem muziku, predložim i knjige koje nisu poezija, filmove, da veličam rok poeziju kako stignem, ali, najviše od svega, da ih ohrabrim u ovoj pandemiji kukavičluka, metiljavosti, neodlučnosti, samoobmane. Da im покаžem kako je ranjivost hrabrost a ne slabost, u životu. Ali to i dalje ne znači da treba pisati dnevnik umesto pesama. Jedno je ispovedati se, drugo je pisati poeziju. Koliko god da kritikujem, trudim se da ni u jednom trenutku ne zaboravim na ljubav i naklonost koju osećam prema njihovim treperavim, osetljivim, pametnim svetovima. Pričamo o životu isto koliko i o poeziji, jer su život i poezija neraskidivi.

Ove radionice nemaju za cilj spas srpske pesničke scene. Naša mala

to je nemir koji vodi miru a onda ponovnom nemiru, odnosno nezastavljivom preispitivanju. To je individualna borba koja, opet, u nekom trenutku može da znači nešto još nekome drugom, sasvim nepoznatom. Važno je i prevazilaženje lenjosti i ukazivanje na značaj rada na svakoj pesmi, jer svaki uloženi sat se vidi, svaka muka ima nekakav rezultat. Na radionici sam imala čast da se družim i radim s ljudima u čijim zbirkama možete da uživati i koji se od drugih razlikuju, možda ne toliko po talentu, jer šta je talenat ako ga zapostaviš, koliko po radu, radoznalosti i posvećenosti – Vladan Krečković, Radmila Petrović, Maša Živković, Kristina Milosavljević, Željana Vukanac, Stefan Simić, Aleksandar Đoković. Oni su se uverili u moje tvrdnje da je poezija poklon koji ti mozak da nakon preispitivanja i konstruktivnih razmišljanja iznova i iznova. Nema tih osećanja koje reči ne mogu da iskažu.

Na radionici uvek govorim – sve što vam treba je u vama. Posmatrajući sjaj u njihovim očima, znam da taj sjaj imam i ja. ■

(SAMO)- SVESTI

Šta konkretno radimo? Kroz komentarisane tuđe pesme, menjamo percepciju svojih. Jedno je kad čitaš poeziju samo kao čitalac i reaguješ stomakom, jel' ti se sviđa ili ne (što nije isto da li je nešto dobro ili ne), a drugo kad je čitaš sa svesću da primetiš i osvestiš stvari koje posle osvešćuješ i u svojoj poezi-

zajednička slobodarska revolucija je bila usmerena na naše unutrašnjosti, na oslobađanje, na pronalazak mraka u nama samima i izvlačenje tog mraka na svetlost, jer to je poezija. Poezija nije bežanje u druge svetove, već suočavanje i prihvatanje postojećih, pretvaranje teskobe i lepote u poetiku stvarnosti. Poezija je samoća,

nili na drvo i učini naš unutrašnji svet mrvicu otpornijim. U zemlji u kojoj se konstantno osećate kao žrtva nečije zle volje ili, dugoročno, kao žrtva geografije, obnavljanje unutrašnjosti i emocionalnog sveta još je potrebnije.

Radionica poezije koju držim nastala je 2014. kao srećna posledica ideje Dragana Ambrozića, programskog urednika Doma omladine i čoveka čiji rad pratim od detinjstva (časopis „Ritam“ i nekadašnji B92). Bila sam užasnuta predlogom, odmah sam popila rakiju i sabotirala ideju uz mnogo argumenata i ključni: ko sam ja da to radim? U

ni deo ovoga što sada znam, nisam bila sigurna šta ni kako da radim, nije bilo programa, gotovog rešenja ni zbirke zadataka. Nikada se nisam mnogo družila sa pesnicima pa da mi neko da savet, morala sam da osmislim sve, od nule. Retroaktivno sam uvidela koliko sam u prvim decenijama sopstvenog pisanja bauljala, jer nisam imala s kim da pričam, nekog da mi pomogne, da me uputi. Tako sam pomislila da je ok da pomognem drugima, da ne budu u takvoj magli.

Sada je jedan klik dovoljan do portala s dobrom poezijom, a i pesnici se lakše povezuju. Lepo je što

— Ognjenka Lakićević
Beograd, septembar 2020.

NA POSLU

provirujem kroz prozor
u senci staklene zgrade ljudi puše
lupkaju svojim ozbiljnim cipelama za posao
dok se ja šunjam hodnicima
kao da sam nešto ukrala
isprobavam korporativnu igru
prijavljujem se na radionicu o protoku migranata
sunce mi pada preko šake
ta toplina me podseti na to kako je kada te neko drži za ruku
na radionici ponekad zapišem nešto ponekad zaplačem
onda uzmem bombonu i razlivam slatkoću po npercima
uteha ima ukus pomorandže
i uvek je privremena najgora je beskorisnost
male odmazde naših udobnosti
i evo, nema suza, tek nešto malo čestica stida
po kosi i prstima,
kao barut
čitamo vesti
ali svaki put preživimo čitamo knjige iz psihologije
ali nikada nećemo znati do kraja
šta sve nosimo u sebi
ostaje samo da se nadamo
da naša deca neće celoga života
morati da se oporavljaju od sopstvenog detinjstva

PESME Ognjenka Lakićević

IVANOV DETINJSTVO

u mom sećanju stoji
datost neupitna kao zgrada :
niko me nije voleo
kao ti

ipak
određene nelogičnosti
dovode u pitanje
pouzdanost sećanja

detektivski gledano
nešto se ne uklapa

kako je moguće da
neko
toliko brzo
prestane da voli
nekoga
i zameni ga drugim

to ne očekuješ od osobe
kojoj je scena poljupca
iz ivanovog detinjstva
omiljena

tišina tarkovskog huči u meni
svugde u njegovim filmovima voda,
pasivna, crno-bela voda

zaljubljeni momak ruskog filma
u glomaznoj jakni
ponavlja očevu sudbinu
izneverava žene i decu

sumorni momak ruskog filma
plakao je
nakon premijere ogledala
niko ga nije razumeo

ostaje nerasvetljeno pitanje
imenovanja i postojanosti
tvojih osećanja

ruke će mi i dalje drhtati
dok iz mene ne isteče poslednja
jedinica nežnosti

zatvoreni momak ruskog filma
preispituje značenje smisla
njegovo ime je ono
što me najviše rastužuje

KAJAKO ZNAŠ DA SAM

najviše sam volela
kada bih na kraju dana
stavila noge u tvoje krilo
dok rasklapamo sve šta se desilo od jutra

pričali smo o nekom udesu

rekao si
zamisli slučajno udariš čoveka autom
ne zaustaviš se
samo prestaneš da pratiš vesti
nikad ne saznaš da li je osoba preživela
nije li to užasno

pomislila sam
kako ti je lepo čelo
kako imam sreće
neko kao ti me nikada neće izdati
dodala sam ti borovnice
da živiš što duže

misliš li da je ono šta si uradio
išta drugačije
od bežanja sa mesta nesreće
samo bez automobila
bez slučajnosti

kako znaš da sam preživela

PREŽIVELA

SVE JE PANK I

sve je pank i sve je poezija
osim knez mihailove trga republike ade ciganlije
redova u prodavnicama vikendima u kojima se grabi
samo najbolje za porodicu
ja nemam nikoga izbačena sam iz redova
sve je pank i sve je poezija
osim
verskih praznika kad bi svi da se dodvore bogu
bezvazdušnih prostora tržnih centara u kojima
odvratna razmažena deca
samodovoljnih roditelja sprovode teror
crkvi u koje ne ulazim čak ni da razgledam svodove
banaka u koje ulazim želeći da u njima je sve moje
skupštine koju stalno zamišljam u plamenu
dok na klupi u parku prekoputa uživam u prizoru
grickajući kokice
sve je pank i sve je poezija
osim
desničara iz predgrađa i njihovog ništavila
koje traži da se lome tuđe kosti
provalije umesto ličnosti
krštenih levičara iz centra i njihovih tribina
koje nikome ne pomažu
dok samodovoljno citiraju fukoa i badjua
ja sedim bespomoćno
vidim, naučili su lektiru
i kako da nose marame
a meni bude tužno
svi samo žele negde da pripadaju
bude mi žao svih
teror tribina teror nove umetnosti teror većine
teror upravljanja teror projekata teror porodica
teror mišljenja i stavova stalno mišljenja i stavovi
poludeću od mišljenja i stavova
a najveći od svega teror istomišljeništva
najveći od svega teror pripadanja
žao mi je svih nas
sve je pank i sve je poezija
tvoj život tvoje lice
sve je predivno
eksplozije kada se čestice razlete i sve postane ništa
ima lepote u delovima tela rasutim po ulicama za neke više
ciljeve
to su samo fotografije
ipak, branila bih te svojim telom ako bude potrebno
sve je pank i sve je poezija
moj bes u dosluhu
s tugom
moj napor da budem
srećna
tvoja rezigniranost koja liči na mir
prekor u tvojoj sabranosti
mi ne možemo
bez slobode
zato ne spavamo
takva sam
zaljubim se i ne pitam šta košta
a košta
i nema te banke koja bi mi pomogla ni tog krsta ni te
ideologije
ne postoji ništa na svetu lepše od tebe
pamti me bogdane

SVE JE POEZIJA

A 6x6 grid of 36 squares, each containing a different black and white geometric pattern. The patterns are variations of the letters 'e', 'r', and 'o' in a stylized, blocky font, arranged in a repeating sequence. The patterns are as follows:

Pattern 1: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 2: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 3: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.	Pattern 4: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 5: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 6: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.
Pattern 7: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 8: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 9: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.	Pattern 10: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 11: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 12: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.
Pattern 13: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 14: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 15: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.	Pattern 16: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 17: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 18: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.
Pattern 19: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 20: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 21: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.	Pattern 22: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 23: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 24: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.
Pattern 25: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 26: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 27: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.	Pattern 28: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 29: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 30: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.
Pattern 31: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 32: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 33: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.	Pattern 34: A stylized 'e' with a vertical bar on the left.	Pattern 35: A stylized 'r' with a vertical bar on the left.	Pattern 36: A stylized 'o' with a vertical bar on the left.

MAŠA
SENIČIĆ

**RADMILA
PETROVIĆ**

U kojoj meri vas odnos prema prošlosti, porodici ili tradiciji ograničava (ili oslobađa) pri pisanju?

MS: Prvo što sam pomislila je da gotovo samo i pišem o odnosu prema prošlosti i porodici. I to ne isključivo u prostoru poezije – trenutno pripremam jednu nefikcionalnu publikaciju i izložbu, a obe u srži imaju upravo dijalog između različitih porodičnih/društvenih sećanja, kao i njihove ikonografije. U prošlost se upuštam u okviru više disciplina i taj me odnos oslobađa. Sa druge strane, na tradiciju gledam kao na suptilnu provokaciju: reagujem na nju, ali je ne shvatam preozbiljno.

RP: Moja borba sastoji se, između ostalog, u tome da me ništa od navedenog ne ograničava ni u pisanju ni u životu uopšte. Put do potpunog oslobođanja, ako je ono moguće, je dug. Možemo da budemo odmetnici, ali ne treba nikad zaboraviti da smo produkt određenog konteksta. Ipak, poezija je sjajan saveznik na putu ka slobodi.

Razgovarao
ALEKSANDAR NIKOLIĆ

Fotografije
LUKA KNEŽEVIĆ STRIKA

Koja je to vrsta tradicije koju prepoznajete u svojoj poeziji i, s tim u vezi, možete li, u najširem smislu, da odredite uzore na koje se oslanjate?

MS: Neki prijatelji su mi rekli da je logično što volim poeziju Vojislava Despotova iako u tematsko-motivskom pogledu, pa i u stilskom, ne postoje vidljive tačke preklapanja. Možda je stvar stava, a ne specifičnih odluka, pa mogu da kažem da se osećajno oslanjam na sve koji revalorizuju strukturu i svrhu teksta. Neretko mi se dešava da se u pojedinim periodima zavedem sjajnim piscima ili spisateljicama koje zatim nesvesno integrišem u svoje radove. Ukoliko to naknadno prepoznam otarasim ih se ili znatno pojačam njihovo prisustvo: očiglednost uzora mora biti živa, kritička, pažljivo referentna – postupak. Lakše i bolje pišem kada ne razmišljam o književnom toku unutar kog neminovno plivam, jer kada sam ga svesna besomučno tražim svoje mesto u okviru postojećih književnih kategorija, grupa i generacija. Zaista ne želim da se *smeštam*. Uostalom, to je posao (nepostojećih) kritičara i (budućih) istoričara.

RP: Ne prepoznajem niti se trudim da prepoznam uticaj bilo kakve tradicije na moje pisanje. Kad promišljam kako bi trebalo da pišem, uzimam u obzir sve što je napisano do sada. Nemam uzore.

Koliko je vaše prethodno obrazovanje uticalo da, uz poslove kojima se inače bavite, odaberete poeziju kao način da se nekome javno obratite?

MS: Pisala sam (nekakvu) poeziju mnogo pre nego što sam znala čime ću se baviti; a i to je smešno, ne čime ću se baviti već šta ću studirati, premda nisam znala ni šta ću sve studirati, niti sada znam čime ću se sve baviti. Znam jedino da će se (kao i do sad) vrteti oko raznih oblika teksta – od akademskog, preko novinarskog, do poetskog. S tim u vezi, ne verujem da sam odabrala poeziju kao prostor obraćanja, već kao prostor lagodnosti i eksperimenta unutar jezika, istog onog koji koristim doslovno na svim frontovima. Taj prostor nenametnutog ritma mi prija među teškim, neprohodnim pasusima za koje sam naučena da su fakultetska, birokratska ili bilo koja druga norma. Sa druge strane, uopšte i ne mislim da je poezija nužno pojava koja se planski i slojevitom obraća čitaocima/slušaoциma. U kolima sam pre neki dan čula obalski radio sa vremenskom prognozom u trajanju od ravno pet minuta, a meteorološkinja (mi) se javno poetski obratila i mirnim glasom saopštila svu kompleksnost nestabilne klime jedne jadranske regije.

RP: Po obrazovanju sam ekonomistkinja. Gledajući sa strane, verovatno je teško naći vezu između ekonomije i poezije. Ali ako mene pitate, kad se ta dva spoje dobije se čitav svet.

Šta je za vas poezija koju pišete, krik ili foto-album? Koncept ili oruđe za menjanje konteksta?

MS: Plašim se tih definicija koje me udaljavaju od činjenice da je poezija jednostavno jezik. Neka bude da je foto-album, ali samo ukoliko su sve fotografije uredno potpisane datumom, lokacijom i prisutnim licima.

RP: I krik i foto-album i koncept, a mnogo više oruđe za menjanje konteksta.

Kome se obraćate svojim pesmama, da li o tome razmišljate i, konačno, da li vam je to uopšte bitno?

MS: Volela bih da kažem da razmišljam, zato što bi to bio čin posvećenosti očekivan od nekoga ko kontroliše svaki zarez svog rada. Pa, ipak – ne razmišljam, ponekad samo zamislim različite profile ljudi kako čitaju i usudujem se da pretpostavim njihove komentare (ta igra ima uporište u scenariističkom znanju, ne u književnosti). Znam kome se ne obraćam: svojoj porodici, svojim prijateljima, prijateljima svojih roditelja. Neki od njih su me nakon čitanja moje druge knjige pitali zašto sam tako tužna i to mi bude simpatično, ali je i naporno. Više mi se dopada da moju poeziju čitaju oni koji ne misle unapred da me poznaju, oslobođeni težine sopstvenih predašnjih ideja i slika. Baka mi je jednom rekla “Šta ti to uopšte znači nežnija polovina eksplozije?” To je, recimo, bilo dobro porodično pitanje, ali na njega nije moguće odgovoriti ljubazno.

RP: Kao ekonomistkinja, moram reći da ne postoji stvar koja je namenjena svima. Na primer, ne razumeju svi srpski jezik, niti znaju svi da čitaju. U okviru tih logičnih granica, svejedno mi je ko čita moje pesme. Samo bih volela da to radi na nekom mirnom mestu. Kao pesnikinja, obraćam se svima, zapravo, obraćam se delu svačije ličnosti verujući da taj deo postoji i da će me neko razumeti.

Mislite li da je vaša poezija angažovana i da li uopšte želite da se ona tako percipira? Može li poezija da spasi svet?

MS: Ne mislim da je moja poezija angažovana na način na koji politički i ideološki dušebrižnici doživljavaju taj termin, ali ako ima onih koji smatraju da je demitologizacija porodičnih i društvenih protokola važna stavka promišljanja stvarnosti – možda se moje pisanje nenamerno i umeša u nešto od toga. Bez obzira na domet poezije, u avgustu 2020. godine teško mi je da poverujem da bilo šta može da spasi svet. Prosečna knjiga pesama pretanka je čak i za ubijanje dobro uhranjenih, neprskanih beogradskih komaraca.

RP: Moj najveći angažman je da pišem na svoj način, drugačije od ostalih. Umetnost je generalno angažovana da prenese određenu poruku. Ta poruka ne mora biti politička da bi umetničko delo dobilo epitet angažovanog. Ne zanima me previše kako ko percipira moju poeziju. Moć poezije je u tome da može biti vrlo raznoliko percipirana. Poezija može da spasi unutrašnji svet pojedinca, što znači, u zbiru, i čitav svet.

Ako sam dobro razumeo, vi nemate nameru da živite od poezije a, s druge strane, pažnja ljudi koji vas čitaju može da prija. Pomislite li ponekad da poezija može (treba) da bude i glamurozna?

MS: Ako je glamurozna, ona mora biti i kanonska, institucionalna, manifestacijska, blagonaklona, slatko-rečiva. Dakle može da bude, ali takva me poezija ne zanima. Isto tako, živeti od poezije ne zvuči kao glamurozna ideja: to znači i stvarati je nekoliko dana u nedelji, a ja jednostavno ne želim da budem primorana da pišem poeziju. Na koncu, stvarno nemam toliko stvari ni da saopštim.

RP: Nije realno nadati se da ćeš moći pristojno da živiš od pisanja poezije u organskom obliku. Izazov se sastoji u tome da pronadeš posao/projekat u kome možeš da iskoristiš sva svoja znanja ili samo ono pesničko. To je preduzetništvo.

Vrlo rado bih živela od poezije. Ona jeste glamurozna. Ti si kao pesnik dužan da je učiniš takvom.

Sam proces pisanja je glamurozan, takođe. Pisac ima povlašćen položaj jer je on taj koji sagledava sebe i svoju okolinu, nema nikog drugog ko može da mu prigovori. Prigovori dolaze tek kasnije.

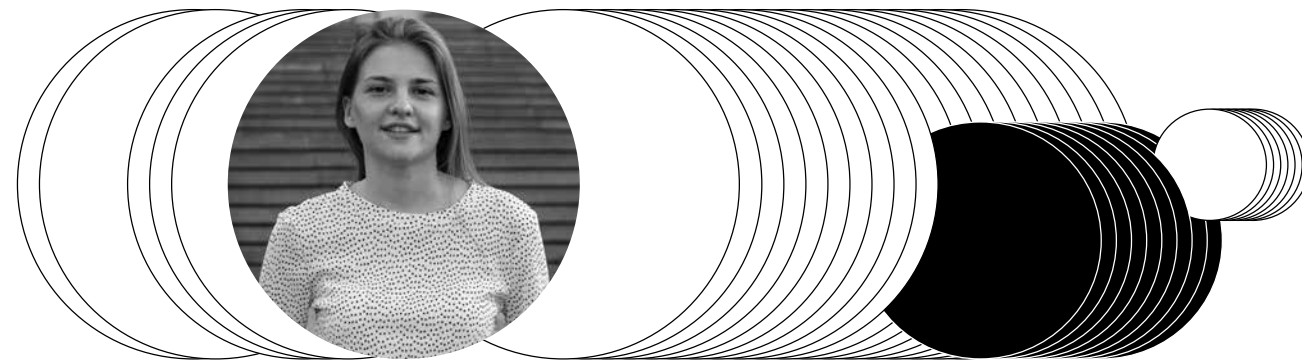
U poslednjih par godina pojavilo se mnogo zanimljivih i kvalitetnih pesnikinja i pesnika na teritoriji ex-Jugoslavije koje ljudi vole da gledaju, slušaju i čitaju. Odakle toliki interes za Novu poeziju i šta je to što povezuje ovu, i stilom a verovatno i ideološki, heterogenu grupu umetnika?

MS: Ne bih rekla da su po stilu povezani, ja se makar ne osećam stilski povezano sa više od troje-četvoro ljudi u regionu. Taj jedan kritičko-teorijski pristup me tera da sada kažem i kako neka sistematizacija, ipak, može da se napravi, kao i da su mapiranje/razlaganje/analiza više nego mogući, ali tu ću se zaustaviti. Upravo zato što je masa neujednačena osećam se u njoj izrazito slobodno: ni sa kim se ne nadmećem, niko mi ne postavlja potpitanja.

RP: Rekla bih da je podrška koju su pesnici dobijali u prethodnim epohama čak narušila glamurnost poezije, jer su neki pesnici pomislili da oni treba da budu raskošni, a ne njihovo delo.

Onda na scenu stupaju novi pesnici, spremni za eksperimentisanje, smeliji u svakom smislu. Interes potiče od te hrabrosti, novina koje se uvode i stvorenog doživljaja kod ljudi/čitalaca da je poezija i njihova, da im ne treba ulaznica za književnost.

U poslednje vreme, prvenstveno zahvaljujući pesnikinjama, na našim prostorima poezija je opet šik!

Kako tumačite činjenicu da komercijalni izdavači (čast izuzecima) uglavnom izbegavaju izdavanje ili pokretanje edicija poezije, dok smo istovremeno svedoci povećanog interesa za poeziju? Da li na tržištu ima mesta za poeziju ili su čitaoci Nove poezije i dalje deo, nazovimo je tako, potkulture „Pesničenja“?

MS: Povećan interes za poeziju, javna okupljanja i mahito kačenje na društvene mreže su pojave koje prijaju, ali one ne znače i da će neko odvojiti novac za knjigu. Zato na tržištu uvek ima nešto mesta ne samo za poeziju već i za razne hibridne forme, za koje izdavači naposljetku nemaju sluha niti interesa. To je sasvim očekivano: sve potkategorije (i potkulture) drhte i prave male zemljotrese koji čine da mislimo kako je njihov opseg veći nego što jeste, ali ti su talasi zainteresovanosti nedosledni u intenzitetu i pojavnosti, pa tako i neisplativi. Lično, u svom radu planiram (i ne samo kao autorka) da nastavim da se bavim knjigom kao objektom-celinom, publikacijama kao skupovima papira različitog kvaliteta, sa intervencijama u prelomu, grafičkom oblikovanju, prostiranju materijala. Knjiga je mnogo, mnogo više od samog teksta.

RP: Izdavači su preduzetnici. Oni neće ući u poduhvat koji nije profitabilan. Da bi se stvari popravile nije dovoljno da se poveća interes za poeziju, već spremnost da se kupi knjiga. Pesnici ne mogu da žive od svoje poezije, jer je tzv. *free rider* problem najizraženiji na polju poezije. Besplatno se čita na internetu, deli, citira, pa oni koji ulažu trud da je napišu prihoduju jako malo ili nimalo. Ljudi će platiti frizuru, sladoled, maskaru, ali retko ko će da plati pesmu. Poezija se svojom bliskošću, smelošću i kvalitetom mora izboriti za svoje mesto na komercijalnom tržištu. Ona to itekako može jer obiluje stvarima koje postaju sve više deficitarne usled načina na koji živimo.

Šta je potrebno da se desi trenutak u kom kažete: E, sada ostavljam sve, ovu pesmu moram da napišem?

MS: Uopšte ne moram da ostavim sve da bih napisala pesmu; iskreno, najčešće sam u sred nečeg drugog kad pomislim: *evo je pesma*. Tu se osećam najsigurnije i najprirodnije – *usred*. Kasnije doradujem i iščitavam. ●●

RP: Potrebno je samo da se desi taj trenutak i ja ću ostaviti sve i napisati pesmu. Iako kreativni proces nije nesvestan, nesvesni smo kako se on odvija jer smo tokom njega fokusirani na proizvod, a ne na proces. Bitno je reći da pesme ne nastaju samo u trenucima tzv. inspiracije. Što se više bavite pisanjem, to su vam ti trenuci manje potrebni da biste napisali nešto. Što ne znači, naravno, da ne želim još milijardu takvih trenutaka. ●●

MANEK

MUZIKA

110

kad

čuskanje

111

#9

pomaže

- plejlista:**
prljave sestre – unazad
sitzpinker – da li (nova verzija)
anja štark x hibrid – vazduh
dago – sara
ratker – roze
despot tomić – ona iz ju es ej
buč kesidi – nedelja ujutru
olivera popović – meduza
sana garić – deo sebe
johanbrauer – tundra
cmok – zajedno
dram – mi nećemo promeniti svet
fantom – leto
sergio lounge – concordia
tam – na holdu
stuttgart online – dok hodamo bosu
jana vuković – vrati mi vreme
luka rajić – ne izlaziš mi iz glave
fokus king – yugo florida
vizelj – ne vidim te od dima
ida prester – minuta
sleč – samo da je vatra

TEKST Svetlana Đolović
FOTOGRAFIJE
Vladimir Stajić, HALI GALI, Nenad Vujanović

Dok polako sumiramo rezultate iz ove neizvesne i sumorne godine i rutinski konstatujemo da niko nije naročito dobro prošao, očigledno je da neki plaćaju veću cenu od drugih – delom zbog prirode posla, delom zbog opšte nesolidarnosti, a delom zbog (sistematske) nebrige i nipodaštavanja od strane institucija. Izvođačke delatnosti su bez sumnje na najvećem udaru, ali i među njima ima razlike i razlika. Usled nemogućnosti prave interakcije sa publikom, smisao živih muzičkih nastupa je uzdrman do temelja. Različiti pokušaji da se pronađe adekvatna zamena za pravi koncertni doživljaj (od svedenih kućnih svirki, preko raskošno produciranih nastupa u studiju, pa sve do skupih postornih prilagođavanja) neslavno su propali. Za razliku od nekih pamećnijih sredina gde se država opredeljuje da pomaže manjim koncertnim prostorima i promoterima koji su ove godine ostali bez posla, kod nas, po sistemu „prati pobednika“, država dotira velike festivale i visokokomercijalne „besplatne“ događaje.

I tako je nezavisna muzička scena, inače naviknuta da opstaje uzdajući se „u se i svoje kljuse“, ostavljena u procepu između preporuka struke, kaznenih mera države i lične odgovornosti publike. U takvoj situaciji, većinu koncertnih aktivnosti, naročito festivalskih, preusmerila je na sledeću godinu, procenjujući da je rizik preveliki, a osuda javnosti za eventualne posledice brutalna. Zahvaljujući produženom

letu, stidljivo su krenuli da se dešavaju manji koncerti na otvorenom, bez ikakvog dugoročnijeg plana za predstojeći period u zatvorenom, dok nam svima visi nad glavom novi pik nekog novog talasa.

No, imala je ova neprijatna situacija i svoju bolju stranu. Karantinsko proleće donelo je izmenu diskografskih planova, te su tako prvo najvredniji i najorganizovaniji, a na kraju i najlenji i najočajniji rešili da uđu u svoja kućna ili prava

studija i nateraju inspiraciju da im naide. Neki su pevali o realnosti izolacije, neki su dumali o životu pre/posle, a neki su prosto samo pomerili rokove izlaska onoga što su već ranije snimili. Ako hoćete jednu pesmu i

jedan album koji će vas podsećati na **proleće 2020.** to bi mogli da budu **pesma Roze Miloša Ratkera**, frontmena nekada uspešne power pop grupe Sinestezija, koji je u svom debitantskom singlu opisao čari prvog roditeljstva u izolaciji, te **album Demoni iskusnog panonskog trubadura Milana Glavaškog** (čije bendove Eva Braun, Popcycle i Rebel Star sigurno znate), koji je za samo devet dana u svom podrumskom studiju u Sent Andreji snimio melanholičnu odu zrelosti (i pecanju).

Da je bilo života u 2020. pre korone, podsetiće nas **sjajna komplilacija mladih, prljavih i bučnih bendova** okupljena pod imenom **Hali gali** (što je i ime serije koncertnih nastupa kojim ih promovišu). Objavljen krajem 2019. ovaj album predstavio nam je devet kompetentnih i vatrenih mladih imena, koja sviraju modernu gitarsku muziku u duhu vremena i stanja planete. Njihov nezaustavljivi rast i razvoj, naročito koncertni, inspirisan uspehom i kulturnim statusom najveće srpske koncertne pojave – benda Repetitor, prekinula je bla bla bla, ali dobra vest je da je, u međuvremenu, većina uspela da snimi prva, druga ili treća dužesvirajuća izdanja koja ćemo slušati u narednim mesecima. Pa, da ih pobrojimo da biste ih primetili kad budu svirali u vašem kraju: **Šajzerbiterlemon, Sitzpinker, Proto Tip, Vizelj, Gazorparorp, Tipon, Johanbrauer, Sv. Pseta, Koikoi.**

Kada smo kod prošlogodišnjih izdanja čiji odjek se itekako oseća u ovoj godini, nezaobilazna je priča o dva (već decenijama) sveža i pulsirajuća muzička centra – **Pančevo i Niš.** „Srpski Mančester“ i „Srpski Nešvil“ zaslužni su pre svega za razmišljanje izvan zadatih okvira – žanra, benda, studija, imidža, koncerta i to negujući najlepšu i najtežu od svih vrlina – zajedništvo. **Pod okriljem studija Krokodil** i njegovih spiritus movensa – **multitalentovane braće Vuka i Petra Stevanovića**, s jedne i **producenta Milana Bjelice**, s druge strane, Pančevo je iznedrilo ne samo najatraktivniji srpski bend danas – **Buč Kesidi**, već i **desetine raznovrsnih, perspektivnih**

imena koja stvaraju energičan hibrid elektronskih elemenata i rok/pop muzike i tako krče svoj put kroz šumu streaming servisa svih bogovetnih ekrana ovoga sveta. Niš je pokazao neverovatnu muzičku širinu i nesputanu jezičku autentičnost postavši tako **najprogresivnija „hipi komuna“ u regionu.** Bilo da ste orijentisani ka apstraktnijoj, etno/džez sceni (**Eyot, Igralom, There, Samalas**) ili ka psihodeličnoj ili, pak, garažnoj a pitkoj pop/rok zaostavštini (**Bohemija, Prljave sestre**), nećete ostati ravnodušni na srčanost i posvećenost ove šarolike družine, koju svojom studioznošću i radoznalošću **oplemenjuju i usmeravaju Dejan Ilijić i Janko Džambas.**

Ovu ideju zajedništva upotpunjuje priča o diskretnim herojima naše muzičke scene, a to su **mali nezavisni izdavači.** Iako se čini da danas svi sve mogu sami, od snimanja do „kačenja“ na servise za slušanje, pomoć pravog i dobrog izdavača je od neprocenjive važnosti. Počev od zvuka koji neguje, principa po kom okuplja imena, načina na koji im tehnički i organizaciono pomaže, pa sve do strategije promocije i razvoja, mali izdavači su se nametnuli kao perjanica lokalne diskografske industrije. Najbolji među njima su jasno profilisani, nekompromitovani i dobro povezani i, kao takvi, najbolji su promoteri nekog žanra, trenda ili b(r)enda. Za ovu priliku izdvojićemo one koji su ove godine bili posebno aktivni i aktuelni. Komšijski **više-manje zauvijek, pod vodstvom ambicioznog Bojana Bojka, dom regionalne senzacije Svemirka**, zbrinuo je ove godine i naše igrače – **Rogija, Fantoma i Nika Nikolića** i tako **postao vodeća etiketa na Balkanu kada je u pitanju chill wave,**

tj. sve ležerne elektro-akustične verzije pop muzike. Iz njihove ponude skrećemo pažnju na još jedno **ново ime** koje stiže iz **Mrkonjić Grada**, a to je **Despot Tomić** sa odličnim singlom s početka godine „**Ona iz Ju Es Ej**“. Veteran među indie izdavačima **Pop Depresija**, **renesansnog posvećenika Ivana Lončarevića**, već je 20 godina prisutna na našoj sceni, što kao radio emisija, što kao koncertni organizator, što kao izdavač. Od izlaska kompilacije „**Jutro će promeniti sve**“ (2007) počeo je uzbuđljivi niz koji danas čine, između ostalih, **Kralj Čačka**, **Ana Čurčin**, **Rebel Star**, **Bohemija**, **Prljave sestre**, **Sergio Lounge**, te serija kompilacija **Klavirsko nebo**, koja je, kao i nekoliko drugih izdanja, nastala u saradnji sa kolektivom **Kišobran**. **Pančevačka Kontra**, borbenog **Nikole Jovanovića**, pored skoro-*mainstream* uspeha **Buč Kesidija**, dala nam je ove sezone **odlični debitantski EP Jane Vuković „Krila od papira“**. Među mnogobrojnim hip-hop izdavačima izdvojio se **Zicer Inc** sa prepoznatljivim melanholično režućim zvukom za koji je zaslužan **talentovani producent Mihajlo Đorović** poznatiji kao **Summer Deaths**. **Nihilov** (Nikola Stanojević) **konceptualni prvenac „Resavski masakr motornom testerom“** je vodeće izdanje ove etikete u 2020. Mihajlo i Nikola su pomogli mladoj r&b pevačici **Tam (Tamara Popović)** da započne saradnju sa velikim izdavačem **Universal Srbija**, gde sedi i najbolja srpska reperka **Mimi Mercedesz** (iliti „**Zla riba**“). Kad smo kod velikih izdavača, **PGP RTS** je pored **reizdanja prva dva albuma grupe Artan Lili**, uz novih pet pesama/spotova, još jedino vredno pažnje objavio **poletni prvenac “Nećemo promeniti svet” beogradske emo-pop četvorke Dram**, koja je nekoliko meseci kasnije postala dobitnik nagrade Milan Mladenović. Činjenica da su oba dosadašnja dobitnika potpisnici PGP-RTS-a, nameće niz pitanja o ozbiljnosti, kompromitovanosti i uticaju koji bi nagrada mogla da ima za celokupnu scenu, naročito kada je u pitanju promocija na javnom servisu.

Bendovi su mnogo upućeniji u globalne trendove i sve više, ne samo jezikom već i različitim žanrovskim kombinacijama, nastoje da budu autentični. Dvadeset prvi vek, kao vek postmoderne i opšte reciklaže, originalnost nudi u što većem kombinovanju uticaja iz prošlosti. Osamdesete su širom sveta, pa i ovde, najveća muzička inspiracija, bilo da su u pitanju elektro-pop, new-wave ili garažni alt rok uticaji. Neki trendovi poput „amerikane“ i trepa doživeli su značajnu oseku, dok se kod najmlađih muzičara rađaju neočekivane, introspektivne muzičke fuzije pod uticajem velikih ovovekovnih imena poput Radiohead, Bon Iver, James Blake (**Anja Štark**, **nekud**, **Egret**, **Mr Hober**). Sve češće se susrećemo

sa instrumentalnim izvođačima koji inspiraciju crpe iz džez, klasične muzike, psihodeličnog roka i elektronike (**Samalas**, **LP Elektro**, **Bas i stega**), dok je uvek aktuelni kantautorski izraz ove godine dobio nekoliko zanimljivih imena (**Olivera Popović**, **Dago**, **Natalee**). Produkcija elektronske muzike raste iz dana u dan i sve je smelija i raznovrsnija (**Fokus**, **Kompleks**, **Memet**, **Kezz**, **Palms Voice**). Rok muzika ne puni stadione, ali je itekako živa i opasna. Vraćanje u poluilegalu dalo joj je novu oštricu i prljavštinu (**Straight Mickey and The Boyz**, **Prljave sestre**, **Stuttgart Online**, **Roza**, **Savana** i **cela Hali Gali družina**). Muzika se snima na najrazličitije načine, telefonom ili najskupljom opremom, ali posebno ohrabruje podatak da ima sve više malih profesionalnih studija koje mladi mogu da priušte, a u kojima rade kompetentni, pasionirani, obrazovani i, pre svega, **moderni muzički producenti** koji prate globalne tendencije i tehnološke inovacije (**Srdan Popov**, **Uroš Milkić**, **Mihajlo Đorović**, **Ivan Beloševac**).

A šta je sa publikom u svemu ovome, kako ona prati i podržava muzičare u doba vladavine interneta? Da li je znatiželjni ljubitelj ili poluautomatizovani konzument? Za ovih munjevitih prvih dvadeset godina novog veka publika je sa internetom prošla pravi mali love/hate odnos, od onog entuzijastičnog „plejlista za posao, plejlista za teretanu, plejlista za dečiji rodendan“ do ovog očajničkog „mora neko da uredi ovaj kaos i da mi kaže šta da slušam“. Tako da je razumljiva rasplinutost, kratka pažnja i nevezivanje za dobar deo savremene produkcije. Mladi se često okreću staroj muzici, proverenim vrednostima, kao obliku bega od poplave nove, često neupečatljive i jednolične ponude. Najslušanija publika se trudi da pohvata sve zanimljive pojave ali tempo je prebrz, čak i za profesionalce. I tako je „**Mr Related**“ postao **najpoznatiji muzički urednik ovog veka**, a on je ako niste znali algoritam koji pogađa koja pesma bi mogla da vam se svidi posle ove koju upravo slušate. Ali onaj trenutak u kom se desi nepredviđeno – bilo

da vam je to otkrio prijatelj, stariji brat, glas sa radija, priča na portalu, odjavna špica serije, taj trenutak razdvaja potrošača od zaljubljenika. Srećom, kod nas vreme malo sporije teče, pa ni pakao hiperprodukcije nije tako nepodnošljiv – evo, **uključite radioAparat**, **posetite Oblakoder**, **Noizz**, **Balkanrock** i možete reći da ste sasvim u toku sa onim što se dešava na sceni. Još samo da krenu koncerti, pa da ozvaničite te neke vaše nove muzičke ljubavi.

Kakav je odnos alternative i mejnstrima, ima li još uvek tih podela i kako se one manifestuju? U vremenu kada youtube zvezde pune koncertne hale, pitamo se ko verifikuje nečiji status, uspeh i popularnost. Odsustvom državne kulturne politike, nezavisne i informisane kritike, te kompetentne uređivačke politike u medijima sve je prepušteno stihiji. Trendovi dolaze i prolaze, a muzičari postaju „proizvođači sadržaja“ kojim popunjavaju tabove nekog ponuđača usluga, jureći minut i po nepodeljene pažnje inertnih konzumenata. U takvoj atmosferi mnogi pokušavaju da pronađu recept koji radi – menjaju žanrove, imidž, bendove, poroke – dok ne „ubodu“ hit. Drugi biraju druge taktike, kao recimo spamovanje singlovima i spotovima. Neki lamentiraju nad idealizovanom prošlošću, te nevoljno prihvataju nova pravila igre. Većina, međutim, razume novu realnost samosnalaženja, samopromocije i samoodrživosti. Tradicionalni mediji se i dalje čine efikasnijim promoterima muzike od interneta, ali im je pristup praktično nemoguć zbog kliničke smrti u kojoj su predugo (pogrešna selekcija, nezainteresovanost, besprizorna komercijalizacija). S druge strane, zabrinjavajuće je koliko mnogo ljudi internet koristi za tako malo, uglavnom nebitnih/pogrešnih stvari.

Negde između kulture i zabave, vaspitavanja i kvarjenja mladih, starih i novih vrednosti, premalo truda i prevelikih očekivanja, huktanja i bustovanja, scena raste, raznovrsnija i modernija nego ikad. Samo zaronite i pronađite nešto za sebe. ■

STRIP

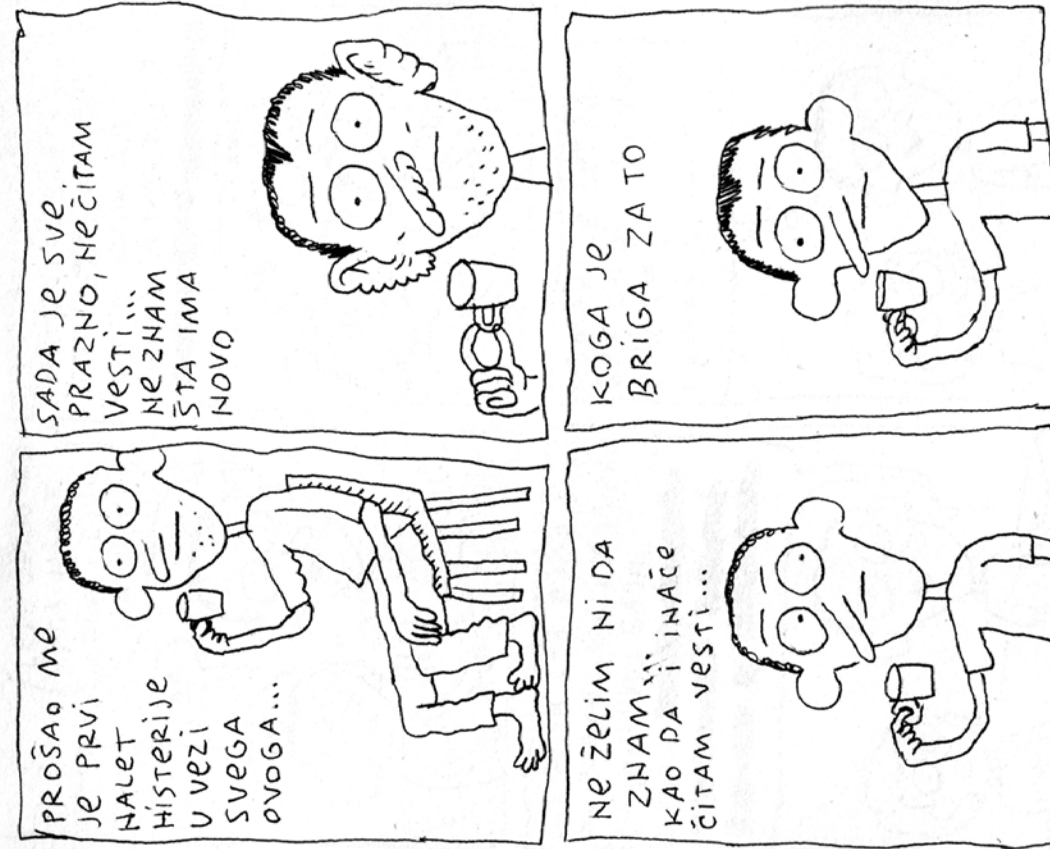
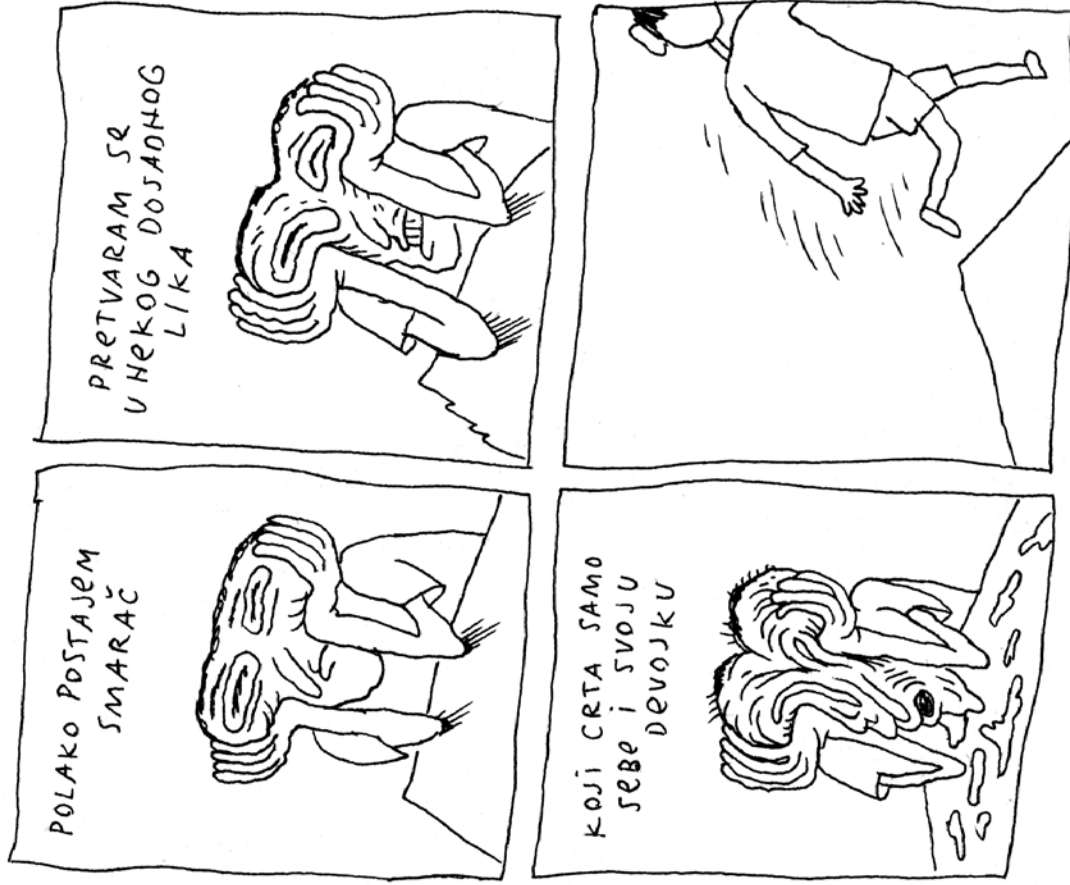
Dnevnici Vuka Palibrka

TEKST I STRIP Vuk Palibrk

Dnevnik od blata

Kada krenem da crtam uglavnom nemam posebnu ideju šta bih nacrtao a, ako se previše trudim da nešto smislim unapred, to često ispadne veoma loše i na silu. Tako je, bez početne ideje, nastao i animirani film „Dnevnik od blata“ koji sam završio početkom 2020. godine. On se sastoji od prizora, niza veoma kratkih animiranih zapisa koji su nastajali s vremena na vreme u periodu od otpri-

like godinu dana. Ti kratki „zapisi“ bili su pokušaj da, na neki način, sumiram različite utiske i doživljaje iz svakodnevnice u animirani oblik, a onda da od svih tih utisaka napravim nekakav svet u kome nisu toliko bitni događaji, već je važna atmosfera i celokupan doživljaj koji ostane u vama kada pogledate film. Ne znam da li to ima smisla i drugima.

Dnevnik korone

Stripove iz karantina sam počeo da crtam sasvim spontano. Sve je krenulo tih dana kada su se pojavile prve vesti o korona virusu u Srbiji i kada smo svi manje-više shvatili da se dešava nešto novo. U početku sam dosta čitao vesti, pokušavao da saznam sve što mogu o virusu, verovatno pomalo i iz dosade. Od tolike količine informacija postao sam prilično nervozan i uznemiren, a u prvim danima po-

licijskog časa shvatio sam da ću morati nekako da popunim vreme i nađem sebi zabavu. Tako sam, malo po malo, počeo da crtam scene iz svakodnevnice koja je bila prilično monotona. U početku sam se uglavnom smejao sebi i svojim reakcijama na celu situaciju, a onda sam počeo da vodim neku vrstu dnevnika. Pokušavao sam da zabeležim bilo šta što se dogodilo nekog određenog dana,

koliko god to nešto bilo nebitno i nezanimljivo. Te stripove sam redovno kačio na Fejsbuk i Instagram, a ljudi su ih čitali i smejali se, što me je dodatno radovalo i teralo da nastavim da crtam. Iako mi je u karantinu, kao i svima, nedostajalo kretanje i druženje sa ljudima, dobro sam funkcionisao: redovno sam kuvao, izbegavao sam vesti i dosta sam crtao. Ipak, pred kraj vanrednog stanja sve mi je

više nedostajao izlazak iz kuće, šetnje, falila su mi spontana druženja i sve te svakodnevnice stvari, a pogotovo su mi bili naporni „policijski vikendi“ i sedenje kod kuće tri dana zaredom. U suštini, moj život se nije preterano promenio dolaskom korona virusa jer, i inače, sve što radim – radim sam, kod kuće. Nije mi potrebno ništa da bih crtao ono što želim, a ako nemam drugi način da pokažem to što

sam nacrtao – uvek mogu da ga stavim na internet. I često najbolje stvari uradim kada se ne razbacujem alatima i tehnikama. Verovatno mi je iz tog razloga uvek bilo najzanimljivije ono što nastaje ni od čega, kao fotokopirani sklepani fanzini, bilo šta što ljudi rade samoinicijativno, samostalno, van glomaznih projekata, od toga što im je pri ruci, bez „velike“ ideje kako će to zaživeti i šta će biti kasnije. ■

LOKALNA SCENA: LESKOVAC

TEKST

Dušan Blagojević

FOTOGRAFIJE

Arhiv Narodnog muzeja Leskovac

Ivan Stojanović

ZLATNO DOBA

Ako bismo pitali Leskovčane o kulturnom životu grada, odgovorili bi nam da kulture nema, a života još manje: ima životića koji se podnose u iščekivanju boljeg, nalik onom iz zlatnog doba između dva rata, mitskog prostora i vremena koji se ne problematizuju već idealizuju do granice nepodnošljivog. Zaronjeni u priču o srpskom Mančesteru, dobu privrednog, ekonomskog i kulturnog procvata Leskovca, građani tromo istrajavaju u sadašnjosti lišeni ma kakvog doživljaja budućnosti i zaboravljajući da je neimare zlatnog doba krasio pokret kao osnovni element kulture življenja. Jedan od poznatijih pesnika Leskovca Rade Jović najvernije je progovorio o minulom dobu: „Naša čaršija na malečku stoličku sedi, al' u golemo nebo gleda” – upravo to *golemo nebo* simbol je stremljenja ka (ne)mogućem, ka snu koji treba dosanjati. Iz perspektive palanke, *nebogledača* je malo ili su nevidljivi; palanka ih ne prepoznaje, nipodaštava ih i ne prihvata, jer stvaraju nepoznate, nesigurne, možda i svetove opasne za njen komoditet. Međutim, posvećenika poput Ikara koji uzleću, uprkos Dedalovom negodovanju, bilo je i biće.

Na mestu ton-kina „Slavuj” danas je prodavnica brašna bez ikakvog obeležja i spomena na Slavuja, sigurno jednog od najagilnijih i najkreativnijih bioskobdžija u ovom delu Evrope, možda i šire. Niko kao Slavuj nije umeo da animira i privuče ljude u bioskop. Prema monografiji „Zlatno doba Leskovca 1918 – 1941” koju su napisali Zvonimir Šimunec, Mira Ninošević i Veroljub Trajković, u njegovoj sali za svakog je bilo mesta, na sredini kafane stajalo je veliko filmsko platno tako da su imućniji gledaoci s plaćenim kartama sedeli ispred platna i pratili film, ali ni sirotinji, bez karata, nije uskraćena mogućnost da vidi film, s tim da su oni sedeli iza platna i pratili izokrenutu projekciju – naopačke, kako je njihov svet oskudice i bio postavljen. Bioskop „Slavuj”, pored bioskopa „Korzo” i „Berdićevog bioskopa”, imao je značajnu prosvetnu i kulturnu ulogu 30-ih i 40-ih godina prošlog veka, a Dušan Stanković Slavuj i njegov sin Dragutin poznatiji kao Dragi Slavuj sigurno bi bili ponosni na činjenicu da bioskop u Leskovcu nije prestao da radi ni kada su se bioskopi širom Srbije zatvarali ili bili prazni.

Strings festival 2020.

BIOSKOP I FILM

Bioskop Leskovačkog kulturnog centra (LKC), nekada Doma kulture „Žika Ilić Žuti” uspeo je da održi kontinuitet i u najtežim vremenima, a 2008. Kulturni centar pokrenuo je Leskovački internacionalni festival filmske režije (LIFFE), koji je danas nezaobilazna tačka u kulturnom životu grada i jedna od najznačajnijih manifestacija te vrste u Srbiji i regionu. Na festivalu, zasnovanom na afirmaciji dela i stvaralaca sa prostora bivše Jugoslavije, do sada je prikazano više od 200 filmova, pred oko 50.000 gledalaca, uz veliki broj domaćih i evropskih premijera i učešće kulturnih autora jugoslovenske kinematografije, velikih rediteljskih i glumačkih imena kao što su Puriša Đorđević, Goran Marković, Slobodan Šijan, Boro Drašković, Lordan Zafranović, Stole Popov, Miloš Radivojević, Goran Paskaljević, Milena Dravić, Ljubiša Samardžić, Mira Banjac, Rade Serbedžija, Nikola Ristanovski, Branislav Lečić, Svetozar Cvetković, Tihomir Stanić, Anita Mančić, Tanja Bošković, Mirjana Karanović, Nataša Ninković, Seka Sablić, Sloboda Mićalović i mnogi drugi.

Smešten u Palati Kaloderma, nekadašnjoj zgradi fabrike kozmetike Jovana Vlačića i sinova koja je naprednim tehnologijama značajno uticala na razvoj i ugled Leskovca, Kulturni centar nastoji da opravda tu slavnu tradiciju produkcijom kvalitetnih programa za različite uzraste i (su)organizovanjem brojnih festivala i skupova kao što su Međunarodni festival i letnja akademija muzike „Strings”, Balkanska smotra mladih strip autora, Likovna kolonija „Vlasina”, Samit fotografa bivše Jugoslavije, Međunarodni naučni skup „Dijalekat i dijalekatska književnost”, Festival amaterske pozorišne režije i drugi.

Nosioci životvorne energije koja se opirala duhu poricanja, u prvoj polovini 20. veka u Leskovcu, bili su umetnici poput Sime Bunića, pisca, glumca i reditelja, prvog dramaturga romana „Zona Zamfirova”; Natalije Arsenović Dragomirović, prve žene komediografa u srpskoj književnosti čija se komedija „Leskovčanin u Parizu” izvodila u Beogradu, Sarajevu, Novom Sadu i Leskovcu; Sretena Dinića, narodnog prosvetitelja i pisca; Žaka Konfina, lekara i dramskog pisca; Dobrivoja Kapisazovića, novinara i pisca – oni su gustim tkanjem, istovremeno sa čuvenim industrijalcima Leskovca, stvarali kulturni prostor neophodan da nekadašnja Šašit-pašina kasaba, sa ćepencima i udžericama, preraste u grad bogatih industrijalaca, posvećene radničke klase, umetnika i vizionara. Zlatno doba je danas zaboravljeni svet koji živi u sećanjima. Vreva na korzou, gromoglasne najave muzičkih nastupa, karnevala, bioskopskih i pozorišnih predstava; grad pun slavnih – glumačke zvezde, industrijalci, oficiri i uglednici koji gostuju na projekcijama; pune ruke posla za roštiljdžije, bozadžije, semenkare, romske orkestre... kao svet pokretnih slika iz davno zatvorenog bioskopa.

KNJIŽEVNICI I KNJIGE

Izdavačku delatnost LKC-a u 2020. nije omela ni pandemija korone, te su iz štampe izašle četiri knjige, među kojima i „Putevi srpske nauke o književnosti” Jovana Pejčića, objavljena u saradnji sa Srpskom književnom zadrugom. Jubilej 50 godina izlaženja obeležio je i časopis za književnost, umetnost i kulturu „Naše stvaranje”. Zadužbina Nikolaj Timčenko osnovana 2005. godine, posle smrti ovog značajnog leskovačkog književnog kritičara, istoričara, esejiste i filozofa, takođe ima zapaženu izdavačku delatnost i, između ostalog, objavila je brojna dela iz njegove zaostavštine. Legat sa više od 15.000 knjiga osnovan je 2012. godine, a od 2008, u saradnji sa LKC-om, Zadužbina organizuje „Dane Nikolaja Timčenka” koji okupljaju leskovačke književne kritičare i pisce (Jovan Pejčić, Dušan Janjić, Biljana Mičić, Vlada Mičić, Dragan Radović, Dejan Đorđević, Jovica Stojanović, Danijela Kostadinović, Tihomir Petrović, Srđan Marković, Danilo Kocić, pokojni Dragan Tasić i Saša Hadži Tančić). U okviru ove manifestacije, koja se održava uprkos svim neprilikama i višegodišnjem izostanku finansijske podrške grada, dodeljuje se nagrada za najbolje delo iz nauke o književnosti (kritika, ogled, istorija književnosti i kulture). Među dobitnicima su ugledni profesori i naučnici Novica Petković, Radovan Popović, Dragan Žunić, Marko Nedić, Leon Kojen i drugi, a mnogima od njih novčani deo nagrade i dalje nije isplaćen.

Dugo je Leskovac važio za grad bez književnika o kojima se priča i van naše avlije, dok se nisu pojavili Saša Stojanović i Stefan Tićmi čije su knjige dobacile do čitalačke publike ne samo širom Srbije, već i regiona i Evrope. Priповedač, romanopisac i esejista Saša Stojanović objavljuje od 2003. godine. Posle prvog romana „Krivoslednici”, usledili su „Manchester City Blues”, „Var”, koji je preveden na češki, poljski, italijanski, engleski, makedonski, slovenački i španski, kao i „Poslednji dani Boga Saturna”, „Put za Jerihon”, „More kad usnim”; knjige pripovedaka „Tačka topljenja” i „Priče o kraju”, eseji „Svežnjevi i sužnji”, „Srpski Selin” ili „balkanski Fokner”, kako ga naziva književna kritika, član je češkog PEN kluba, urednik časopisa „Think Tank” i direktor međunarodnog festivala književnosti „Think Tank Town”. Festival okuplja književnike, prevodioce, istoričare, filozofe, antropologe, umetnike, kulturne radnike i novinare i predstavlja važan prostor za razmenu mišljenja i osvajanje slobode. Do sada je ugostio istaknute ličnosti i autore iz Srbije, balkanskih i evropskih zemalja (Rade Šerbedžija, Igor Mandić, Nerman Sarajlić, Goran Karanović, Radek Macke, Vida Ognjenović, Ivan Čolović, Dubravka Stojanović, Ivan Milenković, Ljubomir Živkov, Teofil Pančić), a ima i bogatu izdavačku delatnost koja

Dečiji hor „Zvezdice” osnovan je 2002. godine, a do sada je nastupao u gotovo svim većim gradovima Srbije, kao i u Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Bugarskoj, Francuskoj, Češkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Slovačkoj i Italiji. Osnivač, dirigent i umetnički rukovodilac hora je profesorka muzike Jelena Cvetković Crvenica koja ističe da se u horu „ne neguje samo zvuk, već i osećaj za lepo, dobro i kvalitetno”. Kad u Leskovcu nastupaju „Zvezdice” traži se karta više i sala je dupke puna, a atmosfera inspirativna i podsticajna. Deca osnovnoškolskog uzrasta, koja čine „Zvezdice”, snagom talenta i svežinom mladosti okrepljuju i postavljaju nove standarde u muzici. O njima govore i nagrade i nastupi – prva nagrada na Međunarodnom festivalu horova svih kategorija u Ohridu, laureat državnog horskog takmičenja FEDEHO u Beogradu, dobitnik dve Oktobarske nagrade i Svetosavske povelje grada Leskovca za izuzetan doprinos u oblasti kulture. Budućnost „Zvezdica” su „Tviti Zvezdice” koje su šarmom osvojile mnoge Leskovčane.

broji na desetine izabranih i pažnje vrednih naslova. Festival istrajava u oskudnim vremenima, a i u ovom slučaju finansijska podrška grada sve je manja.

Nesvakidašnju pojavu na književnoj sceni Srbije predstavlja knjiga „Ja sam Akiko” mladog autora Stefana Tićmija koja je, na iznenađenje i zadovoljstvo čitalačke publike, za kratko vreme postala bestseller. Inspirativni i intrigantni roman fragmentarne strukture „Ja sam Akiko” nagrađen je plaketom Dečja knjiga godine na Međunarodnom festivalu knjige u Herceg Novom, nagradom Politikinog zabavnika za najbolju knjigu namenjenu mladima u 2018, a našao se i među 200 najboljih knjiga za decu na svetu u izboru „White Raven” Međunarodne omladinske biblioteke (Internationale Jugendbibliothek) u Minhenu. Kratkometražni crtani film o devojčici sa pegicama, rađen po liku iz knjige „Ja sam Akiko”, uveliko se radi, a u toku je i priprema scenarija za dugometražni animirani film koji je podržao Filmski centar Srbije. Pre ove, Tićmi je objavio knjigu „Uvatile me lutke” koja je prilagođena osobama sa oštećenim sluhom, a u martu ove godine objavio je i „Kaput od mahovine” – zanosnu i omamljivu priču o Najdanu, čoveku kome iz leđa izrasta drvo. Knjiga se u mnogome razlikuje od prethodnih, ali im je zajedničko originalno razmaštavanje priče i igra koja nedostaje svim čitaocima, a ne samo deci i mladima. Tićmi, po obrazovanju profesor fizičkog vaspitanja, sa Lazarom Tomićem osmislio je i društvenu igru „RIZIKvO” sličnu poznatoj igri Riziko. Bavi se i omladinskim radom i u svojoj biografiji posebno ističe saradnju sa gradskim dečjim horom „Zvezdice”.

Drum dum festival

MUZIKA I FESTIVALI

Leskovac je nekada bio i grad muzike. Tri pevačke družine, najstarija „Branko” osnovana 1887, kao i „Bratstvo” i „Binički” imale su muški, ženski i mešoviti hor. Njihovi članovi poticali su iz svih socijalnih kategorija, a najviše iz redova trgovaca, zanatlija i radnika. Družine su ostvarivale zapažene nastupe širom tadašnje Jugoslavije, kao i Radničko kulturno-umetničko društvo „Abrašević”. Danas muzički život grada uglavnom čine festivali.

Ledamus (Leskovački dani muzike) je festival klasične, džez i duhovne muzike koji se od 2008. organizuje svake godine uoči Svetskog dana muzike. Redovni učesnici su leskovački domaćini i gosti – kamerni orkestar „Amorozo” i vokalna grupa „Libero”, prepoznatljivi širom Srbije, a od poznatijih imena nastupali su pijanista iz Leskovca Vladimir Milošević, violončelista Dmitrij Prokofjev, violinisti Mari Klodin Papadopoulos i Nemanja Radulović i mnogi drugi. I Međunarodni festival i letnja akademija muzike „Strings” vredan su pažnje, a u okviru manifestacije održavaju se brojne majstorske radionice profesora muzike i mentora iz čitavog sveta. Ove godine treba da se održi i jubilarno, deseto izdanje festivala bubnjeva „Drum Dum Fest”, jedinstvenog muzičkog festivala na Balkanu koji je pokrenulo Udruženje „Muzička komunikacija” na čelu sa Sašom Ristićem, koji je i direktor festivala. Na bini „Drum Dum Festa” u protekloj deceniji našla su se velika imena muzičke scene Srbije i Balkana, ali i vrhunski bubnjari iz Amerike i predavači na prestižnom Berkli koledžu poput Džona Hazile (Jon Hazilla) i „našeg” Njujorčanina Marka Dorđevića, jednog od najboljih bubnjara sveta.

NAŠA RABOTA, A POZORIŠTE NARODNO

Pozorišna tradicija u Leskovcu začeta je još 1896. godine, kada je ondašnji profesor Gimnazije Radoje Domanović formirao diletantsku pozorišnu grupu „Jug Bogdan”, koja je iste godine izvela komad „Boj kosovski” Matije Bana. Nažalost, dve godine kasnije, odlaskom Domanovića iz Leskovca pozorišna družina se raspala. Prema pisanju Sretena Dinića, kulturnog radnika i književnika, 23. avgusta 1926. godine u Leskovcu je osnovano profesionalno pozorište pod nazivom Leskovačko gradsko pozorište. Dinić, i sam jedan od osnivača, 1936. godine u intervjuu za „Pravdu” rekao je da je palanka uništila pozorište. Međutim, i bez Dinićevih reči, jasno je da primitivizam, skučenost duha i suštinsko nerazumevanje pozorišne umetnosti ne mogu doneti dobro pozorištu. Stiće se utisak da je iz sličnih razloga i dugogodišnja istorija Narodnog pozorišta u Leskovcu obeležena uzletima i posrnućima koja su i danas vidljiva. Leskovačka publika je nekada mogla da vidi velikane srpske scene Dobricu Milutinovića u Šekspirovom „Mletačkom trgovcu” ili u „Otelu”, Žanku Stokić, Milivoja Živanovića i druge. Mogla je, takođe, da uživa u predstavama brojnih pozorišta sa prostora nekadašnje Jugoslavije, kao i u drami Maksima Gorkog „Na dnu” u izvođenju ruskog Hudožestvenoga teatra. Pozorište je dva puta bilo domaćin Festivala profesionalnih pozorišta Srbije „Joakim Vujić”, 1986. i 2014, a period punog zrenja bile su osamdesete godine kada su rediteljsko kormilo preuzeli mladi i sveži reditelji. Tih godina Branislav Mićunović režira „Hi-fi” Gorana Stefanovskog, po rečima pisca i dugogodišnjeg upravnika pozorišta Dragana Radovića,

O žeđi Leskovčana za pozorištem najbolje svedoči činjenica da se, u organizaciji Učiteljskog društva Leskovac, već deset godina organizuje Međunarodna smotra scenskog učiteljskog stvaralaštva koja okuplja mališane nižih razreda osnovne škole iz Srbije i regiona. Od 2017, na inicijativu direktora Zorana Ilića, manifestacija je proširena najpre na teritoriju Lebane, ali i na učenike viših razreda osnovne škole i srednjoškolce. Dobila je jedinstven naziv – Školska scena i istovremeno se odvija u Leskovcu i Lebanu. Tih dana ova dva mesta u leskovačkoj kotlini postaju centri pozorišnog života omladine u regionu, a pozorište živo, prokrvljeno.

jednu od najboljih predstava u istoriji pozorišta. Potom dolazi Mićunovićeva režija Pekićevog „Na ludom belom kamenu ili kako upokojiti vampira”, pa „Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji” Bore Ćosića, u režiji Vladimira Lazića, a uzlet je krunisan Brešanovim „Nečastivima na filozofskom fakultetu”, u režiji Zlatka Svibena – jedina predstava Narodnog pozorišta Leskovac koja je učestvovala na Sterijinom pozorju u Novom Sadu. I devedesetih godina pozorište je uspevalo da održi izvestan kvalitet, ali nakon 2000, pre svega zbog nejasnog i smutnog kadriranja, baulja i životari u pokušaju da se artikuliše. Poslednje godine mrtvo pozorišno more zatalasalo se saradnjom sa dramaturgom i piscem Željkom Hubačom, inače rođenim Leskovčaninom, a tom bi se dašku vetra, izvesno, obradovao i Domanović.

Alternativna pozorišna scena, međutim, vidno nedostaje Leskovcu, jer je i u „zlatno doba”, pored gradskog pozorišta, postojalo Akademsko pozorište, kao i pozorište Kulturno-umetničkog društva „Abrašević”. Nekoliko godina unazad primetan je polet DrAmatera, dramskog studija pri LKC-u koji još hvata zalet, ali se i dalje oseća nedostatak bar još jedne pozorišne scene. One koja bi eksperimentisala i postavljala kriterijume kvaliteta, pa možda i podstakla profesionalno pozorište da se ozbiljnije pozabavi sobom. Nekadašnjih pozorišnih entuzijasta više nema. Čuvene dramske grupe koje su vodili Dragan Dimitrijević, Radiša Grujić, Bata Milošević, Borkica Milovanović bojile su leskovački kulturni život, davale mu specifičan i prepoznatljiv ton u čitavoj Srbiji. Iz tih glumačkih rasadnika ponikli su danas poznati dramski umetnici Bojan Dimitrijević, Sloboda Mićalović, Milica Stefanović, Miljana Gavrilović.

VEZA’MO SE KO KUĆE ZA SIDŽIMKU

Sve ove priče biće jednoga dana deo Narodnog muzeja Leskovac, ustanove koja je 2018. godine obeležila 70 godina postojanja. Baš kao i mnoge neispričane priče o entuzijazmu, besparici, neodustajanju: o likovnim kolonijama i slikarima, piscima na dijalektu i kritičarima, o bibliotekama, legatima, tribinama i koncertima. Leskovac će i tada ostati u sred leskovačke kotline i neće se micati iz čuvenog srpskog petorečja. Kao ni palanački duh koji vazda uzdiše za minulim i pita se: Kam gi, bre, Leskovčani? Kam gu, bre, kultura? Kulture ima. Uglavljena u četiri zida već dobro poznatih kulturnih institucija istrajava prkoseći pitanjima, ali ih sama retko postavlja. Nije subverzivna, apolitična je. Često nije angažovana a valjalo bi da jeste, nje same radi. Nezavisne kulturne scene nema, iako je Leskovcu preko potrebna. Posebno su je željni mladi, koji poslednjih godina svoju žeđ za nezavisnošću pokušavaju da artikulišu kroz različite aktivnosti. Ali na glasna pitanja entuzijasta odgovara se još glasnijim ćutanjem. Ja navijam za mlade. I verujem u njih. ■

KULTURNI CENTAR
MAGACIN

TEKST
Isidora Popović

PRAKTIKOVANJE ZAJEDNIČKOG

Nekoliko puta sam dolazila u Magacin dok je bio prazan. Osećala sam se uvek drugačije nego kad je u njemu bilo ljudi. Prostor je vidljiviji, veliki, nekako grub, mračan. Iako je spolja tipično artsi, iznutra je neutralan, namerno. Magacin navodno nema estetiku, ali estetika belih zidova i dalje je estetika. Ona se uzdržava da bude lepa. Takođe je aktivna estetika: beli zidovi su pozivnica da se interveniše. Prvi put sam došla da treniram brejkdens, a nakon nekog vremena sam zaključila da bi bio odlična tema za moj završni rad na studijama psihologije.

Fotografije
LUKA KNEŽEVIĆ STRIKA

Ako stalno curi, proveri da li ručica treba da se vrati

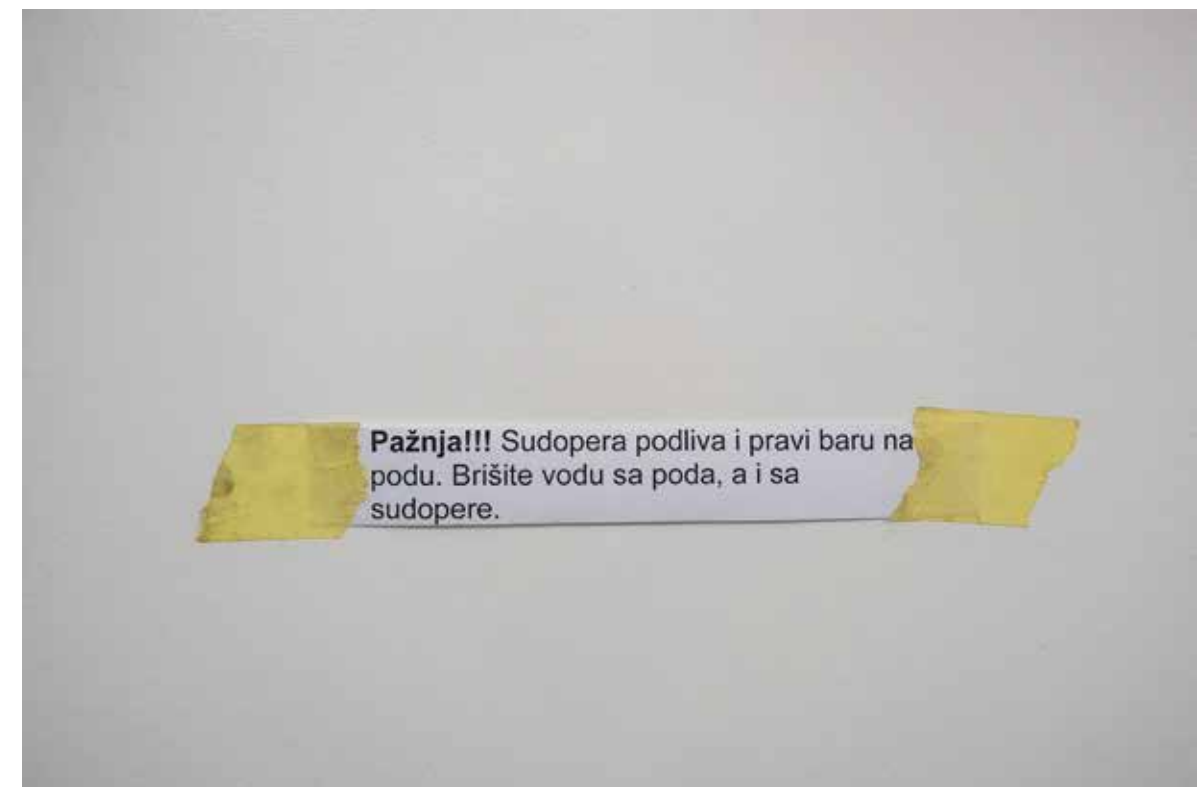
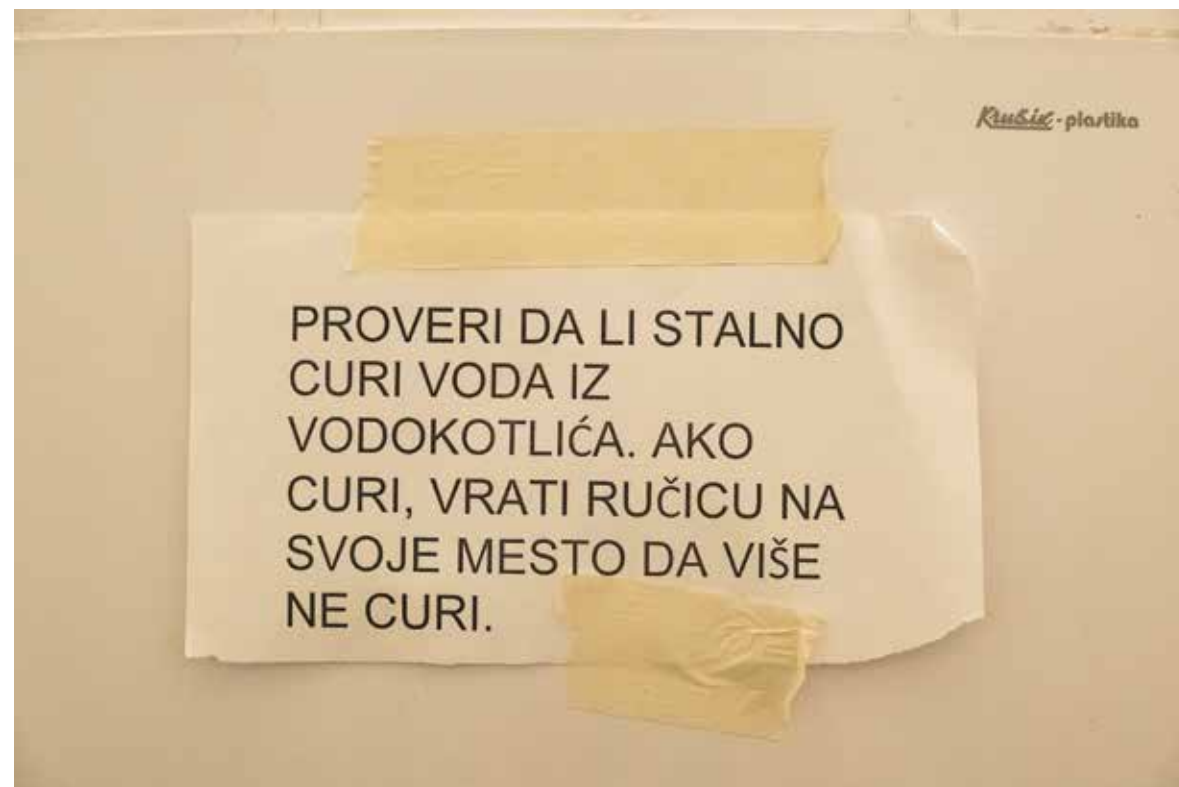
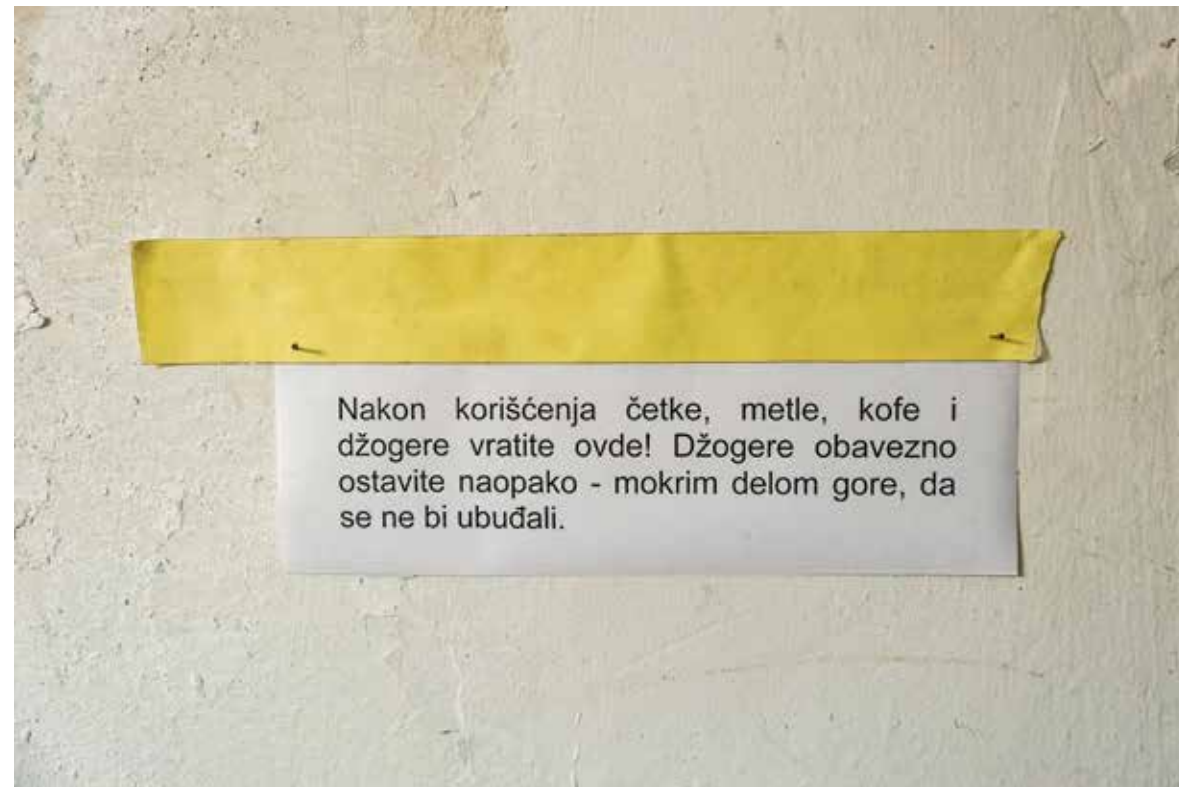
U Magacin sam dolazila sa nekolicinom plesača. Redovni mesečni sastanci korisnika su bili to što me je inicijalno privuklo prostoru. Bilo mi je zanimljivo da ih slušam, jer nikad ranije nisam prisustvovala sastanku nekog samoupravnog kolektiva. Pokušavala sam naizmenično da uhvatim žargon, važne pojmove i mapiram „ko je ko“. Sastanci redovnih korisnika uglavnom služe da se rasprave tekuća pitanja vezana za održavanje i upravljanje prostorom i tad ljudi izveštavaju, predlažu, smatraju, žale se, zagovaraju, glasaju, čute. U početku nisam bila sigurna da li se i od mene očekuje da glasam, pošto sam nova, pa bih dizala ruku samo napola. Povremene i redovne korisnike, osim učestalosti korišćenja prostora, razlikuje i to što ovi drugi učestvuju u rukovođenju i održavanju Magacina. Da biste postali redovan korisnik, potrebno je da izrazite želju za tim i da pristanete na uslove korišćenja.

Ako ti trebam, zovi Zokija

U početku mi je bilo jako teško da uđem u prostor i nikome ne javim da sam došla. Imala sam potrebu da pridem bilo kojoj osobi koja se tu zatekla i objasnim da ću ja sad biti tu i da imam zakazan termin. Ako bi neko od korisnika prošao pored nas do WC-a, na primer, zaboravila bih na svoj trening u iščekivanju pitanja: „Da li smo mi ta grupa što ima termin od 16h?“, pa da ja kažem: „Da, da, mi smo ti“ i, konačno, neko bi rekao: „E, onda je u redu što ste tu“. U stvari, o tome niko nije vodio računa, jer je uobičajeno da svako radi svoje, da su tu neki poznati ljudi, a da neke vidiš prvi (i poslednji) put. Kada su se, zbog nekih spoljašnjih okolnosti, naši treninzi u Magacinu prorredili, nisam bila sigurna čime da opravdam dalje dolaske na mesečne sastanke. Pošto sam sve rede stvarno koristila prostor, imala sam utisak da moje prisustvo nije neophodno i da nemam razlog da budem u Magacinu. Sticajem srećnih okolnosti, u tom trenutku je trebalo da odaberem temu svog master rada na fakultetu pa mi je bilo prirodno da počnem da radim istraživanje o Magacinu. Time je i moje prisustvo ponovo bilo legitimisano.

Ovo su uslužni bicikli

Pri planiranju istraživanja dugo nisam uspevala da odredim specifičan fenomen koji ću posmatrati. Svaki psihološki pojam koji izdvaja samo jedan aspekt aktivnosti u Magacinu, činilo mi se, neopravdano sužava njegovu složenost. Prelistala sam valjda sve, od „stavova mladih o učešću u socijalnim pokretima“ do članaka o motivima za angažovanje u radničkom samoupravljanju iz sedamdesetih. Na kraju sam se odlučila za termin „praktikovanje zajedničkog“ iz antropološke literature (na engleskom „commoning“, što moja mentorka uvek izgovara kao „komjunjing“). To mi je dozvolilo da nastavim da posmatram Magacin kao celinu, odnosno kao sistem koji se sastoji od subjekata (korisnika) angažovanih u smislenoj aktivnosti usmerenoj na reprodukovanje zajedničkog objekta (kulturnog centra). Njihova aktivnost (praktikovanje zajedničkog) posredovana je različitim vrstama artefakata i pravila, kao i zajednicom svih korisnika. Učesnici u mom istraživanju su redovni korisnici Kulturnog centra Magacin i njima postavljam dugačku listu pitanja vezanih za različite aspekte održavanja prostora. Pitanja su brojna zbog toga što je fenomen složen, ali i zato što još uvek tražim ključne odrednice tog iskustva.

Ključ sam vratio,
stvarno je vratio

Od prvog trenutka mi je bilo jako stalo da se upoznam sa što većim brojem ljudi pa sam poneki put prelazila svoje granice, birajući da prisustvujem okupljanjima na koja sam bila samo „granično pozvana“. Kad je lepo vreme, ljudi se druže ispred ulaza. Savijaju duvan i piju „Zaječarsko“, ako je prilika za to. Kad se ide u prodavnicu po pivo, guraju se kolica iz samoposluge, pronađena ispred kontejnera, pa prisvojena.

Ne diraj!!!

Često u istraživanju pitam ispitanike kako doživljavaju zajednicu korisnika Magacina. Šta određuje zajednicu, da li su to prijatelji ili sараdnici? Neki učesnici kažu da postoji „magacinska ekipa“; neki smatraju da u Magacinu postoje interesne grupe; neki da korisnike okuplja zajednički interes; neki reč zajednica smatraju pogrešnom, kažu da bi ispravnije bilo reći kolektiv jer on denotira strance, koji poverenje postupno grade. Nepoverenje je osnova za optimalno funkcionisanje kolektiva. Kažu mi, naravno, da u Magacinu ljudi postanu bliski.

Glavni prekidač
za svetlo

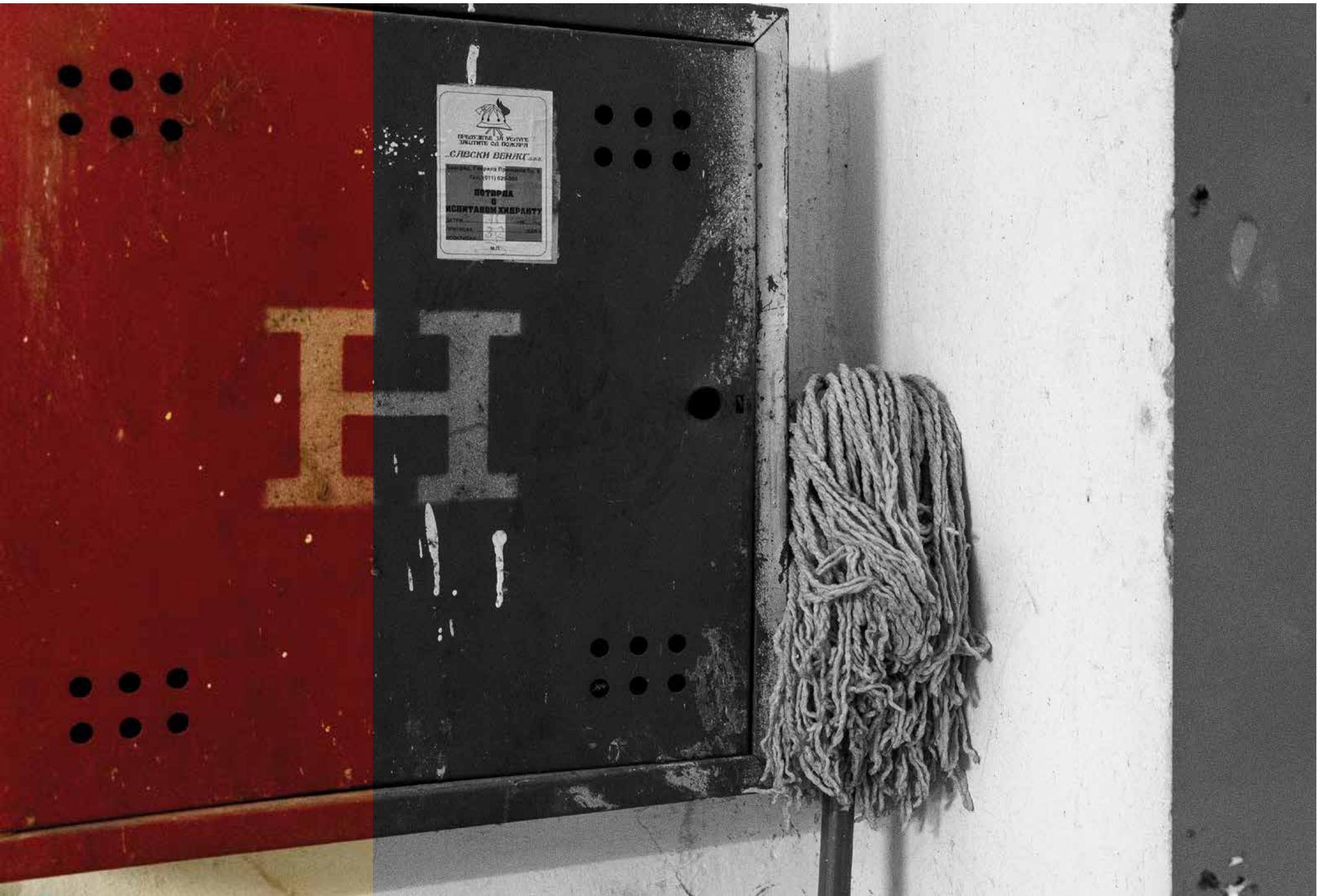
Korisnici Magacina vole da pričaju o Magacinu i imaju dosta razvijene refleksije o različitim stranama funkcionisanja prostora. Uglavnom ne vole da daju instrukcije. Ako ih izričito pitaš za instrukciju, kažu ti: „Ne znam“. Ali, rado dele infomacije o praktičnim stvarima, na primer, o krpi za pod. Magacin je tačno onoliko udoban da je prijatan za rad. Ako se raspitaš gde stoji krpa za pod.

Džogere obavezno
ostavi naopako

Pre nešto više od godinu dana objavljena je publikacija u kojoj je predstavljen model funkcionisanja Magacina. Umotana u „košuljicu“ sa naizgled svedenim i apstraktnim dizajnom, koji izgleda kao nepravilan niz sivih pravougaonika, to je, zapravo, štampana verzija onlajn platforme koja operacionalizuje *Otvoreni kalendar*. *Otvoreni kalendar* je princip koji omogućava besplatno i samostalno korišćenje Magacina kao zajedničkog prostora. To znači da svaki korisnik može da rezerviše termin u nekoj od prostorija Kulturnog centra, zatim dođe i koristi prostor za svoju aktivnost. Redovni korisnici rezervišu svoje termine direktno pomoću onlajn aplikacije, a ostali korisnici to čine sa jednakim pravima, ali posredstvom mesečnog koordinatora aktivnosti. Ako sasvim razvijete košuljicu, primetićete da gustina sivih pravougaonika postaje sve veća, što odgovara rastućem broju popunjenih termina u Magacinu na dnevnom nivou.

Pažnja!!!

U razvoju Magacina kao samoorganizovanog prostora, postoji jedna specifična vrsta aktivnosti u odnosu prema sistemu, koja može da se zove „pokretačka“. Ona se, ugrubo, zasniva na dve vrste znanja. Jedna vrsta pokretačkih znanja uključuje različite tehničke veštine koje obezbeđuju uslovnost i efikasniju upotrebu prostora: kako da se osposobi toalet, kako da se uredi strujne instalacije, kako da se pregrade prostorije, na-meste vrata ili spreči izlivanje otpadne vode u podrum. Druga vrsta znanja je ona koja omogućava principijelno i strateško planiranje funkcionisanja prostora. Ovo je potrebno pre svega

pri definisanju pravila, modela funkcionisanja. Za taj zadatak potrebno je znanje o tome na koji način se pravila mogu artikulisati, potrebno je izražavati jasne, operativne ideje, poznavati i razumeti pravni, društveni, ekonomski i politički kontekst u kom prostor postoji. Obe vrste znanja neophodne su da bi se postavili temelji za potonje korišćenje prostora, a specifične su

po tome što ih, u odnosu na celokupnu zajednicu, mahom poseduje manji broj ljudi. Ona su uporediva sa nekom vrstom ekspertize, u smislu relativno složenih obrazaca specifičnih veština. Pokretačke aktivnosti/znanja, čini mi se, zato nisu do kraja spontani i „odozdo“ usmereni, već podrazumevaju smišljeni napor užeg kruga veštih i zainteresovanih. Pokretačke aktivnosti su kontinui-

rano važne u daljem razvoju i funkcionisanju prostora, a osnovni zadatak zajednice sastoji se u tome da pronade način da se ključna znanja rasprostrane i „demokratizuju“.

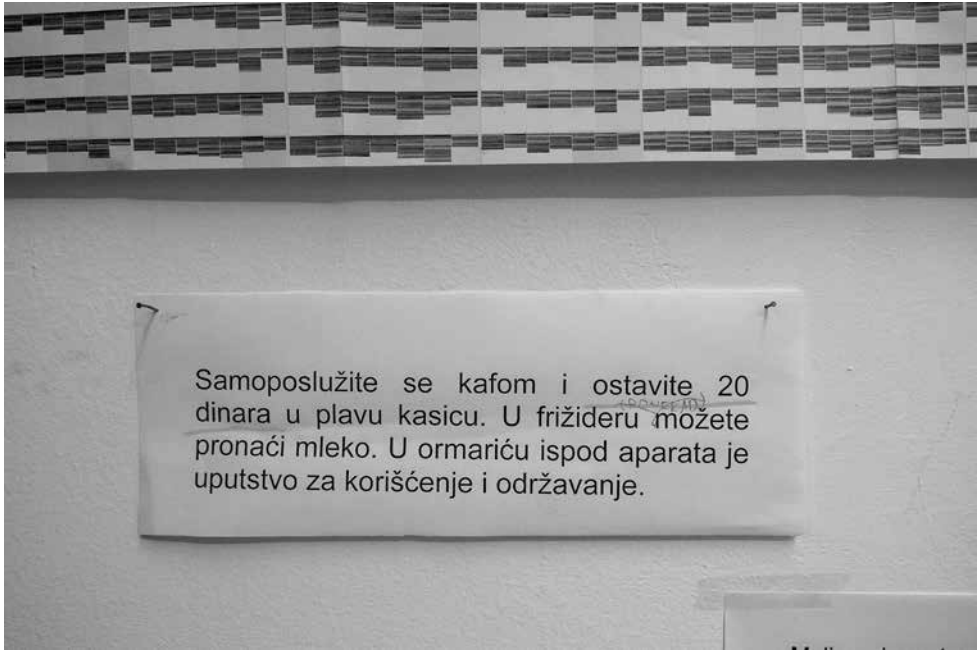

Ovaj štampač radi, zahteva jednostavne digitalne formate

Jedna od važnih neformalizovanih funkcija u kolektivu je funkcija „posrednika“. U zavisnosti od toga ko je trenutno obavlja i u kom kontekstu, zadaci posrednika variraju. Najočiglednija posrednička uloga je moderatorska. Na primer, ako je u toku razgovor koji treba da vodi nekoj odluci i niko ne preuzme ulogu moderatora, grupa nije načisto šta je odlučila. Štaviše, nekad će pokušati da ne odluči ništa. Moderator sažima ono što su učesnici u razgovoru izneli i onda im to vraća na uvid. Na taj način, kao da se rasklanja magla koja ume da nastane oko nekih pitanja i postaje jasnije o čemu se odlučuje. U tom kontekstu, zapisnici i „to do“ liste su jako korisna stvar i imaju analognu svrhu. Posrednik

može da obavlja i ulogu „kanala“ između manjih grupa. Neki korisnici učestvuju u većem broju radnih timova ili grupa i izveštavajući jednu grupu o zaključcima druge imaju važnu ulogu u protoku informacija među korisnicima. Ovo je posebno korisno kada je potrebno koordinirati više grupa oko nekog većeg zadatka, a brže i efikasnije u odnosu na izveštavanje na mesečnim sastancima. Posrednik je nekad osoba koja prosto učini dostupnom informaciju ili znanje, bez obzira na to da li je u pitanju novo znanje ili nešto što je u nekoj prethodnoj diskusiji pominjano pa zaboravljeno. Posrednik može da bude i osoba koja prepozna potrebu da se neko važno (eventualno neprijatno) pitanje arti-

kuliše, pa podstakne druge da rasprave o njemu. Ova osoba nekada može da bude i „advokat modela“. Ona poziva korisnike da se podsete modela funkcionisanja kada je on primenljiv na datu situaciju i da odlučuju u skladu sa njim. Na kraju, posrednik je i osoba koja nove ili stidljive uključi u razgovor, da podsticaj nečijoj inicijativi ili uputi nekog na saradnju sa drugima.

Magacin komunalni materijal

Učesnici u istraživanju mi govore kako Magacin ume da „promeša“ grupe i organizacije koje u njega uđu. Desi se da neznatno oslabe unutargrupni odnosi, a da se formiraju izvangrupni „magacinski“ odnosi. Jedan od spontanih načina na koji se ovo dešava su programi i aktivnosti koji se odvijaju u kulturnom centru. Model otvorenog kalendara poznaje tri grupe aktivnosti: javne programe namenjene široj publici, radne i kreativne procese koji su priprema za javna dešavanja i programe za manji broj učesnika (treninzi, sastanci i drugo). U Magacinu ne postoji kurator, već programe direktno stvaraju korisnici. Jedna predstava koja se može nazvati magacinskom zbog toga što učesnici dolaze iz različitih organizacija je „Doći će partizani opet“. „Partizani“ su postali posebna vrista interne svečanosti i iz izvođenja u izvođenje regrutuju sve više korisnika, puno njih iz „mlade magacinske generacije“. Predstava je u Magacinu imala pet pretpremijernih izvođenja. Šesto je otkazano zbog epidemije.

Nađene stvari će biti odložene u „free box“ u podrumu

Dosta mladih korisnika, poput mene, dospelo je u kulturni centar kroz neki vid obrazovnog programa. Nova generacija redovnih korisnika strukturno se možda razlikuje upravo po tome što smo se priključili kao pojedinci. Termin za „kreativni proces“ prvi put sam rezervisala u okviru programa za mlade plesače, koji organizuje Stanica Servis za savremeni ples. U jednom periodu sam, pred izvođenje, dolazila ujutru u Magacin i trudila se da smislim svoju koreografiju. Zgrada je u to doba obično bila prazna. Dok sam radila, blokirao me osećaj da ne razlikujem šta je smisleno a šta nasumično i šta, od svega, treba da ostane u koreografiji a šta ne. Nekad bih strukturu pronašla uz pomoć drugih učesnika u programu, a nekad bih je tražila praveći putanju do zida i nazad. Stvaranje u Magacinu i stvaranje Magacina su procesi u kojima fizičke odlike prostora, s jedne, i zajednica u kojoj deluje, s druge strane, pomažu pojedincu da organizuje svoje ponašanje. ■

FESTIVAL NKSS-A
NA SOPSTVENI POGON

ONLINE/O FFLINE PROSTOR KULTURE

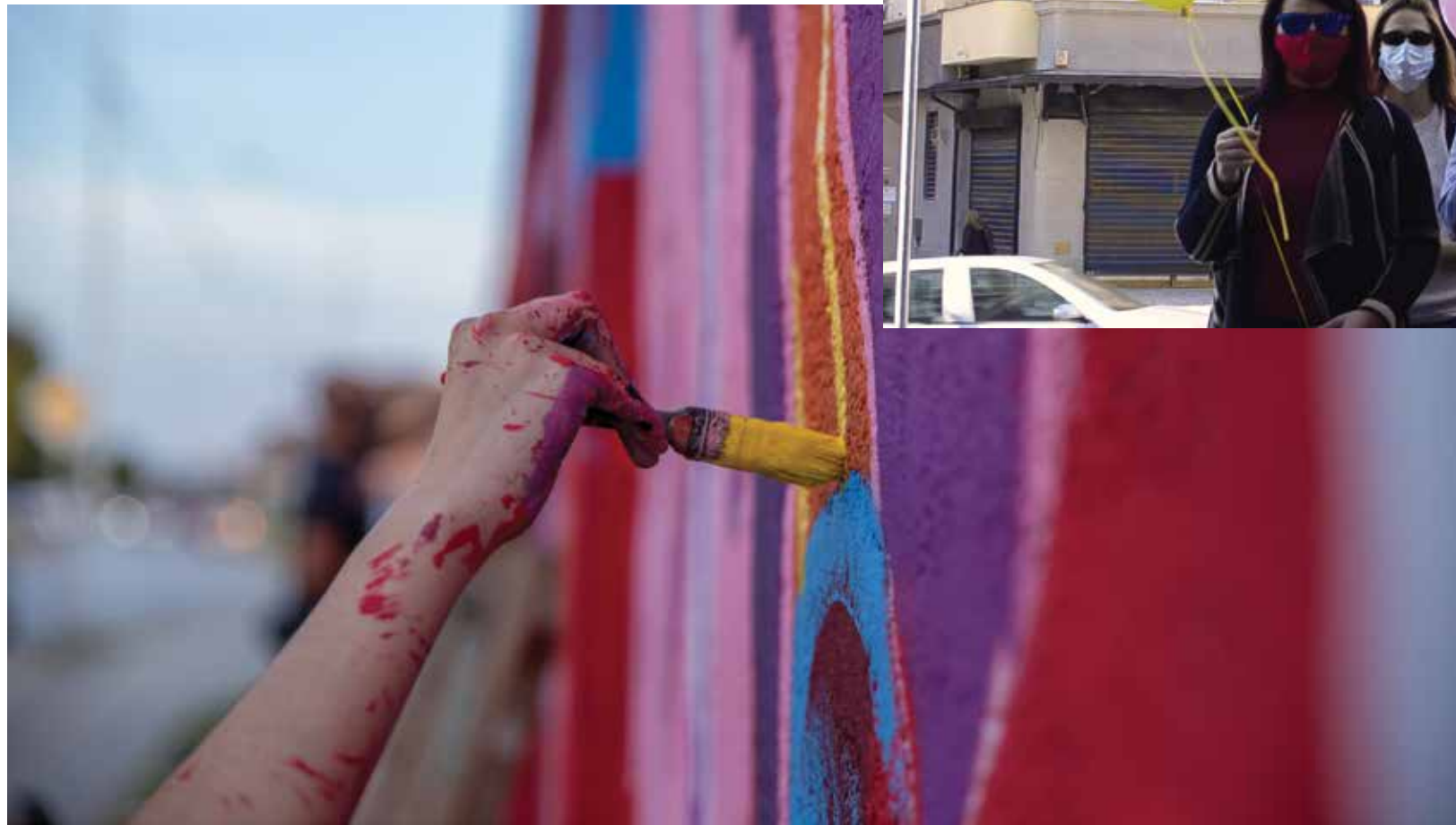
Priprema, pozor nadzor (Novi sad)
fotografija / Nebojša Petrović

TEKST Sanja Radulović

Priprema, pozor nadzor
fotografija / Nebojša Petrović

Street Art Jam
fotografija / Darko Pavlović

Festival *Na sopstveni pogon* Asocijacije Nezavisna kulturna scena Srbije (NKSS), koji se treću godinu za redom održava pod sloganom *Novi prostori kulture*, organizovan je od 15. septembra do 7. novembra 2020. godine. Festival je osnovan sa idejom da se organizacije civilnog društva čija je osnovna delatnost savremeno kulturno stvaralaštvo osnaže kroz međusobnu saradnju u cilju zajedničke borbe za bolje uslove rada na nezavisnoj sceni, kao i da se ukaže na veliki značaj koji imaju za lokalne zajednice.

Šesti po redu festival otvorio je podkast od tri emisije pod nazivom „Opšta mobilizacija“ posvećen društvenoj krizi i okupljanju ljudi oko vrednosti demokratskog društva, koji zajednički realizuju Opservatorijum i K.U.P.E.K. u modifikovanom kamper vozilu „Umetnobil“. U prvom razgovoru o poziciji umetnika u Srbiji i odlaganju, odnosno otkazivanju programa usled pandemije govorili su Aleksandar Zograf, strip autor i Marijana Cvetković, predsednica Stanice Servisa za savremeni ples, udruženja koosnivača Fonda solidarnosti za najugroženije kulturne radnike u Srbiji. Druga epizoda bila je posvećena problemu (ne)dostupnosti javnih prostora za predstavnike nezavisne kulturne scene i slučaju udruženja Agora Art Action iz Bele Crkve koje je, posle sedam godina korišćenja, bilo primorano da napusti prostor fabrike nameštaja „Pobeda“ koja je prodana, iako je u njemu napravilo kulturni centar važan za lokalnu zajednicu. Gosti su bili Nenad Bračić iz Agora Art Actiona i Iva Čukić iz Ministarstva prostora. Poslednja epizoda podkasta bavila se problemom centralizacije kulture i preispitivanjem odnosa gradova-centara kulture i onih koji to nisu. Sagovornici su bili iz organizacija Forca iz Požege u Srbiji i Škograda iz Beograda.

Septembarski ciklus zatvoren je prvim uživo izvedenim programom – predstavom „Ob(j)asni ko si“ u Smederevu, proizašlom iz omladinskih dramskih radionica koje su pozorište PATOS i Hleb Teatar održali tokom avgusta i septembra. Predstava se bavi bliskošću, odnosno time koliko je ona dovedena u pitanje u svakodnevici u kojoj su kontakti rizični, a fizička distanca poželjna. U radionicama je učestvovalo više od 50 mladih, što je podatak koji svedoči o njihovoj potrebi da se na kreativan način bave ovim važnim pitanjem.

Edukativni program „Ritam tela – radionice telesnih perkusija“, realizovan tokom oktobra u saradnji udruženja građana Otvoreni krug Novi Sad i Centra za kreativno odrastanje i multikulturalnu saradnju (CEKOM) iz Zrenjanina, imao je za cilj kreiranje scena za predstavu korišćenjem novih veština telesnih perkusija, a rezultati su predstavljeni na društvenim mrežama, u formi muzičkih spotova. Početkom oktobra Šabac je dobio novi mural na zidu sportskog centra u Cerskoj ulici, u okviru

Street Art Jam
fotografija / Darko Pavlović

Gifni me!
fotografija / Marija Maša Rodić

Opšta mobilizacija
fotografija / Ivan Zupanc

Street Art Jam
fotografija / Darko Pavlović

programa „Street art jam“ koji je nastao saradnjom udruženja Električka iz Pančeva, Medianove iz Šapca i novosadskih street art umetnika Jovana Bunčića i Aleksandra Špire Obradovića. Crtanju murala prethodila je radionica sa mladima tokom koje su oni sa umetnicima pravili i birali finalne skice za mural, a cilj je bio da se ukaže na potrebu lokalnog stanovništva da bude nosilac fizičkog i simboličkog oblikovanja grada.

Projekat pod nazivom „Priprema pozor nadzor“, koji je Centar za pozorišna istraživanja ApsArt osmislio u saradnji sa umetničkim kolektivima We do things for the first time, KrŠ kolektiv i Nektan Art, okuplja umetnike koji su se javili na otvoreni poziv i zajedno osmislili i izveli performanse ispred kamera za video nadzor u Pančevu, Novom Sadu i Beogradu, propitujući na taj način njihovu pravu namenu. Cilj projekta je da ukaže, s jedne strane, na problem nedostatka prostora za stvaralačke procese i za izvođenje, a sa druge strane, na krajnju dehumanizaciju grada.

Dvodnevni program pod nazivom „Gifni me“, u organizaciji Satibare iz Beograda i G.I.F.E.S.T-a iz Subotice, održan je 30. i 31. oktobra u Subotici, a obuhvata radionice za mlade na kojima imaju prilike da artikuliraju za njih značajne poruke u formi GIF-a i potom ih predstavljaju publici, izbor kratkih filmova sa 10. MikroFAF festivala i razgovor o dodirnim tačkama, mogućnostima i ograničenjima kratkog filma i GIF-a, kao i projekciju

odabranih GIF-ova iz dosadašnjih izdanja G.I.F.E.S.T-a.

Festival *Na sopstveni pogon* 7. novembra u novosadskom naselju Detelinara zatvara edukativni program „Novi svet plastičnog otpada“ o procesu prerade plastike, koji udruženje Minipogon iz Beograda realizuje u saradnji sa organizacijom kuda.org iz Novog Sada i Srednjom školom za dizajn Bogdan Šuput. Program uključuje dve teorijsko-praktične radionice sa učenicima škole za dizajn i otvorenu radionicu u naselju Detelinara, u okviru koje će lokalno stanovništvo, uz podršku đaka, imati mogućnost da od plastičnog otpada pravi umetničke i upotrebne predmete.

Ove godine na konkurs festivala stiglo je 14 predloga, a tročlana komisija izabrala je sedam projekata koji su uključivali saradnju organizacija iz različitih mesta radi boljeg umrežavanja na nezavisnoj sceni. Članice se svake godine ohrabruju da svoje programe realizuju u mestima slabije kulturne ponude i da u što većoj meri uključe lokalne zajednice. Ove godine su članice morale da ponude i alternativni format realizacije u slučaju pogoršanja pandemijske situacije. Pandemijska kriza je uzrokovala krizu koja je snažno pogodila kulturni sektor, naročito vaninstitucionalnu scenu i čini se da je danas, kada je ugrožen opstanak mnogih organizacija jer nemaju mogućnosti da sprovedu programe, podrška potrebna nego ikada, a borba za prostore kulture još aktuelnija. ■

www
.
nezavisnakultura
.
net